



ASTANA ARHIVI

MEMLEKETTİK MEKEME

ISSN 2788-659X

Астана, тыған күйіне!

ARHIV HABARŞYSY

2
2026



Астана – орталық Еуразияның жауһары, заманауи Қазақстанның келбеті. Бас қаламыз бітімгершілік бастамаларды жүзеге асырып, жаһандық диалог орнату ісінде ерекше рөл атқаратын бейбітшілік шаһары.

*Қазақстан Республикасының Президенті
Қасым-Жомарт ТОҚАЕВ*

ISSN 2788-659X

АРХИВ ХАБАРШЫСЫ

ҒЫЛЫМИ-КӨПШІЛІК,
АҚПАРАТТЫҚ-ӘДІСТЕМЕЛІК ЖУРНАЛ

№ 2 (22) /2026

2021 жылдан бастап тоқсан сайын шығады

ВЕСТНИК АРХИВА

НАУЧНО-ПОПУЛЯРНЫЙ,
ИНФОРМАЦИОННО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№ 2 (22) /2026

Издается с 2021 года ежеквартально

Астана, 2026

ҚҰРЫЛТАИШЫСЫ: «Астана қаласының Мемлекеттік архиві» мемлекеттік мекемесі
ҒЫЛЫМИ ӨРІПТЕС: Қазақстан тарихшыларының Ұлттық конгресі

Бас редакторы: **Бимолдин Ж.Б.,** Астана қаласының Мемлекеттік архивінің директоры

*Бас редактордың
орынбасары:* **Қышқашбай Т.Ә.,** МАНПО академигі, п.ғ.д., профессор,
Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері

Редакциялық кеңес мүшелері:

Есіркеп С.З.	Астана қаласының Тілдерді дамыту және архив ісі басқармасының басшысы
Сыдықов Е.Б.	ҚР ҰҒА академигі, т.ғ.д., профессор, тарихшылардың ұлттық конгресі басқармасының төрағасы, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ ректоры
Қамзабекұлы Д.	ҚР ҰҒА академигі, филол.ғ.д., профессор, «Қазақ газеттері» ЖШС-нің Бас директоры
Аяған Б.Ғ.	ҚР ҰҒА құрметті академигі, т.ғ.д., профессор, Қазақстан тарихшылары мен қоғамтанушылары Академиясының, ҚР Саясаттану ғылымдары Академиясының академигі, ҚР ҒЖБМ Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары
Қабылдинов З.Е.	ҚР ҰҒА академигі, т.ғ.д., профессор, ҚР ҒЖБМ Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының директоры
Көкебаева Г.К.	Т.ғ.д., Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры
Курманов З.К.	Т.ғ.д., профессор, ҚТҚА академигі, Қырғызстан Республикасының СІМ Дипломатиялық академиясының ғылым жөніндегі проректоры
Ишанходжаева З.Р.	Т.ғ.д., Мирзо Ұлықбек атындағы Өзбекстан ұлттық университетінің профессоры
Алпысбаева Г.А.	Т.ғ.д., С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетінің профессоры
Мынбай Д.К.	Техн.ғ.к., мемлекет және қоғам қайраткері
Годовова Е.В.	Т.ғ.д., Орынбор мемлекеттік педагогикалық университетінің Ресей тарихы кафедрасының профессоры
Мусабалина Г.Т.	Т.ғ.д., МАНПО академигі, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ профессоры
Шілдебай С. К.	Т.ғ.к., Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік архивінің директоры
Сатаева С.А.	Т.ғ.к., архивтанушы, архив ісінің үздігі
Маликова С.З.	Т.ғ.к., Солтүстік Қазақстан облыстық Мемлекеттік архивінің директоры
Исахан Ғ.Т.	Архивтанушы, архив ісінің үздігі, жауапты редактор
Қақан Ж.С.	Астана қаласы мемлекеттік архивінің Ғылыми-зерттеу бөлімінің басшысы, хатшы

Редакцияның мекенжайы:

010000, Астана қаласы, Сарыарқа ауданы, М. Әуезов көшесі, 3-үй
тел/факс: +7 (7172) 28-07-26 (қос. 119, 134). E-mail: info@gosarhiv.kz

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және Қоғамдық даму министрлігінің
Ақпарат комитетінде 14.10.2020 тіркелген, тіркеу № KZ04VPY00027990

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

ЗЕРТТЕУЛЕР. МАҚАЛАЛАР. ІЗДЕНІСТЕР

<i>КІРІСПЕ</i>		5
<i>Әбіш Кекілбаев.</i>	Жаңа атауда ежелгі тарих тағылымы бар	17
<i>Әкім Тарази.</i>	Киелі қала	20
<i>Алихан Байменов.</i>	Келелі кеңес – көш басы	24
<i>Махмұд Қасымбеков.</i>	Елдің төрі – Елорда	27
<i>Жәнібек Кәрібжанов.</i>	Ғасыр тоғысындағы ұлы көш	31
<i>Фарит Галимов.</i>	Бағымызға біткен – байтақ қала	35
<i>Светлана Жалмағанбетова.</i>	Ғасыр ғажайыбының жұлдызды сәттері	36
<i>Кисе Курокава.</i>	Астананың заманауи келбеті	38
	Түркиялық туыстардың Астана туралы естелігі:	
	Ұлы даладағы басты орда	44

АРХИВТЕР СӨЙЛЕЙДІ

<i>Алдан Смайыл.</i>	Елорда тарихы – ел тарихы	53
<i>Жамбыл Артықбаев.</i>	Кенесарының Ақмола бекінісін шабуы	60
<i>Дихан Қамзабекұлы.</i>	Ақмола және Алаш	70
<i>Гүлсім Бейсенова.</i>	Астана тарихы: ХІХ ғасырдың аяғы ХХ ғасырдың басындағы статистикалық шолулар негізінде тарихи талдау	83
<i>Жангелді Бимолдин.</i>	Екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі Ақмола	94
<i>Ғазиза Исахан.</i>	Нөпірді көтере алмаған көпір	97
	Суреттер сөйлейді: кеше және бүгін	101

АРХИВ ІСІНІҢ ТАРИХЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІ және ІС ЖҮРГІЗУ

<i>Сауле Бағдатова.</i>	Становление и развитие архивного дела в городе Астане	108
-------------------------	---	-----

БИБЛИОГРАФИЯ және СЫН

<i>Эльмира Құрымбаева.</i>	Тарихтың көмескі беттерін айқындаған жинақ	118
<i>Эльмира Балабекова.</i>	Астана күніне тағы бір тарту	120
<i>Әлібек Байбол.</i>	Бату хан: тарих пен көркемдік тоғысқан роман	122

АҚПАРАТ және ХРОНИКА

ӘЛЕМ АРХИВТЕРІНЕН

Open registration and call for papers: image and research conference 2026 (antoni varés conference)	125
---	-----

Digital preservation awards 2026 finalists announced: international council on archives award for collaboration & co-operation	127
--	-----

ОТАҢДЫҚ ЖӘНЕ ЕЛОРДАЛЫҚ АРХИВТЕРДЕН

Наурыз – дәстүр мен ғылым үндестігі	129
<i>Анель Аманжанова.</i> Голос из архивных папок	133
Тарихшы М.Хасанаевтың 80 жылдығына арналған халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция өтті	135
Астанада өткен «DIGITAL ARCHIVE EXPO» III архившілер конгресі өз мәресіне жетті	136
IX Халықаралық жас архивистердің жазғы мектебі	139

ҚҰТТЫҚТАЙМЫЗ!

<i>Рита Әлібекқызы.</i> Сексеннің сеңгірінде ақын аға	141
<i>Серік Негимов.</i> Алаштанушы, публицист, ұстаз, қайраткер	145
<i>Тастанбек Сәтбай.</i> Архив ақтарған тарихшы.	150

КІРІСПЕ

Жеңіс ҚАСЫМБЕК
Астана қаласының әкімі

ЕҢСЕСІ БИІК – ЕЛОРДА

Бүгінде елімізде демократиялық институттардың, азаматтардың құқығы мен бостандығын нығайтуға, мемлекет дамуының жаңа бағытын белгілеуге арналған ауқымды саяси реформалар жүзеге асырылуда. Бұл қайта құрудың орталық элементі Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың тұжырымдамасы бойынша құрылған жаңа Конституцияның жобасы болды, ол – бүкіл қоғам үшін адамгершілік және құқықтық компас орнататын және ел болашағының стратегиялық көзқарасын бейнелейтін құжат.

Преамбулада сол негізгі ой шоғырланған: біз халық ретінде кімбіз және қандай мемлекет құрамыз? Қазақстан тәуелсіз, демократиялық, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде танылуда, мұнда адам, оның өмірі, құқығы мен бостандығы – ең жоғары құндылық. Конституция жобасында Астананың ел астанасы ретіндегі мәртебесін бекітетін 2-бапқа ерекше назар аударылды. Осы мәртебе қала мен оның тұрғындарына ерекше жауапкершілік жүктейді: барлық аймаққа үлгі болу, даму, инновация және мәдениет динамикасын көрсету, өзінше бір темірқазыққа айналу, бүкіл елге бағыт-бағдар беруші ретінде қызмет ету. Астана заманауи өмір мен ұлттық бірегейлік үйлесімінің үлгісіне айналуға және оның жетістіктері бүкіл ел үшін өнеге болады. Бұл жерде Президенттің тапсырмасымен орындалған жобалар мен жоспарларға назар аударылады. Олар елорданың келбетін өзгертеді, оның тұрғындарының өмір сүру сапасын арттырады және еліміздің барлық өңірі үшін бағдар ретінде Астананың рөлін бекітеді. Осындай жетістіктер Мемлекет басшысының стратегиялық көзқарасы практикалық шараларға қалай енетінін көрсетеді және қала мен өңірлердің одан әрі даму бағыттары туралы нақты түсінік береді.



Бас жоспардың басымдықтары.

2025 жылы Астана оның экономикасына негізгі капиталға инвестициялар тарту бойынша өңірлер арасында ең жоғары көрсеткішке ие болды, шамамен 2,5 трлн теңге тартылды, өсім – 21,3%, оның ішінде 65%-ы – жеке инвестициялар.

Шағын және орта бизнес қала экономикасының негізі болып қала береді және жалпы аймақтық өнімнің 74 пайызын, жұмыс орындарының 70 пайызын қамтамасыз етеді.

Астананы дамыту жөніндегі былтыр желтоқсан айында өткен кеңесте Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев қаланың өсу қарқынын, инвестициялар мен құрылыс туралы айтты. Сарапшылардың бағалауынша, алдағы 10 жылда 1,5 миллионнан астам тұрғыны бар Астана халық саны 2,3-2,5 миллион адамға дейін жететін ірі мегаполиске айналатыны айтылуда. Біз бұған дайынбыз ба?

Өткен жылы қалада халық саны 1,6 миллионнан асты. Орташа алғанда, тұрғындар саны жыл сайын 100 мың адамға артып келеді. Маятниктік көші-қонға байланысты елордаға күн сайын 200 мыңнан астам адам келеді. Осыған байланысты шаһар жаңа құрылыс қаласы ретінде дүмпуді бастан кешіруде. 2025 жылы 4,8 млн шаршы метр тұрғын үй салынды, бұл – бүкіл ел бойынша салынған тұрғын үй көлемінің төрттен бірі. Ол, ең алдымен, халықтың тұрақты өсуіне және сарапшылардың алдағы 10 жылға арналған болжамын қарастыратын Бас жоспардың басымдықтарына байланысты. Әлеуметтік инфрақұрылымды дамытуға, абаттандыруға және жасыл аймақтарды құруға басымдық беріледі. Біз инженерлік инфрақұрылымның озық дамуымен қалалық жүйені құрып жатырмыз. Біздің барлық іс-әрекетіміздің негізі – қала тұрғындарының өмір сүру сапасына, инклюзивтілікке және қолжетімді ортаға басымдық берілген «Адамдарға қолайлы қала» қағидасы. Бұған жаңа урбанистік көзқарас себеп. Ұзақ уақыт бойы жоғары және жан-жағына қарай кеңейіп келе жатқан шаһар бүгінде әрбір бөлшегіне дейін түрленіп, өзгеруде. Елорданың әр бөлігінің өзінің тартылыс нүктесі бар.

Тіршілікті қамтамасыз ету инфрақұрылымы

Мемлекет басшысының тапсырмасы мен қолдауы бойынша елордада тіршілікті қамтамасыз ету инфрақұрылымы қуатының тапшылығы мәселесі толығымен шешілді.

Бұған дейін Астана су қоймасынан №3 сорғы-сүзгі стансасы және екінші су құбыры бойынша жұмыстар аяқталды, қала тәулігіне қосымша 100 мың текше метрден астам ауыз сумен қамтамасыз етілді. Қазіргі уақытта профицит тәулігіне 60 мың текше метрден астам ауыз суды құрайды. Жалпы қалада су тұтыну көлемі тәулігіне 350 мың текше метрге жеткен.

Астананы қосымша тұрақты сумен қамтамасыз ету үшін біз «Тельман» сорғы стансасынан техникалық су құбырын салу жобасын жүзеге асырудамыз. Техникалық су құбырының екінші желісін салу «Тельманның» көтергіш сорғы стансасын тәулігіне 160 мың текше метр көлемінде су өндіретіндей толық жобалық қуатқа шығаруға мүмкіндік береді. Сондай-ақ өткен жылы «Нұра» жер асты сулары кен орнынан су құбырын салу жобасы әзірленді. Сонымен қатар ұзақ мерзімді шаралар аясында Қ. Сәтбаев атындағы арнадан төртінші ауыз су стансасымен бірге жаңа су құбырын салу басталды (НФС– 4). Су алу өнімділігі – тәулігіне 342 мың текше метр. НФС-4 қуаты – тәулігіне 210 мың текше метр су.



Сонымен қатар №1 кәріз-тазарту стансасының қуаты артып, №2 кәріз-тазарту стансасының құрылысы басталды, сондай-ақ қалада Көктал, Өндіріс тұрғын алаптарында және Өндірістік паркте жергілікті тазарту құрылыстарының жобалары іске асырылуда. Бұл жобаларды 2028-2029 жылдары аяқтау жоспарлануда, бұл ұзақмерзімді перспективада қаланың сенімді су бөлу жүйесін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Жаңа жылу көздерін енгізу мегаполистің жылу жүйесі қуатын 2 жыл ішінде 34 пайызға арттырды. Ағымдағы жылыту маусымы штаттық режимде өтуде. Жылу қуатын сақтау үшін «Тельман» жаңа газ жылу электр стансасының құрылысы жүргізілуде. №2 ЖЭО-ны кеңейтуге және №3 ЖЭО-ның келесі кезегін жоспарлауға дайындық басталды. Астананы газдандыру аяқталуда. Қаланың 95 пайызы газбен қамтамасыз етілген, «көгілдір отын» 14 тұрғын ауданға жеткізілді. Биыл 100 пайызға жеткізу жоспарлануда. Өткен жылы қалада қалдықтарды шығаруды бақылаудың цифрлық жүйесі енгізілді, бұл қызметті бақылауды қамтамасыз етті және тұрғындардың шағымын 99 пайызға қысқартты. Биылғы екінші тоқсанда шетелдік инвесторлармен бірлесіп қуаты тәулігіне 2250 тоннаға дейінгі қоқыс жағу зауытының құрылысы басталады, ол әрі электр энергиясын өндіреді. Зауыт 2028 жылы іске қосылады деп жоспарлануда.

Жол-көлік инфрақұрылымы

«Елорда үшін кептеліс мәселесі өзекті – осы бағытта шұғыл шаралар мен шешімдер қабылдау қажет» Мемлекет басшысының Үкіметтің кеңейтілген отырысында берген тапсырмасы (2025 жылғы қаңтар).

Қалада 437 мың автомобиль тіркелген, оған қоса күн сайын 90 мың транзит көлігі келеді.

Көлік кептелісі күшейетін қарбалас уақытта Есіл және Нұра аудандарында көпірлерге бастар жолда, Мәңгілік ел, Қабанбай батыр, Тұран даңғылдары, Сарайшық, Қонаев, Достық көшелері бойында көше-жол желісіне шамадан тыс жүктеме түсетіні байқалады.



Бұл мәселені шешу үшін әкімдік жол-көлік инфрақұрылымын жақсарту бойынша егжей-тегжейлі жол картасын (көлік жүйесін дамытудың 2035 жылға дейінгі кешенді бағдарламасы) қалыптастырды. Қысқамерзімді және ұзақмерзімді шаралар қарастырылған.

Бірқатар қысқамерзімді шаралар қазірдің өзінде нәтиже берді. Атап айтқанда, Есіл және Нұра аудандарында орналасқан мемлекеттік органдар мен ұлттық компаниялардың (39 мың қызметкер) жұмыс кестесі өзгерді. Бұл кесте өткен жылдың қазан айынан бастап толық режимде іске қосылды, бұл таңертеңгі және түстен кейінгі жағдайды өзгертуге

көмектесті. Кептеліс деңгейі ең жоғары сағаттардағы қозғалыс жылдамдығы 10-15%-ға (+6 км/сағ) өсті, бұл өткізу қабілетінің жоғарылауын көрсетеді.

Негізгі магистралдардың жүктемесі 5-10%-ға төмендеді. 2025 жылы елордаға 422 автобус сатып алынды, автопарк 1749 автобуска дейін өсті. 2 жыл ішінде жылжымалы құрамның 50%-ға жуығы жаңарды.

Қоғамдық көліктің кешенді дамуы аясында оның қала тұрғындары арасында танымалдығы артып келеді. Соңғы 2 жылда жолаушылар ағыны 40%-ға артты: 2024 жылы тәулігіне 800 мың жолаушыдан 2025 жылы 1,2 млн-ға дейін өсті.

Жақында елордада LRT желісі іске қосылды. Жоба күрделі және құрылыс салудағы қиындығы көп жолдан өтті. Әр жылдары құрылыс жүрмей, тоқтап қалды, оның болашақ тағдыры күмән тудырды, тіпті қазірдің өзінде салынған құрылымдарды бөлшектеу жұмысы қызу талқыланады. Белгілі бір кезеңде LRT қоғамда ұзаққа созылған «сақалды» құрылыстың символы саналатын нағыз «Сыбайлас жемқорлыққа қойылған ескерткішке» айналды. Алайда Президенттің саяси еркі мен шешім қабылдай алуының арқасында жобаның екінші тынысы ашылды.

LRT-ның іске қосылуы 9 жылдамдықты көлік дәлізін енгізумен бірге қалалық мобильділік тиімділігін айтарлықтай арттыруға мүмкіндік береді. Қоғамдық көліктің орташа жылдамдығы кептеліс деңгейі ең жоғары сағаттарда 30%-ға артады, ал автобустардың жүру аралығы 8 минутқа дейін қысқарады деп болжануда. Бұл жай ғана көліктің жаңа түрінің пайда болуын ғана емес, елорданың бүкіл көлік жүйесінің сапалы өзгеруін, яғни жылдамдыққа, қауіпсіздікке және технологияның дамуына баса назар аударуды көрсетеді.



Көлік тақырыбы бойынша қажетті шешімдердің бірі – көп деңгейлі жедел транзит жолдарын салу. Қалада Қабанбай даңғылы бойынша екі деңгейлі жолды жобалау басталды, яғни ол Республика даңғылынан Бөгенбай батыр даңғылына 12,4 км ұзындықпен жалғасатын жол болмақ. Мұндай жылдамдық дәліздері Сеул, Мәскеу, Токио, Пекин, Бангкок, Парижде сәтті жүзеге асқан. Екі деңгейлі жол оң жағалаудың тарихи көрінісін сақтай отыра, кептелісті 30-40%-ға төмендетеді деп күтілуде.

Bus Lane қалалық жүйесі қазірдің өзінде 140 км-ді қамтиды, оған тағы 30 км қосылады. 2026 жылы сыртқы ағындарды ұстап қалу үшін де, қала ішіндегі трансплантациялардың ыңғайлылығы мен жылдамдығын қамтамасыз ету үшін де 10 көлік-трансплантация торабын құру бойынша жұмыс жүргізу жоспарланған.

2025 жылы Астанада 14 км жаңа жол салынды, 60 км жөнделді. Бұған дейін қалада 2 көпір салынды. Ш.Айтматов, А62, Қ.Мұхамедханов, Д.Қонаев көшелерінде қозғалыс ашылды. Ш.Айтматов көшесінің сегіз жолақты көшесін іске қосу Тұран даңғылындағы жүктемені 12%-ға төмендетті.

Көлік жүйесін дамытудың кешенді бағдарламасында автотұрақ саясаты қарастырылған. Барлық автотұрақты қаланың коммуналдық меншігіне өтеусіз беру туралы шартқа қол қойылды. Қаланың зияткерлік көлік жүйесі белсенді дамып келеді. Бағдарламалардың 40 пайызы автоматты режимде жұмыс істейді. 2026 жылы бұл көрсеткіш 82 пайызға жетеді. 2027 жылға қарай қалада үздік әлемдік тәжірибелерге сәйкес көлікті басқарудың толыққанды жүйесі құрылады. Presight AI-мен бірлесіп елордада Smart City жобасы іске асырылды, соның шеңберінде Ситуациялық орталық және қаланы басқарудың бірыңғай цифрлық платформасы құрылуда. Оған 15-тен астам қалалық және республикалық ақпараттық жүйелердің, сондай-ақ датчиктер мен сенсорлардың деректері бірігеді, бұл ретте интеллектуалды бейнеталдауы бар құрылғыларды қоса алғанда 60 мыңнан астам бейнебақылау камерасы шығарылды. Бүгінде әрбір екінші қылмыс бейнекамера арқылы ашылады, бұл елордадағы қылмыс деңгейін айтарлықтай төмендетуге мүмкіндік берді. Бұл жоба қалалық ортада қауіпсіздік пен тәртіпті нығайта отырып, «Заң мен тәртіп» идеологиясы аясында жүзеге асырылады. Numbeo халықаралық рейтингіне сәйкес 2025 жылы Астана әлемдегі ең қауіпсіз 100 қаланың қатарына кіріп, бірден 24 позицияға, яғни 105-тен 81-орынға көтерілді. Жобаны іске асыру қоғамдық және жол қауіпсіздігі деңгейін арттыруға, көлік ағынын басқаруды жақсартуға және қалалық қызметтердің жұмысын неғұрлым тиімді үйлестіруді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Әлеуметтік сала

Әлеуметтік салада ел Президентінің тапсырмалары мен стратегиялық бастамаларына сәйкес жүзеге асырылатын жүйелі және дәйекті тәсілдер қолданылуда.

Соңғы жылдары Астанада 109 мың оқушыға арналған 44 мектеп салынды, оның 23-і Мемлекет басшысының «Келешек мектептері» ұлттық жобасы аясында бой көтерді. 2024 жылы 64 мың орындық 25 мектеп рекордтық көрсеткішке ие болды. 2025 жылы тағы 9 мектеп ашылды, 2026 жылы 15 мың орындық 12 мектеп, 2 оқушылар сарайы мен 6 балабақша салу жоспарланып отыр.

2027 жылға арналған жоспар бойынша 40 мың орындық 17 мемлекеттік мектеп және 10 мың орындық 10 жекеменшік мектептің құжаты әзірленуде. Бас жоспарға сәйкес, 2035 жылға дейін 138 жаңа мектеп салу қарастырылған.



Осылайша, Президенттің оқушы орындарының тапшылығын жоюға және жайлы білім беру ортасын құруға берген тапсырмасы дәйекті түрде жүзеге асырылуда.

Соңғы жылдары «Ақша балаларға жұмсалады» (ваучерлік қаржыландыру) моделіне көшудің нәтижесінде елордада мектепке дейінгі білім берудің қолжетімділігін айтарлықтай арттыруға мүмкіндік туды. Балабақшаларға кезек 2 жасқа дейінгі сәбилер арасында 50 мыңнан 18 мың балаға дейін қысқарды.

Сондай-ақ 1955 орындық 8 балабақша салынды. Ұзақ үзілістен кейін мемлекеттік балабақшалардың құрылысы қайта жанданды, өткен жылы 890 орындық мектепке дейінгі 4 мекеме пайдалануға берілді.

2026 жылы 2099 орындық тағы 7 балабақша ашу жоспарлануда, оның ішінде 750 орындық 3 мемлекеттік және 1349 орындық 4 жекеменшік балабақша салу көзделіп отыр.

2029 жылға дейін Астанада 14 мың орындық 60 балабақшаны пайдалануға беру жоспарланған. Сонымен қатар Астананың Бас жоспары 2035 жылға дейін 183 балабақша салуға жер бөлуді көздейді. Бұл – мектепке дейінгі білім берудің қолжетімділігін қамтамасыз етудегі маңызды қадам, оның қажеттілігі туралы Мемлекет басшысы бірнеше рет айтқан еді.

Қосымша білім беру белсенді дамып келеді. 2025 жылы 750 орындық Тапым оқушылар сарайы пайдалануға берілді, ағымдағы жылы Тапым art және Тапым sport сарайларын ашу жоспарлануда.

Алдағы жылдары 10-ға жуық қосымша білім беру нысандарының құрылысы көзделіп отыр.

Бейінді министрлікпен және инвесторлармен бірлесіп 7 мың орынға арналған 20 студенттер жатақханасы салынды. Колледж студенттеріне арналған мыңға жуық орындық жатақхананың құрылысы аяқталды, оны іске қосу ағымдағы жылдың бірінші тоқсанына жоспарланған. Бұл іс-шаралар жастарға қолайлы жағдай жасауға және еліміздің негізгі ресурсы – адами капиталды дамытуға бағытталған.

Денсаулық сақтау саласы да жүйелі жаңғыруда. Соңғы жылдары ұлттық орталықтар мен қадамдық қолжетімді емханаларды қоса алғанда 21 медицина нысаны салынды. Әрқайсысы 250 төсек-орны бар 2 перинаталдық орталық, №3 жаңа көпсалалы аурухана және шұғыл көмек көрсету нысандарын салу жоспарланған.

Абаттандыру

«Әкімдікке 3 жыл ішінде көпжылдық өсімдіктерді отырғызуды 50%-ға жеткізуді тапсырамын. Нақты міндет қойып отырмын: елорда 5 жыл ішінде бақ-қала болуға тиіс» деген болатын Мемлекет басшысы елорданы одан әрі дамыту мәселелері жөніндегі кеңесте (2023 жылғы қаңтар).

Соңғы жылдары Астанада абаттандыру бойынша бірқатар ірі жоба іске асырылды, олар қаланың келбетін түбегейлі өзгертті. 3 жыл ішінде 500-ден астам қоғамдық және аулалық аумақтар абаттандырылды, 2,5 миллионнан астам бұталар, көпжылдық гүлдер мен ағаштар отырғызылды. Құрылыс салушылардың ағаш отырғызу көлемін 2,5 есеге арттырған көгалдандыру жарғысы қабылданды, қайта отырғызу және үш жылдық ағаш күтімі тетіктері енгізілді, ал әрбір ағашқа QR-коды бар электрондық паспорт беріледі. Биыл 170-тен астам аула мен қоғамдық кеңістікті абаттандыру, сондай-ақ 1,1 млн-нан астам жасыл желек отырғызу көзделген.

Елорданың өзіне ғана тән жаңа келбеті қалыптасып келеді. Көшелердің кейпін біртұтастандыру мен айналада қауіпсіздік пен жайлылықты қамтамасыз ететін «Адамдарға қолайлы қала» тұжырымдамасы, сондай-ақ «Қасбеттен қасбетке дейін» қағидаты енгізілді. Толығымен өзгеріп, қайта түрленген «Ұлытау» аллеясы, жаңарған «Қазақ елі» алаңы, Greenline жаяу жүргіншілер бульвары және «Бейбітшілік пен келісім» паркі – абаттандырудың жарқын көрінісі. Мұндай жұмысқа жеке кәсіпкерлер мен ұлттық компаниялар белсенді атсалысты, олардың көгалдандыру мен абаттандыруға үлес қосуы

елорданың күнделікті өмірінің бір бөлігіне айналуға. Сонымен қатар кейінгі жылдары тұрғындар қоршаған ортаға ұқыпты қарай бастады: олар жан-жақты жабдықталған аумақтардың болуын талап етеді, оларға өздері қамқорлық жасайды және жасыл кеңістіктің көбейгенін қалайды.

Қанатқақты жоба аясында жеке инвесторларды тарта отырып, ескі тұрғын үй қорын қайта құру басталды. Мұндай механизм нүктелік дамудан бүкіл аудандарды, ең алдымен, тозығы жеткен ескі үйлері бар аудандарды кешенді жаңартуға көшуге мүмкіндік береді. Осы мақсатта Байқоңыр ауданында инвесторларға 21 жер телімі бөлінген.

2026 жылы Астанада қоғамдық кеңістіктерді кешенді абаттандыру және көгалдандыру, жайлы және қауіпсіз қалалық орта құру жалғасады. Шамамен 173 қалалық орынды (оның ішінде әр аудандағы 39 ірі негізгі жоба) өзгерту жоспарланған.

«Мыңжылдық» аллеясында 3 жобаны іске асыру: Қ.Қуанышбаев атындағы театрдың артындағы алаң, вокзал маңы паркі және «Нұрлы жол» вокзалының аумағын абаттандыру басталады.

Төле би көшесінен Әнет баба көшесіне дейін және Күлтегіннен І.Омаров көшесіне дейін автокөліктерден мүлдем бос Greenline жаяу жүргіншілер бульварының екінші кезегінің құрылысы жалғасады. Жоба кешенді көгалдандыруды, ойын және спорт аймақтарын қарастырады.



«Кіші Талдықөл» экопаркін салу басталады. Негізгі тұжырымдама – қазіргі экожүйе мен биоәртүрлілікті сақтау. Жоба техникалық жағынан күрделі әрі дайындық пен инженерлік жұмыстарға көп уақытты қажет етеді. Су айдынында батпақты болдырмау үшін сүзгі, қосымша қоректендіру және суды аэрациялау орнатылады.

Саябақ кластерін абаттандыруды жалғастырамыз. Президент саябағын абаттандыру жағалаумен және субұрқақтың айналасымен бірдей тұжырымдамада жалғасады. Сығанақ көшесіндегі көпірдің артындағы «Қалалық романс» саябағының екінші және үшінші кезегі, «Бейбітшілік және келісім» паркінің екінші кезегі жаңа Конгресс орталығына қарай іске асады.

Қаланың негізгі көшелері жаяу жүргіншілерге ыңғайлы болмақ. Ұлы дала, Қабанбай батыр, Б.Момышұлы даңғылдарында және Ш.Қалдаяқов, Кенесары көшелерінде кешенді көгалдандыру жұмысы жүргізіліп, кедергісіз орта және жайлы қоғамдық кеңістіктер пайда болады.

Ірі қоғамдық кеңістіктер мен даңғылдардан басқа Астананың әрбір ауданында жергілікті маңызы бар аумақтар мен көшелер абаттандырылатын болады.

Бұл бағытта жүзеге асатын жұмыстар жаңа күтім стандарттарын, дендрожоспарларды және ағаштарды цифрлық паспорттауды қоса алғанда, Астананы көгалдандыру тұжырымдамасына сәйкес жүргізіледі. Қала жеке абаттандырудан көше кеңістігін жан-жақты қалыптастыруға, яғни «Қасбеттен қасбетке дейін» қағидаты бойынша көшеді. Бұл ретте жаяу жүргіншілер, велосипедшілер, көлік қозғалысы, жарықтандыру, навигация және көгалдандыру мәселелері жан-жақты қарастырылады. Инклюзивті ортаны дамытуға ерекше назар аударылады, барлығына қолжетімділік пен теңдік жағдайы жасалады.



Қаламызда елорданың көрнекі келбетін қалыптастыру бойынша жұмыс жүргізілуде. Осы бағытта Астанада өзінің бірегей қалалық шрифті әзірленіп жатыр. Басқа қалаларда өздерін бүкіл әлемге танымал ететін штрихтар бар. Бұл – әркім күн сайын көретін элемент.

Астанада бизнеспен диалог құра отырып, витриналармен, кіру топтарымен және маңдайшалармен жүйелі жұмыс жүргізіліп, бірізді тәртіп орнатылуда. Витринаны тұрғындар, туристер, балалар, қала қонақтары – барлығы көреді. Ұқыпты, тиянақты витрина және безендірілген кіреберіс қалаға деген құрмет пен сенімді қалыптастырады. Бұл жұмыс «Астана қаласы кодының дизайнын» әзірлеу шеңберінде жүргізілуде. Құжатты қала деңгейінде одан әрі бекіту сәулет тұтастығын қамтамасыз етеді және Мемлекет басшысының стратегиялық көзқарасының шеңберінде Астананың заманауи, үйлесімді бейнесін қалыптастырады.

Алда әлі көп жұмыс атқару керек екенін түсінеміз. Биыл біздің алдымызда қаланың экономикалық өсуін қамтамасыз ету, Астананың көлік жүйесін нығайту және әлеуметтік инфрақұрылымды дамыту міндеттері тұр.

Еліміз тарихи өзгерістердің алдында тұр. Бүгін біз Қазақстан дамуының жаңа кезеңінің іргетасын қалап отырмыз. Біздің Президент бірнеше рет атап өткендей, мемлекеттің күші тек экономикалық көрсеткіштермен ғана емес, азаматтардың сенімі мен заңдардың әділдігімен де өлшенеді. Сондықтан жүргізіліп жатқан саяси реформалар – формальдылық емес, бүкіл жүйені жаңартуға саналы қадам.

<https://www.astana-akshamy.kz/senimdi-oesw-zholyndaghy-elorda-astanany-damytwdaghy-prezident-tapsyrmalary-qalaj-zhuezege-asyryltwda/>

БАЙТАҚ ЕЛДІҢ БАС ҚАЛАСЫ – АСТАНА



*Салғандай алтын ұя «Бәйтерекке»,
Самұрық боп құтты қанат жайды құсың.*



*Астана, туган елдің ажарысың,
Ақорда кепіл болған төрімдегі.*



*Атанған «аңыз қала» құтты төрім,
Жол бастап, заулата бер қазағымды.*



*Бой жазған Сарыарқаның самалында,
Астана – Азияның ару қызы.*



*Қыз-қала, қызық қала салтанатты,
Көркіне бар әлемді жалт қаратты.*



*Секілді құс патшасы елестейді,
Есілге қонған аққу ақ қанатты.*



*Есілдің жағалауын жарқыратқан,
Аққудың ұясындай әсем қала.*



*Секілді құс патшасы елестейді,
Есілге қонған аққу ақ қанатты. К. Салықов.*



Әбіш КЕКІЛБАЕВ

Мемлекет және қоғам қайраткері,
Қазақстанның Еңбек Ері,
Қазақстанның халық жазушысы
ҚР Мемлекеттік хатшысы (1996-2002)

ЖАҢА АТАУДА ЕЖЕЛГІ ТАРИХ ТАҒЫЛЫМЫ БАР

«Ақмола» деген атауды жасап тұрған екі түбірдің біріншісі ешқашан ешқандай дау туғызып көрген жоқ. «Ақ» – кім-кім де қастерлейтін ұғым. Ал екінші «мола» деген түбір баяғыда Целиноград деген ат қойылғанда да бірден-бір желеу болған сөз еді. Семантикалық жағынан, «мола», «там», «бейіт» деген ұғымдардың ешқайсысы да кісі үркітпеуге тиісті. «Қорған», «үй», «отбасы» – баяғыда да, қазірде де жұрттың құлағына әрі ыстық, әрі түсінікті ұғымдар. Бірақ, бір сөздің әр ғасырда әр қилы мағына білдіруі мүмкін екендігі де көз жетіп жүрген ақиқат. Осы реттен келгенде, қазақтың көп жерінде бұрын жанұяны, бір оттың басындағы адамдарды, кейін олардың бірге жерленетін қорымын білдіретін «бейіт» атты араб сөзі біржолата «зираттың» баламасы болып кірікті. Баспананы білдіретін «там» өлік басына тұрғызылар жәй болып сіңісті. «Қорған», «қамал» мағынасынан біртіндеп айырылған «мола» сөзі біржолата кісі қорқытатын ұғымға айналыпты. Қалың көпшілік тіл білімінде синекдоха деп аталатын бұл құбылысқа бәрі бірдей қанық емес. Бүгінгі ұрпақтың бәрі-бәрі аталмыш сөздің қазіргі тұрмыстық қолданыстағы мағынасынан басқа да мағыналары болғанын біле бермейді. Ал мұндай мағыналық екі ұдайылық жаңа астананың имиджіне оң ықпал ете қоймайтындығы даусыз. Ол өз кезегінде еліміздің мемлекеттік имиджіне де пайдасын тигізбесі түсінікті. Сөйтіп, бұл тек тілдік фактормен шектелмей, әлеуметтік психологиялық мәселеге айналды. Егер ежелгі атау белгілі бір елдің өз тұрғындары және шектес қауымдар тарапынан екі ұшты ұғым тудырмайтын болса, сол қалпында қала бергені дұрыс. Мәселен, бұрыннан дүниеге мәшһүр Мерв, Баку, Лондон, Берн, Берлин, Дублин, Дамаскінің неге «жылан», «жел», «ормандағы алаңқай», «аю», «аю апаны», «көл», «сауда орны» деген ұғымдарымен байланысты болғандығын сұрап, не өз елдерінде, не сырттан бастарын ауыртып жатқан ешкім жоқ. Өйткені, ол елдерді де, қалаларды да жұрт ежелден біледі. Ал біз турасына келсек, дүние жүзінің көп елдері мен халықтары енді енді танып, мойындай бастаған мемлекетпіз. Ежелгі тарихымызды өзгелер түгіл өзіміз енді-енді шындап зерделей бастадық. Кез келген жаңа мемлекет жайында бастапқы кезден дұрыс көзқарас қалыптастыра білудің мәні зор. Тәуелсіздік алуымызбен қоса астанамыздың жаңа орынға ауысуы бізге әлем назарын екі есе арттырып отыр. Оның үстіне, біздің жаңа астанамыз бұрын қалған әлем үшін жабық аймақ болып келген өлкеге орналасып отыр. Сонау Геродот пен Аристейден бастап «түнек елге», «алтын қорыған тазқаралар елі» ретінде тым күңгірт бейнеленіп келген маң дала осы ғасыр басынан ағылшын геосаясатшысы Маккиндердің ауызымен «жер кіндігі» аталды. Әлемдік мұхиттың ешқайсысынан атып снаряд жеткізе алмайтын бұл кеңістікті қалған дүние саяси ауа райынан шеткері қалдырмау жаппай қаруланудың негізгі мақсатының біріне айналғаны, континентаралық баллистикалық қару да әу баста сол пиғылдан туындағаны

белгілі. Ол кеңістік тоталитаризм тұсында жаппай саяси жер аудару мен қырып-жойғыш қаруларды сынау алаңына айналғаны да мәлім. Сондай құлақ шошытып тастаған өлке тәуелсіздік алғанымыздан соң ғана әлгіндей қорқынышты сипаттарынан арыла бастады. Енді ол «ашық есік» саясатын ұстанатын демократиялық мемлекеттің орталығы көшіп келуіне байланысты тек әскери зымырандар ғана емес, бейбітшілікті, екі жаққа бірдей тиімді саяси, экономикалық, рухани ықпалдастықты көздейтін кез келген ізгі ниетті адамның аяғы жете алатын кеңістікке айналып келеді. Ендеше, жаңа астананың аты да, ажары да айрықша тартымды болуға тиіс. Бұл – біз ұстанған саяси бағыт пен мемлекеттік құрылымнан туындап отырған шарт. Ол алға қойған мақсаттарымызға да, тарихи дәстүрлерімізге де еш қайшы келмейді.

Ежелгі дүние қауымдары «қасиетті», «шарапатты» деген орындарға ғана тұрақ салған. Сол тұрақтардың кейбірі өсе келе әуелі тайпалық бірлестік, кейін тайпалар одақтастығының, атынан алғашқы мемлекеттер мен байырғы мемлекеттердің орталығына айналған. Кейін бізге жұмбақ болып жүрген қарапайым сөздер алғаш иемденушілер үшін ең киелі ұғымдар болуы ғажап емес. Халықтарының табаны сол қалпында сақталғай, елдер орталықтарының әліге дейін ежелгі атауларын сақтап қалуы да сол себептен шығар. Бұл дәстүр кейінгі ғасырларда да жалғастық таппай қалған жоқ. Билікті кие тұту – көп астананың аттарынан да, орналасқан жерлерінен де байқалады. Мәселен, 736 жылы Тигр өзенінің жағалауына салынған жаңа қалаға иран тілді бастапқы тұрғындары «бағ» – тәңірі, «дад» – тарту дегеннен шығарып, «тәңірінің тартуы» деген ат берді. Кейін арабтар Дар-эс Салам «бейбітшілік тұрағы» деп өзгерткенмен, ресми құжаттарда ғана пайдаланылып, жаппай қолданыста баяғы атауын сақтап қалды. Джакарта – санскритше: «жеңіс мекені». Лима-кечуа тілінде: «тәңірдің айтқаны естілетін жер». Амман – ежелгі Мысыр тәңірісі Аммонның киесі қонақтаған қоныс. Ереван – Ару тәңірінің үйі. Қысқасы, дүйім жұртқа билігі жүретін ықпал орталығы. Бір қызығы, ежелгі дүние, көбіне көп, биліктің орталығы биіктің басында болады деп түсінген. Құдайлар Олимптің басында кеңес құрады деп ұққан гректер өздерінен бұрынғы пеласг тайпаларынан қалған «төбе» деген сөзді басты құдайларының да, астаналарының да атына айналдырған. Белград, Вена, Варшава, Иерусалим, Каракас, Киев, Лондон, Таллинн, Тель-Авив, Уфа шаһарларының арғы түп мағынасы ежелгі тайпалар тіліндегі «төбе», «дөң», «биік» деген сөздерден туындап, кейін соның басына салынған құрылыс, қамал, қорған, қалалардың сипатына қарай үстеме мағына қосып отырған. Демек, бәрі де билік шығаратын биік деген мағынаны білдіреді. Бұл дәстүр біздің түркі-моңғол әлеміне де өте-мөте тән болған сияқты. Тіпті, ежелгі түркі тіліндегі «тау» мен «тақтың» арасында тек дыбыстық қана емес, мағыналық та үндестік бары даусыз. «Тәңірді көргің келсе, тауға бар» деген мақал да, Тәңіртау, Хан-Тәңірі атауы да тектен текке шықпаған сияқты. Түрік-моңғолдың ортақ бабасы – Олжай. Инжіл тілінде Яфес. Нұх пайғамбардың ұлы. «Оғызнаманың» айтуынша, Ортақ (Ұлытау), Кертақта (Кішітауда) орда тігіп, Қарақорымды жайлаған. Қазаққа айтқызсақ: хан жайлаған Қаратау, би жайлаған Алатау. Билікті бәрібір жоғарыдан күткен. Жиынды төбенің басында құрған. Мәртөбе, Күлтөбе, Ордабасы, Хантауы. Шыңғыс жиын ашқан Мыңбұлақ, Бату жиын ашқан Ордатау, Жәнібек пен Керей жиын ашқан Қозыбасы, Үш би жиын ашқан Ордабасы. Бәрі де – өз тұсында күллі ел тағдырын шешетін билік орындарына айналған. Кейін ондай жерге орда қонып, тұрақты қоныстар пайда болған. Орда, Ұрға, Ордабасы, Ордабазар, Ордакент содан шыққан. Оларға билік құратын мекенжайлар салынып, әуелі бекіністі қамалға, сосын байтақ шаһарларға ұлғайған. Сарай, Ақ Сарай, Көк Сарай, Ескі Сарай, Сарай-аль-Джадид, Сарайшық, Сарайлы, Ақ қорған, Ақкермандар содан қалған. Сонау Анадолы, Балқан, Дунай, Днепр, Қап, Азау, Еділ, Жайықтан бастап Сары Өзенге дейінгі аралықтағы осы тектес атаулар ежелгі саяси орталықтардың өсуі мен өшуінен, көшуі мен тұрақтануынан хабар бергендей. Бір ғана Алтын Ордада 110 қала болып, оның жиырма бірінде ақша шығарылыпты. Осының өзі-ақ біздегі мемлекеттік билік дәстүрінің қаншалықты тереңде жатқанын аңғартқандай. Қазақ даласындағы «кент», «қант», «шаһар», «қала», «балық», «байтақ», «астана», «орда» топонимдерінің, «кердері», «балықшы»,

«сунақ» руларының ұшырасуы біздің урбанистік дәстүрлерімізді айғақтап тұрғандай.

Жоғарыдағы мысалдарға қарағанда, түркі-моңғол дүниесі саяси орталыққа ат беру де ерекше ұстамдылық танытқан. Саяси үстемдік құмарлықты білдіретін немесе мемлекет пен билікшіні мадақтайтын дәріптемелік сипаттамалар атымен ұшыраспайды. Көбіне-көп оның мемлекеттің саяси орталығы екендігін білдірумен ғана шектелген. Қарақорым – әскери қосын қонатын орын. Ұрға – әскер басының ордасы тұратын тұрақ. Сарай – билік мекемесі орналасқан жәй. Олар бұл қағиданы өздері үстемдік еткен кеңістікке де кеңінен дарыта білген. Мәселен, Пекинді моңғолдар Ханбалгат (патша қала) деп атаса, қытайлар Бэйцзин – солтүстік астана, ал Нанкинді Нанцзин – оңтүстік астана деп атаған. Жапондар да ескі астанасын Киото – батыс астана, жаңа астанасын Токио – шығыс астана деп атаған. Бұл батыс елдеріне де тән дәстүр. Славян дүниесі Византия астанасы Константинопольді Царь-град – патша қала атаған. Кингстон – король тұратын қала атауы соған куә. Сондықтан, жаңа саяси орталығымызды жәй ғана Астана атауымыздың тарихи дәстүрлерімен қай тұрғыдан келсек те, терең қабысатыны ешқандай дау туғызбаса керек.

Қазіргідей тыңдамалы-көрмелі белсенді ақпарат құралдары заманында жаңа атаулардың қалай дыбысталып, қалай бейнеленетіндігіне де мейлінше назар аудармай болмайды. Оның үстіне, бұл тұрғыдан да, ежелгі, жаңа дәстүрлерімізге ерекше мән берілгенін баса айтуымыз қажет. Астана деген сөз жас мемлекетіміздің конституциялық басты әлпетін де, қалған баламаларға қарағанда, анығырақ аша түседі. Рас, Астана дейтін қала қазақ даласында бұрын да болыпты. Ол Ақтөбе облысында Қарасу өзенінің Ұлы Қобдаға құяр сағасына орналасыпты. Кеңгір бойындағы Домбауыл, Аягөздегі Баян сұлу кешендерінің діңгектеріне ұқсайтын діңгектері мен қабырғаларының орыны XIX ғасырдың аяғына дейін сақталып келіпті. Қазақ энциклопедиясының бірінші томының 521-бетіндегі дерек бойынша, Дешті Қыпшақ (XII-XV ғғ.) заманының жұрағаты болса керек. Шамасы, бұл сол дәуірдегі көп болып жиылып, кеңес құрып, шешім қабылдайтын орталық болса керек. Кейін соған ұқсас жиын-той өткізетін жерлерді, сосын жиын-тойдың өзін, ақырында соған жиылып ұйғарым айтатын халықты, көпшілікті, атап кетсе керек. Өйткені, өткен ғасырдағы шығарған жырларында Сәттігүл ақын: «Астана жұртқа дабылың, хабарың тегіс білінді, досың түтілі дұшпаның айта алмас тауып мініңді, қолдағы тұрған алтынсың, біле алса халқың пұлыңды», – деп жырласа, Өмір Қараұлы (XIX ғ.) жырау: «Ер жігіттің белгісі қиын жерден қиялап көкірегі ұшқан шартарап, астана халқын асырап, көзін салар алысқа, жауабын берер жаңылмай», – дейді. Ел аузында: «Ақ сүйрік саусақ кимесе, алма мойын ілмесе, алтын да азып, жез болар, астана алдын көрмесе, алқалы дауға кірмесе, ақыл да жасып ез болар», – деген сөз бар. Бұның бәрі де астанаға географиялық мазмұнынан гөрі саяси-әлеуметтік мазмұн беріңкірейді. Дүйім көпшілікке баға беретін алқалы жиынға көбірек меңзейді. Ғасыр басындағы зиялыларымыз әуелі батыс шалғайдағы Орынборға, сосын күнгей беттегі Ақмешітке, кейін шығыс шалғайдағы Алматыға астана мәртебесін бергенде көрші ағайындарымыз сияқты «орталық деген географиялық сипаты басым ұғымға бой ұрмай, биліктің жалпыхалықтық тегін бейнелейтін «көпшілік жиналатын ая» деген мағына білдіретін әлеуметтік сипаты басым атауға тоқтапты. Бұл арқылы халқымыздың ежелгі грек полистері сияқты ат жалын тартып мінер жасқа жеткен естияр қауымы – астана жұрты болып, бірлесе шешім қабылдайтын демократиялық үрдісін, мәңгі есте қалдыруды ойласа керек.

Елбасы Жарлығы да ғасыр басындағы қазақ зиялылары ұғымын дамытып, «астана» саяси терминін нақты ономастикалық атауға айналдырып отыр. Сөйтіп, бір кезде Бұқар бабамыз айтқан Есіл бойындағы «Қараөткел мен Нұра бойындағы Ақмола арасын алып жатқан кең алқапқа жайғасатын нағыз осы заманғы жаңа қала тәуелсіз мемлекет орнықтырып жатқан еліміз дүйім көп болып жиылып, келелі мәселелер талқылап, кеңінен толғап, кемел шешім қабылдайтын алқалы орын Астанаға айналып отыр.

Әңгімелескен Ержұман Смайыл.
«Егемен Қазақстан». 12 мамыр, 1998 жыл



Әкім ТАРАЗИ

Жазушы-драматург, киносценарист,
Қазақстанның Еңбек Ері,
Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты

КИЕЛІ ҚАЛА

Ғасырлар тереңінен сыр суыртпақтасақ, әр биліктің тұсында түрлі астанамыз болған екен. Ал енді одан да бұрынғы тарихымызды қаузай түссек, бұдан екі жарым мың жыл бұрын «Астана» деген шаһардың жер бетінде болғанын өз басым Қытайға барған бір сапарымда көріп қайтқаным бар.

Қытайдың Шыңжан-Ұйғыр автономиялы ауданында Тұрфан дейтін қала бар. Қасымызда еріп жүрген аудармашыдан: «Осы маңайда біздің ата-бабаларымыз мекендеген бір ежелгі қаланың орны болуы мүмкін. Осы жердің қайда екенін және ол туралы бұрын-соңды естуіңіз бар ма?» деп сұрастыра келгенімде, әлгі қытай мұны білетін адам болып шықты. «Жүріңіз, мен сізге оның қай жерде екенін көрсетейін» деп, мені Қазақстаннан барған бір топ делегациядан жеке бөліп алып кетті. Тұрфан деп аталатын, негізінен көбіне ұйғырлар шоғырланған шаһармен сонда тұңғыш рет таныстым. Мен іздеп шыққан әлгі қала сол Тұрфанның солтүстік батыс жағында, қыратта ЮНЕСКО-ның қарауына алынған екен. Сол кезеңнің заңы бойынша тас болып қатып қалған кірпіштерден салынған көне шаһар. Бір ғажабы, міне, сол шаһардың аты – Астана. Орталық алаңында, Хан ордасы тігілетін жерде киіз үйлік орын анық білінеді. Себебі, әлгі орынның аумағы мен сыртқы көрінісінен орталық алаң қазақтың киіз үйіне ыңғайланғаны сезіліп тұр. Содан мен жанымдағы аудармашыдан, қала берді жолыққан қытай азаматтарынан: «Сіздердің тілдеріңізде «Астана» деген сөз бар ма?» деп таңдана сұраймын. Олар: «Жоқ» деп жауап қатады. Негізгі тұрғылықты халқы ұйғырлар болғандықтан, олардан сұрадым. Жағалай бәрі мұндай атаудан бейхабар болып шықты. Содан бұл жәйтті мен ары қарай өзімше топшылап, қазақ халқының бір кездергі бөлінбейтін үлкен тайпасы – үйсіндердің «Астана» деген қаласы осы болғаны ғой деген ойға тоқтадым. Оған себеп, дәл осы маңнан бір әйелдің мәйіті табылғаны туралы мақала оқыған едім. Тұрфанның орталық мұрағатына бардық. Шыны астында мен іздеген мәйіт жатыр. Киім үлгісі қазақ әйелдерінің көйлегіне ұқсайды. Менің есіме қытайдың ұлы тарихшысы Сы-Ма Цзянь жазған мынадай дерек сарт ете қалды. Ол жазбаларында үйсіндердің сыртқы пішімін «көздері көкшіл, түрлері мен шаштары сары», деп суреттейді. Тұрфандағы «Астананы» өз көзіммен көріп келген соң, тарихи дүниелерге бой ұрып, едәуір мағлұмат жиған тәріздімін. Жасаған қорытындым – осы «Астана» біздің бұрынғы бабаларымыздың тарихи бір тұрағы болуы әбден мүмкін.

Қазақ хандары көшіп-қонған жерлеріне астанасын да өздерімен бірге ала жүргені мәлім. Ол араны ата-бабаларымыз «стан» деп атаған. «Стан» деген сөз кейін келе-келе «астанаға» айналды. Ол «аса» – биік деген сөз. «Стан»- «негізгі тұрақ» деген ұғымды білдіреді. Жиырмасыншы ғасырда Қазақ елі үш рет астана ауыстырды. Жұрттың білетіні – Орынбор, Қызылорда және Алматы. Рас, көңілде күдік, іште айтылмайтын сыр жататын. Алматы – еліміздің ең қиыр оңтүстігі, ары созғанда 150 мың тұрғын сыярлық шағын ғана қала еді. Біз оқып жүрген кезде Алматы шет елдердегі атақты курорттарға бергісіз ғажап

шаһар көбейіп, оның есесіне ауасы тарылды, саумал жел соқпайтын болды. Өз басым бұл қаланың соңғы кездегі кейпіне күйіне қарайтын едім. Сұлу қаланың болашағына күйзеле, сенімсіз қарайтын едім. Сөйтіп жүргенде Нұрсұлтан Әбішұлының Оралхан Бөкейге «Біз астананы түбі көшіреміз. Менің сол ойымды сен өз газетіңде бастап жаз» деген ұсынысын «Қазақ әдебиетінен» оқыдық. Қаламгер достармен бас қосқан сәттегі әңгіме арқауы осы тақырыпқа ойыса беретін. «Елбасы ұсынысы өте дұрыс, ал енді бірақ ол қай қала болуы керек?» деген мәселе төңірегінде түрлі ой сананы жегідей жеп, қазақ даласының о шеті мен бұ шетіндегі ғажайып өлкелер көз алдыңнан сынаптай сырғитын. «XX ғасырда қазақ халқының болашағы өркендейтін құнарлы топырақ қай жер болмақ?» деген салмақты сөз сананы сан қияға жетелер еді. Менің көкейіме қазақ хандарының атасы Жошы дамыл тауып жатқан қасиетті Ұлытау жиі-жиі орала береді. Ұлытау ұлы ұғым болып миыма кіріп алды. Бірақ онда темір жол жоқ. Суда тапшы.

Сөйтіп жүрген кезде астанаға Ақмола лайық деп шешім шығарылғанын естідік. Өз басым мұны дұрыс таңдау деп ойлаймын. Айналайын, қазағымның Сарыарқасы! Ақындар асқақтатып әнге қосқан, күйшілер шалқытып күймен көмкерген қасиетті сарыдала. Енді осы Сарыарқаның төрінде ел жүрегі бүлкілдеп соғып тұрса, мұндай ғажайыпқа тек сүйсіну керек қой. Жаңа ғасырда астанасын тыңнан көтеріп жатқан жер бетіндегі жалқы халық, бұл-біз. Оған соншалық мән беруіміз, егжей-тегжейлі ой елегінен өткізуіміз ертеңнің қиындығынан қашу емес, елге, жерге деген сүйіспеншіліктен туған сезім еді. Өн бойды түгел шарпыған бұл сезімнен талай сырдария буырқанып, небір жауһар ой кемерінен асып төгілді. Бірақ жұрттың ортақ байламға келуі оңай жүзеге асты деп айта алмаймын. Халық әдетте билік басында жүрген адамдарға сырын аша бермейді, ал бізге ішкі ойларын бүкпесіз жаяды ғой. Бұл ретте өзім алғышқыда «Ақмола аядай ғана қала, ол қалай астана болады?» деген күдік-күшіктің шәуілін көп естіп, күмәнға бой алдырған жандарды жиі кезіктергеніміз рас. Саз балшығы иленіп жатқан қу медиен даланың үстінен қалай қала тұрғызбақшы деген сенімсіз ойдан біз де құралақан емес едік. Тоғыз жолдың торабы ретінде Ақмоланы таңдаған Президент шешімін түсіне қабылдағанымызбен, қаланың сол кездегі тозығы жеткен, жұпыны сиқы әлі де жұрт сенімін жарқын жаққа бастап кете алмай жатқан. Осылай екіұдай күй кешіп жүрген 1997 жылдың қысында Алматыдан астананы Ақмолаға көшіруге байланысты салтанатты жиналыс өтті. Он вагонның бағытын Арқаға түзулеп, солтүстікті бетке алған игі жайсаңдар арасында мен де бар едім. Жиналыс өткен соң, келесі күні Есіл үстінен өтетін жалғыз көпірдің үстінде марқұм Сайын Мұратбеков екеуіміз мұңайып, күпті көңілімізді жұбата алмай тұрдық. Арғы жағалау – құлазыған дала. Кезінде облыс орталығы болып та жарытпаған қаланың келбеті жанымды жабырқатты. «Мына жазық дала ертең қалай көрікті қалаға айналып шыға келмек?» деген сенімсіз ойдың санаға берік орнығып кетпей қойғаны, бәрі-бәрі рас. Тағдырдың жазмышымен енді, міне, осы қалаға өзім де 2004 жылы отбасыммен қоныс аудардым. Осыдан төрт жыл бұрынғы шаһардың суреті көз алдымда. Бүгінде керемет сәулет нысандары көз тартатын сол жағалауда ол кезде небәрі санаулы ғана ғимараттар бой көтеріп үлгірген. Адам ғұмыры үшін аса көп мерзім деуге келмейтін төрт жылда адамзат тарихында бұрын-соңды болмаған ғажайып дүниеілер жасалатынына куә болудың өзі кісі жанын тебірентеді. Мәселен, Бразилия деген елде 200 млн. халық мекендейді, жер аумағы 8 млн. шаршы шақырымнан асады. Осы мемлекеттің өз астанасын салып жатқанына 40 жылдан ары созылып барады, бірақ әлі толық біткен жоқ. Осы мысалға қарап отырсаңыз, оның қасында біздің салып жатқан астанамыз баяғы батырлар жырындағы кейіпкерлер секілді күн санап өсіп, көз жауын ала түсуде. Осынау идеяның авторы һәм сол жобаны жүзеге асырушы Президентіміз Нұрсұлтан Назарбаев екені астана шежіресінде үлгі тұтылса, экономикалық дағдарысқа қарамастан, қазақтың рухын өзінің тәуелсіз елордасымен көтере білген еңбегі ерлікке пара-пар. Осы жолда кедергі болған халықты жұмылдырып әкете алды. Астана Қазақстанның тәуелсіздігінің бейнелі баламасы тәрізді санаға сіңіп кетті.

Ресейдің солтүстік астанасы Санкт-Петербург салынғанда ресми дерек бойынша 300 мың адам қаза тапса, ал ресми емесі 1 млн. халық құрбан болған деседі. Ал ол уақытта Ресейдің халқы бар болғаны 18 млн. ғана болатын. Астана салудың оңай болмағанын, ол жолда қаншама адам құрбан болғанын дәлелдейтін мұнан басқа да тарихта мысалдар жеткілікті. Мәселен, Қытайдың Чаң-ань, Лояң астаналарын тұрғызу кезінде де нешеме тағдыр қиылып кете барған. Кейін Пекин салынды. Біз әлемдегі алпауыт екі ірі мемлекеттің бастан кешкен тарихына осылайша шегініс жасау арқылы өзіміздің қандай кезеңдерден өткенімізді, алда тағы қандай жолдар күтіп тұрғанын сезінеміз.

Ал өзім қаламгер ретінде дүниеге қандай тың туындылар әкеліп жатырмын деген мәселеге келсем, көшіп келгеннен кейін «Гүлденіп ой өлкесі» деген дүние туды. Ол елордамен алғаш қауышқан кездегі әсерім еді. Екінші эссе «Сыр сандық» деп аталады. Ол сол жағалаудың көркейіп өсіп келе жатқаны туралы лирикалық толғаныс болатын. Қазақ халқының егемен елордасы салынып жатқан кезде менің де осы ғажап құбылыстың ортасында болуым кездейсоқтық деп ойламаймын, мен оны тағдырдың үлкен сыйы деп білемін. Менен Елбасы бірнеше рет сұрады: «Осы қала туралы неге жазбайсың?» деп. Дәл сол сәтте айқын жауап бере қойған жоқпын. Себебі, шығарманың жазылуы, жазылмауы адамның өзіне, жазушыға байланысты емес. Қалам иесіне ой күтпеген тұстан келеді. Бір нәрсе туралы жазамын деп жоспарлап жүріп, кенет одан мүлде бөлек дүниеге қалам тартып кетуің әбден мүмкін. Ұлы Пушкин Бірінші Петр туралы жазбақшы болған. Бірақ жазбады, жаза алмады. Ал бірақ оның есесіне «Капитан қызы» атты шағын хикаят дүниеге келді. Бұл шығарманың бас кейіпкері патшаға қарсы күреске шыққан Пугачев болуға тиіс еді. Бірақ бас кейіпкер – әскери шені төмен Гринев деген жас офицер. Десек те, сол шығармадан әлгі Петербургтің асқақ бейнесін де Елизавета патшайымның бейнесін де қапысыз табасыз. Сол секілді, мен де «ә, қайтсем де астана туралы жазамын» деп ойлап жүрген жоқпын. Бірақ менің жанымды қала тағдыры жиі мазалайды. Иә, Астана қазақтың түбегейлі астанасы болып қалуы үшін, қаланың қалай салына бастағанын білетін ұрпақтың көзі тірі кезінде бұл шаһарды әбден көркейтіп алу жағын ойлауымыз керек. Осында келгенімде орыс басылымдарының біріне сұхбат бердім. Сол уақытта біз мына қаланы мемлекетіміздің астанасы етуіміз үшін Қазақстанның қаржы қорын осында шоғырландыруымыз керек деп айтқан болатынымын. Негізгі Ұлттық банк елордада болуы керектігін қозғадым. Осы әңгімені естіп, біраз қаржыгерлер мен банкирлер қарсылық білдіріпті. Тіпті «Аға, бұл іске сіз неге араласасыз?» деп өкпе-реніш білдірген жандар да хабарласып жатты. Себебін мен түсінемін, өйткені жылы орындарын қимай отыр. Бірақ сондағы сөзімді тағы қайталауға мәжбүрмін. Астананы қаржының астанасына айналдыра алсақ қана көркейіп дамиды. Қаржы жоқ жерде – өмір жоқ. Өкінішке орай, бұл жерде әзірге тек филиалдар жұмыс істеп жатыр.

Астана шын мәнінде елордасы болуы үшін тағы ол мәдениет орталығы болуы керек. Кешегі кеңес кезеңінен қалған елімізде 1,5 мың клуб бар. Ең алдымен, бұл театрдың ғимаратын салып алуымыз керек еді ғой. Осыдан кейін мұнда әртістерді даярлауды қолға алуға тиісті едік. Ал, біз тезірек ашып тастауға жанталастық. Мақтан үшін тек аша беруден алға оздық. Шетелдік меймандар мұнымызды жоғары талғаммен таразылап жүр. Елімізді көруге келген сауатты француз, мәдениетті қытай, не орыс болсын базарды, басқаны араламайды, әуелі мәдени ошақтарға бас сұғады. Қазақтың кім екенін осы жерден таниды. Сондықтан мәдениет пен өнерге қатысты мәселеде асығыс әрекет абырой әпере бермейді. Қаладағы Қ.Қуанышбаев атындағы қазақ музыкалық драма театры туралы тіпті айтуға ұяласың. Бар-жоғы 150 орындық бұл неғылған театр? Айтайын дегенім, осы театрға арналған ғимараттарды бір-екі жылда салып бітіруге тырысып бағуымыз керек.

Әсем де зәулім ғимараттардың сән түзеп келе жатқан көркіне көз тойып, жан жадырап сала береді. Елордамды мен де бір қазақтай сүйетін патриоттың бірімін. Бүгінгі тыныс-тіршілігіндегі ақауларды ойға арқау етіп жатсам, бұл оның ертеңгі болашағы

жарқын болса екен деген ниеттен. Мұндайда Асанқайғы бабамыздың Жәнібек ханға айтқан сөзі жиі есіме түседі. (1350 жылдары өмір сүрген әз-Жәнібек ханды айтып отырмын). Волганың жағасына Сарайшықты салып жатқан ханға Асанқайғы өз ойын: «Ей, хан, мен айтпасам білмейсің, Айтқаныма көнбейсің» деп өлеңмен өре келіп, қала салдың, ал бірақ «қызметшің жатыр ішіп-жеп» дегенді жеткізеді. Қызметші дегені қазіргі тілмен айтқанда, шенеунік қой. Талай ғасырдан соң жас ұрпақ біз туралы не дейді? Мына қазіргі бой көтеріп жатқан ғимараттардың ғұмыры қанша жылдық? Жиырма-отыз жылдан соң осы керемет деп жатқандарымыз қандай күйде болады екен деген ой мазалайды кейде. Қазақтың кейінгі жас толқыны «бұрынғылардың бәрі қол шапалақтап, құр бекер уралай берген бе өздері?» деп, кейін сыртымыздан сын айтып жүрсе, сұмдық-ау деген ой жегідей жей береді жанымды. Салынып жатқан кейбір тұрғын үйлердің сапасы сын көтермейді. Қыста жылымайды, жазда қапырық. Сондықтан Парламентке Құрылыс туралы заң қабылдау керек деп ойлаймын. Тағы бір айта кететін жәйт, әлгі үйді салушы архитектордың, құрылысқа жауапты адамның аты-жөні қабырғаға құжат ретінде қалануы тиіс. Мұны жүзеге асыру онша қиын іс емес сияқты. Оны айтып отырғаным, әркім өзі салып жатқан үйге немесе ғимаратқа кейін жауап беруге міндетті. Кейбір үйлерде төменнен жоғары қарай су атқылайды! Ал жоғарыдан төмен қарай су сорғалайтын үйлер қаншама. Ресми кеңселерде желдеткіш деген болмайды. Жазда да, қыста да таза ауаға жарымай алқынып отырған қызметкерлерді көргенде жаның ашиды. Содан да бұл қаладағы зәулім мекен-жайлардың 20-30 жылдан кейін тағдыры не болады деп күйзеліске қалатын кезім аз емес.

Қазақ даласының даңқын асырған шаһар бүгінде қос қанатын жазып, ұлғайып бара жатыр. Жыл санап тұрғындардың саны көбейіп келеді. Мәселен, Грекияда 10 млн. халық болса, соның тең жартысы астанасы – Афиныда тұрады. Қазақ қоғамы да бір кездері сол үрдісті бастан кешуі ғажап емес қой. Сондықтан болашақта ойлап отырып астананы жауапкершілікпен көркейте түсу керек. Қаланың шеті деп есептеліп салынған екі қабатты коттедждер бүгінде шаһардың ортасында қалып қойды. Бұларды енді сыпырып тастауға тура келеді. Шет дегеніміз шексіз көкжиекпен түйісе бастады. Тар жерге таңылмай, қазақтың кең даласын емін-еркін көсіле жайлауға болмас па?

Және бір үлгі боларлық жәйт. Шағын ғана Армения. Сонау кеңес заманының өзінде «Аз салсақ та үй-ғимаратты мәз салайық!» деген ұран тастаған еді. Сол армяндар үй-ғимараттарын тек қана тастаң, тас болғанда да таңдаулы, ғасырларда мүжілмейтін тастардан салады. Осы жайды да ойлану керек.

...Екі жарым мың жылдық тарихы бар қазақтың 2,5 мың жылдан кейінгі ұрпағына мұқалмай жететін қандай мұра қалдырамыз деген он сан ой мазалайды мені. Мен дегенім – бүгінгі буын. Ол, сөз жоқ, Астана атты киелі қала. Оны қастерлей отырып, көркейту мәңгі мұратымызға айналғай!

«Егемен Қазақстан». 2 шілде, 2008 ж.



Алихан БАЙМЕНОВ

1997 – 1999 жылдары үкімет аппаратының
және президент әкімшілігінің жетекшісі

КЕЛЕЛІ КЕҢЕС – КӨШ БАСЫ...

Ұзақ үзілістен соң өз тізгінін қолға алып, мемлекеттігіне қайта ие болған ұлттың алдында алуан түрлі, сан қырлы міндеттер тұрды. Олардың бір бағыты – қалыптасқан мемлекеттердегідей түрлі әлеуметтік-экономикалық реформаларды жүзеге асыру, заман талабына сай жаңа орта құру болса, тағы бір бағыты – бодандық кезінде жоғалтқан қасиеттер мен қабілеттерді жаңғыртып, қалпына келтіру еді.

Осы орайда мемлекеттігіне қайта жол жеткізген ұлтың елордасы туралы пікірталастар болуы да заңды еді. Сол себепті, 1994 жылы 13-ші шақырылған Жоғарғы Кеңесте елорда Алматыда қала ма, әлде түрлі геосаяси, экономикалық және әлеуметтік факторларды ескере отырып басқа өңірге көшіріле ме деген мәселе де талқыланды.

Парламентте күрделі сұраққа тән пікір алуандығы байқалды. Аға буын өкілдерінің кейбірі елорданы басқа өңірге көшіру идеясын аса жылы қабылдай қоймады. Алайда, Президент Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев әртүрлі вариант арасынан елорданы Ақмолаға көшіру туралы ұсыныс білдіргенде, біз – сол кездегі кәсіби парламенттегі жастар тобы – бұл шешімді бірден қолдадық.

Біз ол кезде бұл шешімнің түпкі нәтижесін толық есептемесек те, түйсігімізбен бұл қадам елдің дамуына серпін беретінін, тәуелсіздігін енді алған ұлттың бойына жаңа қуат сыйлайтынын, елді ұйыстыратын үлкен жоба болатынын сездік. Сол себепті біз бәріміз бұл шешімді қолдап дауыс бердік.

Бастапқыда қарсы пікірде болған кейбір топтар да уақыт өте келе, Президенттің шешімін қолдай кетті. Содан кейін Президенттің басшылығымен Астанаға орталық мемлекеттік органдарды көшіруге дайындық басталды.

Дайындық және көшу кезеңінде Президент Әкімшілігінің ұйымдастыру жұмыстары жөніндегі орынбасары, кейін Үкімет Аппаратының басшысы ретінде маған осы жұмысқа тікелей атсалысу бұйырды.

Үкімет пен Президент Әкімшілігі алдында тұрған басты міндеттердің бірі – жаңа елордадағы құрылысты үйлестіру, түсіндіру жұмыстарын жүргізу және қоғамдық қолдауды қамтамасыз ету ғана емес, сонымен қатар Үкімет пен министрліктердің, Президент Әкімшілігінің ырғақты жұмысын жаңа ортада жалғастыру болды. Осыны ескере отырып, Президент бастапқыда орталық аппараттың 30 пайызын көшіру туралы шешім қабылдады. Сол шешім шыққаннан кейін біз қажетті дайындық топтарын жасақтап, оларды біртіндеп Ақмолаға жібере бастадық. Болашақта Үкімет Аппараты, Президент Әкімшілігі мен министрліктер орналасатын орындарды анықтау да маңызды еді. Елорданы Ақмолаға көшіру туралы Мемлекеттік комиссия негізгі жұмысты атқарды. Алайда, комиссияға үкімет тарапынан қолдау көрсету, қабылданған қаулылардың дер кезінде орындалуын қамтамасыз ету және мемлекеттік органдар арасындағы өзара іс-қимылды жолға қою Президент Әкімшілігі мен Үкімет Аппаратының мойнында болды.

Дайындық жұмыстары жүріп жатқан кезеңде Президент шетелдік инвесторлармен келіссөздер жүргізіп, жаңа ғимараттар салу, мемлекеттік қызметшілерге арналған баспана мен қонақүй мәселелерін шешу бағытында нақты шаралар қабылдады.

Осы уақытта есте қаларлық оқиғалар да аз болған жоқ. Көшу басталар алдында Президент Үкімет басшысын, оның орынбасарларын, Мемлекеттік хатшыны, Президент Іс басқармасының жетекшісін және басқа да басшыларды шақырып, арнайы кеңес өткізді.

Орталық органдардың Алматыдан көшуі барысында босайтын ғимараттардың кімге тиесілі болатыны жөнінде Алматы қаласы мен Алматы облысы әкімшіліктері, сондай-ақ Президент Іс басқармасы арасында белгілі бір бәсекелестік туындаған еді. Осыны байқаған Президент жиналыс үстінде: «Мен Астанаға барып, біраз уақыттан кейін оралам. Сол уақыт аралығында босайтын ғимараттарға қатысты шешімдерді Байменов қабылдайтын болсын. Сіздер өз жұмыстарыңызға назар аударыңыздар», – деп, маған ауызша өкілеттілік берді. Бір апта бойы мен өзімнің негізгі міндетіммен қатар осы бағытта шешім қабылдасам да (себебі ресми өкілеттілік болған жоқ) қадағалаумен айналыстым. Алайда, бірте - бірте бұл үлкен мүдделер қақтығысына айнала бастағанын байқадым.

Кейбіреулер сол ғимараттардың кейін жекешелендірілетінін немесе басқа мақсатта пайдаланылатынын алдын ала болжағандықтан, өзара тартыс күшейе түсті. Мен ешқандай қаржылық топқа немесе жеке мүддеге қатысым жоқ болғандықтан, мәселені бейтарап ұстап, (Президент те соны ескерген болуы керек) ақыры Президентке хабарласып, бұл міндеттен босатуды сұрадым да, Ақмолаға көшіп келдім.

Елорданың көшуі ел ішінде ерекше ахуал қалыптастырды.

Жалпы, 1990-жылдары қоғамда үш түрлі «романтика» болған еді:

– тәуелсіздік романтикасы,

– демократия романтикасы,

– нарықтық экономика романтикасы. Сол сияқты елорданы Ақмолаға көшіру де орталық мемлекеттік орган қызметкерлері арасында өзіндік романтикалық рух туғызды. Бұл, бәлкім, біздің көшпелі мәдениетіміздің ғасырлар бойғы тәжірибесінің жаңғыруы да болған шығар. Себебі біз бәріміз өзімізді ұлы көштің құрамында жүргендей сезіндік. Нәтижесінде сол кезеңде ұжымдық көтеріңкі көңіл-күй, қиындықтарды еңсереміз деген сенім, жаңа ортада қалыптасып жатқан мәдениеттің іргетасы қаланды.

Қазір қарап отырсақ, министр мен қызметкерлер арасындағы, Президент

Әкімшілігі, Парламент пен Үкімет арасындағы институционалдық қарым-қатынастарда сол романтикалық рухтың әсері болды. Сол жылдары жазда да, қыста да премьер-министр, Президент Әкімшілігінің жетекшісі, Парламент басшылары қатысқан футбол, волейбол сияқты достық ойындары жиі өтетін. Кейін мен Президент Әкімшілігінің жетекшісі болып тағайындалған кезде де сол рух – жаңа ортаның, жаңа ахуалдың – көптеген қиындықтарды еңсеруге септігін тигізгенін өз көзіммен көрдім, соның куәсі болдым.

Елорданы Ақмолаға көшіру орталық мемлекеттік органдар қызметкерлері үшін осындай эмоционалды тұрғыдан үлкен оң әсер етті.

Ал мемлекет көлемінде қарасақ, бұл шешімнің бір жағынан геосаяси, екінші жағынан әлеуметтік-экономикалық, үшінші жағынан демографиялық үлкен ықпалы болды.

Шын мәнінде, қарап отырсаңыз, осы жылдар Астана тек қана ерекше архитектурасы бар жаңа қала, елді мекен ретінде ғана емес, сонымен қатар жаңа орда, жаңа орта ретінде қалыптасты.

Еліміздің түкпір-түкпірінен келген бойларында жігері бар, қуаты бар жастар – елге қызмет етуді мақсат еткен азаматтар – бірі кәсіппен, бірі өнермен, бірі ғылым мен біліммен, енді бірі мемлекеттік қызмет арқылы өз үлесін қосуға ұмтылды.

Олар осы жерде бір қазанда қайнап, елдің ішкі бірлігі мен тұтастығын нығайтуға өз әсерін тигізді. Себебі, Атыраудан Алтайға, Қызылжардан Жетісайға дейінгі кең байтақ даламыздың түкпір-түкпірінен келген жастар Астанада өз орнын тауып, сол арқылы

жаңғырған мемлекетімізге сай жаңа буынды қалыптастырды. Бұл, сөзсіз, сол кездегі шешімнің көрегендікпен қабылданғанын айғақтайды. Осы отыз бес жылдағы үлкен жетістіктерге тоқталатын болсақ, ең алдымен ел ішіндегі ынтымақ пен тұрақтылықты сақтау, алауыздыққа жол бермеу басты орын алады.

Екінші жағынан, сыртқы саясатта көршілес елдермен шекарамызды анықтап, бекемдеп алу.

Ал, елорданы Алматыдан Астанаға көшіру – мемлекет және ұлт дамуына серпін берген, тарихи маңызы зор, ұлтты ұйыстырған ғажап ұлттық жоба болды.

Қазіргі заманда Астана ел дамуына қажетті, игі шешімдер қабылданатын ұлтымыздың ордасы ғана емес, бүкіл жаһанға танымал жасампаздық пен бейбітшілікке бағытталған бастамалар туындататын үлкен тұғырға айналды.

Әсем Астананың көркі мен сәулеті де кезінде ұлттың ұзақ мерзімді мүддесіне сай, ұлы көштің бастауы болған елорданы көшіру туралы дұрыс шешім қабылданғанының жарқын айғағы.

Жұлдызың жарқырай берсін, Астана!

Тәуелсіз Қазақстан мәңгі жасасын!

Маусым, 2026, ж.



Махмұд ҚАСЫМБЕКОВ

Мемлекет және қоғам қайраткері, саясаттанушы,
ҚР Президенті Кеңсесінің басшысы 1996-2019 жж.

ЕЛДІҢ ТӨРІ – ЕЛОРДА

Елбасы Н.Ә. Назарбаев 1997 жылғы 20 қазанда «Ақмола қаласын Қазақстан Республикасының астанасы етіп жариялау туралы» Жарлыққа қол қойған болатын. Сол шешім бойынша Ақмола қаласы 1997 жылдың 10 желтоқсанынан бастап ресми түрде еліміздің астанасы болып жарияланды.

Жарлық № 3700-ші болып тіркелді. Тағы бір есімде қалғаны: Президент Жарлықты әзірлеу кезінде календарьға қарап отырып, мұндай маңызды істің қазақы үрдіспен 10-желтоқсанға, сәрсенбінің сәтіне сәйкес келуіне мән бергені болды.

Ол өзі бір халқымыз көп қиыншылық көріп жатқан, сонымен бірге қол жеткізген тәуелсіздігімізге байланысты жұртшылықтың бойын желпініс билеген ерекше кез еді. Халқымыз сол тәуелсіздікті нығайту қамымен тыныстап жатты. Ал аталған Жарлық еліміздің сол жапа-тармағай, қарбалас тіршілігіне жаңа леп әкелді. Алдағы көші-қонның қамы, аппарат қызметкерлерін ықшамдау жұмыстары, жөнелтілетін жүктерді буып-түюдің жайы барынша жеделдетіле түсті. Ендігі жерде ырғалып-жырғалуға уақыттың мүлде қалмағанын жұрттың бәрі де жақсы түсінді.

Астанамызды ауыстырудың саяси, экономикалық және әлеуметтік себептері жөнінде осы кезге дейін аз айтылып, аз жазылған жоқ. Бірақ соның бәріне қарамастан, Астананың дастаны алдағы уақытта да әр қырынан зерттеліп, зерделене беретіндігіне күмән жоқ. Өйткені, жаңа астанамыздың тарихы-жеке тұлғаның жасампаздық ойы мен ізгі ниетінің жемісі еді. Ол ел азаматтарының игі мақсат жолында бір жеңнен қол, бір жағадан бас шығара жүріп, ұйымшылдықпен атқарған қажырлы еңбегінің нақты нәтижесі болатын. Оны бүгінде ұлттық рухымыздың мақтан тұтуға лайықты ескерткіші десек те жарасады.

Біз еліміздің келешегін ойлап, елдік нышандарымызды Алатаудың бөктеріндегі аяулы қала Алматыдан Арқа төсіндегі Ақмолаға өз еркімізбен көшірдік. Елбасымыздың өз сөзімен айтар болсақ, біз Алматыға сыймай кеткен жоқпыз, біз оны қимай-қимай кеттік. Сол арқылы біз елордамызды еліміздің географиялық тұрғыдан алғанда орта тұсына, экономикалық тұрғыдан алғанда оңтайлы мекенге жылжытып қана қоймай, осыны армандап өткен Әлихан Бөкейханов, Қаныш Сәтбаев сынды аяулы арыстарымыздың арманы мен аманатын жүзеге асырып шықтық. Оған қоса, атақоныс, шұрайлы өлкемізге көз сұғы түсе берген әлдекімдердің жымсықы ниеттеріне де тұрлаулы тосқауыл қойдық. Өйткені, расында да, еліңнің бір пұшпағына көз сұғын қадау басқа да, елордаңа көз салудың жөні бір басқа... Есі дұрыс жан қиял көкжиегі қанша кең болса да, өзге елдің астанасын «біздікі еді» дегенге бара қоймаса керек. Ондай жағдайда, қостаушы табудан гөрі күлкіге ұшырау қаупі басым болмақ.

Президентіміздің астананы ауыстыру туралы ұсынысы өте бір қиын-қыстау кезеңде тәуелсіздігіміздің жаңа тәй-тәй қадам басқан шағында ортаға салынған болатын. Ол кезде бұрынғы одақтық байланыстардың үзілуі себепті еліміздің өндіріс орындарының көбі тоқтап тұрды. Соның салдарынан жұмыссыздық асқынып, қылмыс белең алды.

Иә, Кеңес Одағының әуіріммен бейбіт тарағаны рас. Бірақ, бұрынғы көп ұлтты, алып мемлекеттің халқы үшін соның өзі де оңай тимеді. Қайтесіз енді, мұндайда аласапыранды алдымен маңдай терлетпей мал тапқысы келетіндер мен жүрегіне иман ұйымаған қара ниеттілер барынша пайдаланып қалуға тырысады екен. Олар нарықтық қоғамның қалыпты тыныс-тіршілігі үшін қажетті заңдар жүйесінің қалыптаспағанын, жаңа жағдайдағы құқықтық құрылымдардың жұмысы бір арнаға түсіп үлгермегенін қалт жібермеу үшін жанталасып бақты.

Өзге республикалардағы сияқты, біздің елімізде де инфляция жүген-құрықсыз кетті. Бірен-саран жұмыс істеп тұрған өндіріс орындарының өзара төлемдері көбіне-көп баспа-бас айырбас арқылы жүзеге асып жатты. Жұмысы барлардың өздері де еңбекақыларын жалақы орнына өздері өндірген өнім түрінен алған жағдайлар болды. Ақша орнына азық-түлік берілгенін де көзіміз көрді. Көп өңірлерде бюджет қоржынының бостығынан халыққа зейнетақы мен еңбекақы беру кешеуілдеді.

Тұтынушыларды жылумен және жарықпен қамтамасыз етуде ұзаққа созылған іркілістер болды. Мұндайда, әсіресе, тағдыры бір ғана өндіріс ошағының тыныс-тіршілігіне байланып қалған шағын қалалардың халқы қатты қиналды. Қайсыбір елді мекендерде көше бойлап егілген ағаштар мен жақын маңдағы орман-тоғайлар оталып, ошаққа жағылып кетті. Қаржы-қаражатсыз қиналған халықтың өйтпеске лажы болмады.

Экономикалық қиындықтардың салдарынан және өз тарихи отандарының тәуелсіз атануына байланысты, Қазақстанда тұратын бірқатар ұлт өкілдері ата-мекендеріне жөңкіле көшіп жатты. Ондай қоныс аударудың шын мәнінде үрейлі сипат алған кездері де болды. Мәселен, 1991-2004 жылдар аралығында Қазақстаннан 3158400 адам кеткен болса, солардың көбі алғашқы қиыншылық жылдардың үлесіне жатады. Мұны кішігірім бір мемлекеттің халқы десе де болғандай еді. Олардың орнын осы кезге дейін елімізге көшіп келген 600 мыңнан астам оралмандардың өздері де толықтыра алмай отыр. Оның үстіне, сол көшіп кетіп жатқандардың басым көпшілігі тепсе темір үзетін жастағы азаматтар мен өз еліміз үшін де көптік етпейтін алуан түрлі мамандықтардың иелері еді.

Әрине, қаншалықты қиыншылық көрдік десек те, Қазақстандағы сол кездегі халықтың әлеуметтік жағдайы бұрынғы Кеңес Одағының құрамында болған қайсы бір өзге республикалармен салыстырғанда әлдеқайда тәуір болғанын айту ләзім. Бірақ соның өзіндегі ахуал жоғарыдағыдай еді.

Мұның бәрін несіне тәптіштей баяндап отыр дейтін шығарсыздар. Өйткені, бүгінде біз соның бәрін ұмытып үлгердік. Ұмытқанымыз жақсы да шығар, бәлкім. Екіншіден, содан бертінгі мерзімде біздің елімізде азық-түлік пен киім-кешекке, бағалы бұйым мен дүние-мүлікке кезек пен тапшылық дегенді білмейтін жаңа буын жас толқын өсіп жетіліп келеді. Мұндайда біздің бұрынғы жағдайымыздан сол жастарымызды хабардар етіп отыру да парыз болса керек.

Рас, жетіспеушілік пен қиыншылық жағдайында өмір сүріп жатқандардың қазір де бар екендігін мен де бір кісідей-ақ білемін. Бірақ, қазіргі кездегі қиыншылықтарды өткен ғасырдың 90-шы жылдарындағымен салыстырудың жөні бола қоймас. Себебі, ғасырға бергісіз осы он-он бес жылдың көлемінде еліміз мүлде басқа даму деңгейіне көтеріліп кетті. Бұл бүгінде өзіміз ғана емес, бүкіл әлем таныған шындық. Иә, жалақысы аз жұмысты менсінбеушілік (қазір ондай жұмыстар көбіне-көп көрші елдерден келгендердің еншісіне тиіп отырғаны жасырын емес), көшелеріміз бен аулаларымыз толы көліктеріміз, тек демалыс күндердің ауқымына сыймай, апта бойы өтіп жататын той-томалақтарымыз, пойыздар мен ұшақтарды босатпай, алыс-жақын елдер мен жерлерге демалыс пен ермек іздеп сабылып жатуымыз қайткенде де халқымыздың бүгінгі әл-ауқатының төмендігін емес, керісінше, соның жоғарылығын көрсетсе керек.

Ел астанасын ауыстыру көп ұзамай экономикамызды алға сүйреудің локомотивіне айналды.

Еліміздің елеусіз көп облыс орталықтарының бірі болып келген Ақмола қаласы таңғажайып қарқынмен түлеп, аты әлемге танылып, Еуразия кеңістігінің жаңа үлгіде салынған әсем шаһарларының біріне айналып үлгерді. Таңғажайып дейтіндей жөніміз бар. Өйткені, тарихи деректер мен құжаттар қазіргі Астананың аумағын адамдар өте ерте кезден-ақ мекендеп келе жатқандығын аңғартады. Археологтар бүгінгі «Ақорда» резиденциясының маңынан XI ғасырдың Бозоқ қалашығының орнын тапты. XII ғасырда Нұра өзенінің жағасында Батағай атты үлкен қала да болған. Содан соң бірнеше ғасыр бойы бұл жерде Қараөткел транзиттік және сауда-айырбас орталығы орын алды. Уақыт өте келе ол Ақмола елді мекеніне айналды. 1832 жылы бұл жерде Ақмола приказы мен сыртқы округі ашылып, 1862 жылы ол округтік қала мәртебесіне ие болды. Әрине, содан бертіндегі бір жарым ғасыр мерзім ішінде бұл қаланың елеулі түрде өсіп, өркендеу кезеңдерін бастан өткергені рас. Бірақ, сонымен бірге, қаланың ел астанасы болып жарияланар қарсаңындағы, тіпті, астана болғаннан кейінгі алғашқы айлар мен жылдардағы ахуалы да қазіргідей көз алдымызда. Ақмоланың ескі орталық алаңының төңірегі болмаса, бұрынғы облыс орталығының негізгі кейпі көрер көзге тым қораш екендігі жасырын емес еді. Орталықтан аттап бассаң болды, алдыңнан шыға келетін аяқжолсыз, ойдым-ойдым, жаңбыр жауса ми батпаққа айналатын көшелер, жартылай шөгіп кеткен тоқал тамдар кімнің де болсын ойында көңілсіз әсер қалдыратын. Ақмола астана болар алдында орталық көшелердің бойындағы үйлердің сыртына апыл-ғұпыл жүргізілген арзанқол әрлеу жұмыстары, әрине, қаланың тұтас келбетін келісті етуге жеткіліксіз еді. Қаланың астаналық келбетін қалыптастыру үшін көп қаржы мен мыңдаған адамдардың күндіз-түні, үлкен қажырлылықпен атқарған жұмысы, айларға созылған уақыт қажет болды.

Алғашқы кездегі қаланың тас қараңғы көшелерін, түнерген дүкендерін, суық үйлерін, қызмет көрсету сапасы көңілден шыға бермейтін асханаларын, бірер дәмханасы мен мейрамханасын, Президент Әкімшілігі мен Үкімет үйі ғимаратындағы кабинеттерге жиһаздар мен компьютерлерді көбіне-көп қызметкерлердің өздері тасып орнатып, уақытпен санаспай жұмыс істеген күндер мен түндерді қалай ұмытайық? Ол өміріміздің ерекше бір жан тебіренерлік жылдары ретінде есімізде қалып қойды.

Әрине, еліміз бұл ұлы көшке сол кездің өз мүмкіндігінің аясында азды-көпті дайындалды. Ешкім де адамдарды тың игеру жылдарындағыдай ашық даладағы шатырларға әкеп тастаған жоқ. Көшіп келген мемлекеттік қызметшілерді мұнда көбінесе жылы жатақхана бөлмелері күтіп тұрды. Дегенмен, Ақмолаға бет түзеген ұлы көштің алғашқы легімен келіп жеткен орталық басқару органдарының қызметкерлері бастапқыда бірқатар тұрмыс қолайсыздықтарын сезінді де. Көп жандар үшін Алматыдағы жайлы пәтерлерін, отбасылары мен үйреншікті орталарын тастап Ақмолаға келу тым оңайға түспеді. Алғашында, тіпті, «Білікті мамандардың бәрі бірдей жаңа астанаға қоныс аударуға келісе қояр ма екен?» деген қобалжудың болғаны да рас. Көпшілік болған соң, арасында Алматыны қимастан, өз өтініштері бойынша қызметтерінен босап, қалып қойған жандар да ұшырасты. Сондай-ақ, барлық басқару органдарынан да жаңа астанаға ұжымның мейлінше шектеулі бөлігі ғана әкелінді. Көш қозғалар алдында бөлімдердегі қызметкерлер саны біршама қысқартылды. Сол кездегі экономикалық жағдай мен бюджет мүмкіндігі осыны талап етті. Оның есесіне, әрине, өзге мамандардың еселенген күш-жігермен жұмыс істеулеріне тура келді. Президентіміздің де түн ортасында жиналыстар өткізіп, атқарылған жұмыстардың күнделікті есебін алып, жаңа тапсырмалар беретіні де осы кез. Дегенмен, ел астанасын ауыстыру мәселесіне келгенде, халқымыз бұған шын мәнінде елдік мүдде тұрғысынан қарап, өзінің отансүйгішілік қасиетін тағы да танытты. Алғашқы кезде айлар бойы отбасынан оқшау, ауа райы мен жер жағдайы Алматыдан өзгешелеу қалада тұруға тура келетінін білсе де, көпшілік осынау ұлы көшке өздерінің жүрек қалауы бойынша ілесті. Халқымыздың ойы озық зиялылары мен ақылман ақсақалдары осынау ұлы бастамаға жылы сөздерімен дем беріп, тілекшіміз болып отырды. Бірқатар мәдениет

және өнер қайраткерлері мен ақын-жазушыларымыз Астанаға қоныс аударып, жергілікті зиялы қауымның қатарын толықтырды. Ақмола астанаға айналғаннан кейін еліміздің түкпір-түкпірінен азаматтар оқу іздеп, білім іздеп, жаңа елордамызға ағыла бастады. Соның нәтижесінде бірер жылдың көлемінде елорда халқының саны да, ұлттық сипаты да өзгеріп сала берді.

Астанаға көшіп келген мемлекеттік қызметшілердің көпшілігі отбасы мүшелерінің санына қарай, жаңа үлгіде жобаланған, тұрмысқа қолайлы пәтерлерге ие болды. Алматыда мұндай пәтерлерде негізінен тек жоғары лауазымды қызметкерлер мен есімдері елге танымал қайраткерлер ғана тұратын. Мұны айтып отырғаным: жаңа астана біздің еліміз үшін шын мәнінде дамудың бұрын көзіміз көрмеген жаңа қарқынының, жана ұғымдар мен жаңа өлшемдердің көрсеткішіне айналып еді.

Бізге мәлім деректер бойынша, елордамызды салуға еліміздің 432 құрылыс компаниялары мен 135 құрылыс материалдарын шығаратын өндіріс орындары қатысуда екен. Бұл ел астанасын бүкіл халық болып салып жатқандығымызды аңғартады. Құрылыс жұмыстарының кең қанат жаюына байланысты ұлттық мамандарымыздың шеберлігі өсіп жетілуі де осы орайдағы үлкен олжамыз екендігі сөзсіз. Бүгінде еліміздің ішкі жалпы өнімінің 2%-ы осы Астана қаласы құрылыс жұмыстарының үлесіне тиіп отыр. Құрылыстар басталғалы бері қалаға 2 миллиард АҚШ доллары көлемінде инвестиция тартылыпты. Соның 10%-ы ғана ел бюджетінен бөлініпті, өзгелері шетелдіктер мен отандық кәсіпкерлеріміздің еншісіне жатады.

Күмбездері көк тіреген, Шығыс пен Еуропаның құрылыс стильдері өзара жымдаса жарасым тауып, бірін-бірі толықтырып тұрған мұндай құрылыстар бүгінде қаламыздың сәні. Қала рет-ретімен, кезең-кезеңімен жаңартылып, жаңадан салынып, көз алдымызда жайнап өсіп келеді.

Қазірдің өзінде астанамыздың рәмізіне айналып үлгерген «Бәйтерек» кешені, Президентіміздің қызмет орны Ақорда сарайы, Ұлы даламыздың төрінен орын алып, келген жандарды таңырқатпай қоймайтын «Мұхит аралы», жұртқа Пирамида деген атпен белгілі болып отырған, есімі әлемге әйгілі сәулетші Фостердің туындысы Бейбітшілік және келісім сарайы, құрылысы енді еңселеніп келе жатқан «Хан шатыр» мен 30 мың көрерменге лайықталған жабық стадион, үш жарым мың адамдық кино-концерт залы ғимараттары, көз жауын алатын тұрғын үй кешендері елдігімізді танытып, айбынымызды асқақтататын жетістіктер.

Астана жаһандану дәуірінде салынып жатқан қала. Сондықтан, ол сәулет өнерінің бүгінгі жетістіктері мен технологиясына сүйеніп, жедел қарқынмен бой көтеруде. Әлем тарихында ондаған жылдарға созылып, бірнеше ұрпақ алмасып барып бітетін бірегей ғимараттардың бар екенін білеміз. Бірақ бүгінде уақыт та, мүмкіндік те басқа. Жеке инвесторлар өз шығынының жедел қайтарылуын ойлап, құрылысты шапшаң қарқынмен салуда. Әрине, сапасына байланысты дау-дамай туып жатады. Бірақ біз осы үйрену кезеңінен өтпейінше, ешқашан да құрылысты толықтай сапалы салу кезеңіне аяқ баса алмайтындығымызды ұғынуға тиіспіз. Әрине, жаппай жаһандану заманында сәулет өнері де тек ұлттық шеңберде қалып қоймасы белгілі. Жұртшылық тарапынан кейде астананың құрылысында ұлттық нышандар тапшы деген орайда сын айтылып қалып жататыны бар. Бірақ осының бәріне қарамастан, тәуелсіз Қазақстанның елордасы Астана қаласы күн санап, ай санап қанатын кеңге жайып, құлпыра өсіп келеді.

«Егемен Қазақстан». 5 желтоқсан, 2007 ж.



Жәнібек КӘРІБЖАНОВ
мемлекет және қоғам қайраткері

ҒАСЫР ТОҒЫСЫНДАҒЫ ҰЛЫ КӨШ

Адам өмірінде ұмытылмайтын, соны еске алған сайын жылы шуаққа малынған секілді әсерге бөлейтін шақтар болады. Сондай қимас сәттерімнің бірі деп жаңа ғасыр алдында Ақмола облысының әкімі болып қызмет атқарған уақытты айтар едім. Қазір сол бір кезді есіме алсам, жүрегіме жылылық ұялайды.

...Ол кезде Ақмола қаласы – облыс құрамында. Қала әкімі Аманжол Бөлекпаев, осы жердің азаматы. Қысқасы, астананы көшіруге байланысты дайындық іс-шаралары басталып, құрылыс жұмыстары қарқын алды. Бұрынғы ескі ғимараттарды қайта жаңғыртуды қолға алдық. Қаланың бас көшесі – қазіргі Республика даңғылы бойы қопарылып жатыр. Соны көріп Аманжолға «Жол бойына барлық тастарды лақтырып тастапсың. Оларды қашан жинап аласың?» деп әзілдеп айтып едім, ол жымиды да: «Уақытында бәрі орнына келеді» деп жауап берді. Шынында да, қала басшылығы, қазақша айтқанда, «аттың жалы, түйенің қомында» жүріп, уақытпен санаспай жұмыс істеді.

Елорданың көшуіне байланысты қажетті жұмыстар жоғары деңгейде ұйымдастырылды. Әуелі Алматыдан келетін мемлекеттік мекемелерге қажетті

ғимараттарды белгілеп, жөндеу жұмыстары жүргізілді. Көшіп келген қызметкерлер тұратын орындар анықталды. Жаңадан тұрғын үйлер бой көтере бастады. Осы жұмыстар астананы көшіруге байланысты құрылған мемлекеттік комиссия құзырында болды. Оны комиссия төрағасы Николай Макиевский мен орынбасары, Президент іс басқармасының басшысы Владимир Ни атқарды. Николай Михайловичті көптен танимын, бір жылдары екеуміз Үкімет басшысының орынбасары болғанбыз. Білікті құрылысшы. Кейде құрылыс жұмыстарына қаржы жетпей жатады. Сондай сәттерде ол кісінің: «Сендер неге менен ақша сұрай бересіңдер. Искер болсаңдар ақшасыз салыңдар» деп қызынып сөйлейтіні бар.

Сол кезеңде өте маңызды жұмыстардың қатарында жаңа салынып жатқан астананы әлемге таныстыру, осы іске қажетті шетелдік инвестиция тарту көзделді. Бұл ауқымды жұмысты бірінші лекте елордаға көшіп келген Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев басқарған Сыртқы істер министрлігі тиянақты орындады.

Мемлекет басшысы облыс басшылығына да біршама тапсырма міндеттеді. Біздің басты мақсатымыз – осында тұратын халықтың өмір сүруіне қолайлы жағдай жасау болды. Біз жоғарыда аталған мемлекеттік комиссиямен қоян-қолтық жұмыс істеп, маңызды мәселелерді бірігіп шештік.

Сол кездегі Ақмоланың басқа облыстардан ешқандай айырмашылығы жоқ, экономикалық даму деңгейлері бірдей болатын.

...Алдымен біраз жыл елордамыз болған аяулы Алматыдан ұлы көшті Бәйкен Өшімов, Мақтай Сағдиев, Сұлтан Жиенбаев, Сағидолла Құбашев, Сағадат Нұрмағамбетов, Шәңгерей Жәнібеков секілді халқымыздың абыз ақсақалдары бата беріп, шығарып салды. Жаңа астанадағы салтанатты шара бұрынғы облыстық әкімшілік, қазіргі қала әкімдігінің алаңында өтті.

Одан кейін көнеден бүгінге дейінгі тарихымызды бейнелеген театрландырылған көрініс қойылды. Қаланың ең қарт тұрғыны Мұқат Мейірманұлы бастаған бір топ ақсақал жаңа астананың болашағына ақ жол тілеп, бата берді.

Шындығын айтқанда, сол кезеңде экономикамыз әлі еңсесін көтере қойған жоқ, елдің тұрмысы жүдеу болатын. Бір жағынан, әлемді шарпыған Азия дағдарысының салқыны да бізге тиді. Нарықтық қатынасқа толық көше қойған жоқпыз. Мәселен, мұнайдың бағасы бір барреліне 17 доллар болды. Соңғы екі жарым жылда теңгеміздің құны екі есе төмендеді. Бір сөзбен айтқанда, өте күрделі уақытты бастан кешіп жаттық.

Облысқа келген күннен бастап жергілікті кадрлардың ішінде, осы өңірдің жағдайын жетік білетін, қолынан іс келетін Әділбек Жақсыбеков, Асқар Мамин, Сансызбай Есілов секілді білікті мамандарға арқа сүйедім. Алдымен бюджетке түсетін кірісті көбейтудің жолын қарастырдым. Өйткені зейнеткерлерге зейнетақысы мен бюджет саласы қызметкерлерінің еңбекақысын уақтылы төлеп тұру керек. Бірақ түсетін қаржы сұраныстан аз. Дегенмен осы мәселеге көп күш жұмсап, шешімін таптық.

Сол жылдары қаладағы жылу-энергетика жағдайы да оңып тұрмаған еді. Жылу жүйесі әлсіз жұмыс істеп, электр энергиясының күші жетпеді. Ал жаңа жылу орталығын салуға уақыт керек. Біз сол кезде шаһарды жылумен қамтамасыз етіп отырған, 13 жылдан бері жөндеу көрмеген 2-ші жылу энергетика орталығына күрделі жөндеу жүргіздік. Сол арқылы жылу орталығының қуатын көбейтуге және оның жұмысын тұрақтандыруға күш салып, 1-жылу энергетика орталығымен оны жалғадық. Өйткені 1-жылу орталығында сұйық отын пайдаланатын, мұның шығыны көп. Сондықтан екеуін біріктірдік. Осы күрделі жөндеу жұмыстарына 1 млрд 300 млн теңге, сол кездегі АҚШ-тың ақшасымен шаққанда, 17 млн доллар керек болды. Бұл қаржыны беруден үкімет бірден бас тартты. Сондықтан амалсыз Президентке ұсыныс айтып едім, бірден қолдап, тиісті қаржыны бөлгізді. Сөйтіп бұл мәселенің шешімін тапқандай болдық. Әйтеуір, сол жылы қыста қала тұрғындары үйлерінде суықтан дірдектеген жоқ. Осы жұмыстың басы- қасында Николай Тихонюк жүрді. Нағыз іскер адам, тіпті ол кей күндері жылу орталығына қонып жұмыс істеді.

Ендігі бір мәселе – облыстағы электр энергиясының тапшылығы. Құрылыс жұмыстары көбейіп, тұрғындар саны өскен сайын қалада электр энергиясының жетіспеушілігі байқалды. Сол уақытта облыс көлемінде электр энергиясы 300 МВт жуық болды. Бұл кезде электр энергиясын беретін мекемелердің жай-күйі жоқ еді. Олардың еңсесін көтеру қажет, оған кім көмек бермек. Тұрғындар да тұтынған электр энергиясының ақысын толық төлемейді, қарыз деген шаш етекпен. Ауыл адамдарының 40-50 пайызы қарызға батқан. Осы мәселені түбегейлі шешу үшін аудандар, шаруашылықтарға электр энергиясын сатып беретін болды. Пайдаланған электр қуаты төлемінің деңгейін көтеру үшін электр энергиясын есептеу қондырғыларын ауылдардың әрбір көшесіне қойдық. Қарызы көп көшелерге электр қуаты берілмейтін болды. Енді төлемдерді тұрғындар өзі қадағалады. Сөйтіп электр қуатына төлейтін қаржы жинағын 90 пайызға жеткіздік.

Ұмытпасам, 1997 жылы желтоқсанның ортасында қаланың тең жарымында жарық өшіп қалды. Шаһарға тоқ беріп отырған үлкен трансформатор істен шыққан. Оны жөндеуге біраз уақыт кетті. Бұл кездейсоқ оқиға емес, жүйелі проблема болатын. Көп жылдар электр желілері жөндеу көрмеген. Әсіресе ескірген трансформаторлар істен шыға берді. Оның үстіне төтенше жағдайларда электр жүйесі үзіліссіз жұмыс істеуге бейімделмеген. Осы мәселені індете зерттеп, қажетті қаржы жұмсап мәселені шеше бастадық.

Қала көшелеріндегі жолдардың жағдайы да сын көтермейтін. Оны толық жөндеу үшін бір жыл емес, ұзақ уақыт керек. Сондықтан алдымен басты көшелердің жолын жөндеуді бастадық. Жаңбыр суына арналған кәріз жүйесі де жасалмаған. Бұған да қыруар қаржы керек. Тіпті қар тазалайтын техника жетпейтін. Сол қыста бізге Қорғаныс министрі Мұхтар Алтынбаев жол тазалайтын техникаларын беріп, көмектесті.

Сонымен қатар астананың ауыз су мәселесі бізді ойландырды. Қала тұрғындарының саны жылдам өсіп келе жатқандықтан бұрынғы Вячеслав су қоймасы тіршілік көзімен толық қамтамасыз ете алмайтын болды. Ақмоланың бас жоспарында шаһарды үш ірі су көзімен қамтамасыз ету мүмкіндігі қарастырылған. Біріншісі – Нұра өзені, екіншісі – Ақмоланың астындағы үлкен су көзі, үшіншісі – Ертіс суы. Бірақ мұның бәрі оңай іске аспайды. Мысалы, бұрын Есіл – Нұра каналы салынған. Бірақ Нұраның суында зиянды заттар көп. Оны тазалауға көп қаражат керек. Ал жерастындағы судың тереңдігі – 5-60 шақырымға созылған. Бұл су тұщы, тазалығы да жақсы. Бірақ дүниежүзі бойынша жерастындағы су стратегиялық қор деп саналады. Сондықтан үшінші нұсқаны алдық. Содан 22 шақырымдағы Ертіс – Қарағанды каналынан тартылған суды Есіл өзеніне, одан әрі Вячеслав су қоймасына жеткізу көзделді. Ондағы №19 насос стансасы жанында шағын көл бар екен, соған тоқтадық.

Бұған дейін облыс өнеркәсібін дамытуға қатысты дұрыс реформалар жүргізілмеген. Кеңес заманында дүркіреп тұрған ауыл шаруашылығы машиналарын шығаратын өндіріс орындары («Қазақсельмаш», «Целинсельмаш») күйреген. Бізге «Қазақсельмашты» көтеруге мүмкіндік болмады. Өйткені олардың ауыл шаруашылығына арнап шығарған машиналарының технологиясы өте ескі, бүгінгі талапқа сәйкес келмеді. Оны қайтадан жасау үшін қомақты қаржы керек. Ескірген техниканы шығарудың ешқандай қажеттілігі болмады.

Ақмола аэропорты да шағын, жұпынылау болғандықтан, салмағы 75 тоннаға дейінгі самолеттерді ғана қабылдады. Сондықтан ұшақтардың класын көбейтіп, салмағы ауыр, үлкен боингтерді қабылдау үшін оған жаңғырту жұмыстарын жүргіздік. Мұны атқаруға көп күш жұмсалды.

Шын мәнінде, сол жылдардағы Ақмоланың көшелерінен кеңестік дәуірдің «иісі» аңқитын. Сонда мені: «Ақмола бас қалаға айналып жатыр, сырттан келген қонақтар өзге ұғымдарды беретін көше атауларын көріп, «мынау, қай елдің астанасы» деп айтуы ғажап емес қой» деген ой жиі мазалайтын. Сондықтан көшелердің атын өзгертуді қолға алдық. Президентпен ақылдасып, тура бір мезетте отыз көшенің атауын өзгерттік. Бұл бір жағынан тарихтың да талап еткен тілегі болатын. Мәселен, бұрынғы Студенттер даңғылын – Абылай хан бабамызға, Карл Маркс көшесін Кенесары ханға бердік. Біз ұлы Абылай ханның атымен ұзын көшені толық атаймыз деп ойлап едік, оның қисыны келмеді. Көпірдің арғы жағы даңғыл, бергі беті көше болды. Оның тағы бір сыры бар. Бұрынғы Карл Маркс көшесімен жоғары өрлесеңіз, қазіргі Қажымұқан стадионы тұрған жердегі сол кездегі Ресей патшалығының бекінісіне Кенесары хан шабуыл жасаған. Бұл – тарихи ақиқат! Сөйтіп хан Кененің есімі еліміз азаттық алғаннан кейін, өзі атоылап кірген бекініс орналасқан жерге көше болып оралды. Осы ауқымды іс-шарадан астана төңірегі тыс қалған жоқ. Облыстың алты ауданының тарихи атаулары қайтарылды.

Астананың рухани-мәдени өмірін де назардан тыс қалдырған жоқпыз. Сол жылы Ақмолада қазақ және орыс театры, облыстық филармония, музыкалық мектеп және бір мәдениет сарайы ғана болды. Енді осы мәдени мекемелердің деңгейін астаналық мәртебеге жеткізуге күш салдық. Еліміздің бас ордасы болғандықтан опера және балет театры болуы керек, оған бұрынғы Теміржолшылар сарайын беріп, күрделі жөндеу жүргіздік. Алматыдан бас қаланың мәдениетін көтеруге талантты скрипкашы Айман Мұсақожаева келіп, бүгінгі Қазақ ұлттық өнер университетінің іргесін қалады. Қазақстанның еңбек сіңірген әртісі, дарынды опера әншісі Кенжеғали Мыржықбайға облыстық филармонияны басқаруды тапсырдым. Бұрын филармония Жастар сарайында орналасқан еді. Сондықтан оларға жеке тұрған «Целинный» кинотеатрын ұсынып, тозып тұрған ғимаратқа жөндеу жүргізілді. Сол жылдары Алатаудың етегіндегі әсем қаладан Ақмолаға зиялы қауым өкілдері қоныс аудара бастады. Олардың алдыңғы легінде көрнекті ақын, мемлекет және қоғам қайраткері Кәкімбек Салықов ағамыз, белгілі композитор Төлеген Мұхамеджанов және тағы басқалар болды.

Ақмола қаласы жазық жерде орналасқан. Дамуға ешқандай кедергі жоқ. Бірақ өмір сүруге ауа райының кейбір қолайсыздығы қиындық туғызды. Сондықтан Президент шаһардың айналасына ағаш егуге тапсырма берді. Алғашқы жылдары 5000 гектар жерге ағаш отырғызу жоспарланды. Алдымен қандай ағаштардың біздің табиғатқа жерсінуін зерттедік. Мысалы, қарағай мен шырша отырғызуды ойладық. Мұның тағы бір проблемасы шықты. Айталық, біріншіден, шырша бөлек тұрса, қатты желге шыдамайды. Оған қорған керек. Екіншіден, қарағай мен шыршаның тамыры жерастындағы тұзды суға барған кезде өліп қалады. Оларды жердің қатты қабығына құм мен тас араластырып ектік. Осындай ауқымды жұмыстарды атқару үшін «Жасыл аймақ» компаниясы құрылды. Қазір сондағы еккен ағаштар үлкен орман болып, тұрғындар серуендейтін тамаша демалыс орындарына айналды.

Ақмола облысының әкімі болып бір жылдан да аз уақыт қызмет істесем де, сол кезең маған ғасырға татитын сәттерді сыйлады. Тарихымызда үлкен орны бар ұлы көштің басы-қасында жүріп, елорданың қалыптасуы мен дамуына бір кісідей үлесімді қостым. Соған мың да бір шүкіршілік айтамын!

«Егемен Қазақстан», 22 маусым 2021 ж.



Фарит ГАЛИМОВ

Мемлекет және қоғам қайраткері,
Астана қаласының құрметті азаматы 1996-1998 жж.
ҚР Жоғарғы және орталық мемлекеттік органдарды
Ақмола қаласына көшіру жөніндегі мемлекеттік комиссияның төрағасы,
1998-2002 жж. Астана қаласы әкімінің бірінші орынбасары

БАҒЫМЫЗҒА БІТКЕН БАЙТАҚ ҚАЛА

Сол жылдары көп сөз болатын Сарыарқаның суығы мен ызғарынан ыққан емеспін. Өзім Солтүстік Қазақстанның тумасымын. Петропавл қаласында туып-өстім, сонда білім алдым. Свердловск қаласында Орал политехникалық институтын бітірдім. Елге оралып, мамандығыма сәйкес құрылыс саласында еңбек еттім.

Бұл өте күрделі кезең болатын. Естеріңізде болса, электр жарығы бірде болса, бірде болмай, коммуналды-шаруашылық қызметі тұралап, көшелердегі қар да тазалаусыз қалатын. Жалақы мен зейнетақы төлеуді айлап кешіктіретін. Қоғамдық көлік қызметі ақсап, елде ішкі миграция судай сапырылысып жатты. Біз «ғажайыпқа» емес, өзіміздің күшімізге сендік, алға қойған мақсатқа жету үшін тек еңбек ету керек деп шештік. Міне, кедергілерге қарайламай, алға қарай адымдай берудің арқасында барлық қиыншылықтар артта қалып, күрделі мәселелердің түйіні шешілді.

Көшіп-қонудың қиындығы өз алдына, комиссияның басты міндеті түрлі министрліктер мен ведомствалардың қызметін жолға қою болатын. Ол үшін Алматыдан келген қызметкерлерді тұрғын жаймен, кеңсемен қамтамасыз ету қажеттігі туындады. Мәдени-тұрмыстық, қызмет көрсету саласының да жұмысын жақсарту кешенді түрде жүргізілуі тиіс еді.

Елдің алды қонып, қалыпты тіршілігіне кіріскен сәтте қаланың бас жоспарына конкурс жарияланды. Оның қорытындысы бүгінде көз алдарыңызда. Отандық сәулетшілермен бірге мақұлданған жапон сәулетшісі Кисе Курокаваның қолтаңбасы қаланы жасылдандыру, экологиялық үндесу мұратымен ерекшеленді. Ол да бүгінде жүзеге асып жатыр.

Қала салу оңай емес, оны мына екі қолымызбен атқардық. Енді 15 жылды артқа тастап қайырылып қарағанда, сол тынымсыз тірліктің толық келбетін көреміз. Бұл – тұрғын үйлер, кеңселер, сауда және демалыс орталықтары, жолдар, жылу тораптары, бұл – су құбырлары, әлеуметтік мекемелер. Бұл – гүлденген қала, жасыл желектер, Есідің қос арнасының көркі, өзеннің екі жағасын жалғап тұрған көпірлер. Мұның бәрі көзге ыстық көрініп, көңілге мақтаныш ұялатады.

Қаланың экологиялық ахуалы, қоршаған ортаның жайы бізді әрқашан ойландыратын. Бұл да күрделі мәселелердің бірі. Адам баласы бір жерді мекен етіп, қоныс тепкенде тұрмыс қамы, шаруа қыбымен ағаш кесілмей, су мен ауа ластанбай тұрмайды. Адам баласының басқан жерінде осындай із қалады. Бүгінгі қалалықтардың міндеті – экологиялық ахуалды ушықтырмай, қалыпты жағдайда ұстап тұруға күш салу. Осы мақсатта бірқатар шаруа атқарылып жатыр. Қаланың жасыл белдеуі, көше бойларында отырғызылған ағаштар экологиялық жағдайды жақсартта түсуде.

Міне, біздер, алдыңғы толқын, ерік-жігеріміздің арқасында тың жерге түрен салғандай ұлы істі бастап, Арқа төсіндегі алқадай ажарлы қаланың іргесін көтердік. Кеңестер одағында мұндай тәжірибе болған жоқ. Бірақ, Астана абат қала ретінде танылып, әлемнің географиялық картасынан өзіне ойып орын алды. Енді қаланың келешегі кейінгі ұрпаққа аманат болмақ.

Әңгімелескен Айгүл Уайсова
«Астана ақшамы» №56 (2966). 21 мамыр, 2013 ж.



Светлана ЖАЛМАҒАМБЕТОВА

ҚР Парламенті Сенатының депутаты
1992-2003 жылдары Ақмола облысы әкімінің
орынбасары қызметін атқарды

ҒАСЫР ҒАЖАЙЫБЫНЫҢ ЖҰЛДЫЗДЫ СӘТТЕРІ

...Біз, ақмолалықтар, өзімізге жүктелген жауапкершілікті ерекше сезіндік. Алматыдан, еліміздің басқа өңірлерінен жаңа елордаға қызмет бабымен ауысып келген адамдарға ашық көңіл, жылы лебіз білдіріп, шынайы қамқорлық жасауды парыз санадық, Арқаның ақырған аязының суығын көңіліміздегі ыстық ықыласпен жылытуға тырыстық.

Әлі жетіле қоймаған қаланың қонақ үйлерінде, асханаларында орын алған кемшіліктерді Арқаның қонақжайлығымен алмастыруға бар күшімізді салдық. Облыс әкімшілігі үшін ерекше сын болған оқиға – 1997 жылы қалай өткіземіз деп көп ойландық. Тарихшыларды, ғалымдарды, режиссерлерді, журналистерді жұмылдырып, арнайы жұмыс тобын құрдық. Ақыры Президент Әкімшілігімен келісе отырып, осы салтанатты шарада театрланған көрініс жасауға уағдаластық.

Бұл ретте, алдымызға қойған басты мақсат мына еді: елорданы көшіру қай мемлекетке болмасын оңайға түспейтін, күрделі шешім. Оның үстіне сол уақыттағы Қазақстанның өтпелі кезеңдегі ауыр экономикалық жағдайын ескерсек, мұндай тарихи істі «мың өліп, мың тірілген», ешқашан қиындықтардан тайсалмайтын текті халық – қазақтардың ғана қолынан келетін еді. Осы идеяны біз театрландырылған қойылым арқылы көпшілік назарына жеткізуге тырыстық.

Сол тұста Ақмола облысының әкімі болған Жәнібек Кәрібжанов ерекше іскерлік танытты. Еліміз үшін ерекше мәні бар игілікті шараға барынша қолдау көрсетті.

8 қарашада Ақмоланың орталық алаңында Мемлекеттік рәміздерді Президенттік гвардия жауынгерлерінің салтанатты саппен алып жүру рәсімімен ұлы той басталды. Мемлекеттік Әнұран орындалып, Президент Әкімшілігінің жаңа ғимаратына Көк байрағымыз көтерілді. Жиналған жұрттың алдынан қазақ халқының ғасырлар қойнауынан сыр шерткен тарихы театрландырылған қойылым арқылы шеру тартты.

Шеруді Күлтегін, Тоныкөк, Білге қағандар бастаған көктүріктердің көсемдері ашты. Салтанатты шерудің алдында тасқа таңбаланған Күлтегін жазбаларын көтерген жас сарбаздар өтті. Кейін Моңғолиядағы сол тастың тікелей көшірмесі Лев Гумилёв атындағы Еуразия университетіне орнатылды.

Шеруді Ұлы даланың астаналары көне қалалары: Сығанақ, Сауран, Сарайшық, Отырар, Түркістан, Тараз жалғастырды. Машиналардың үстінде тек осы қалаларға тән көріністер, ат үстінде сол уақыттағы киімдермен, қолдарында таңбалары, туларымен бар адамдар. Арасында батырлар Бөгенбай, Қабанбай, тағы басқалары. Келесі кезең Қазақстанның, қазақтың тәуелсіздігіне жанын пида еткен Абылай хан, Кенесары, осы заманындағы астаналарына тиді: Орынбор, Қызылорда, Алматы.

Астананың шеруін ақбоз аттың үстіндегі ақ киген жас бала бастады. Алаңды толтырып жіберген жастар, спортшылар, әр ұлттың киімін киген әртістер «Жасасын Астана!», «Президент жасасын!» деп ұрандатты.

Енді бір сәтте алаң толы жұрттың ортасы қақ айырылып, ортаға зерлі шапан, оқалы

бөрік киген ақмолалық ақсақалдар шықты. Ақсақалдар тобын тоқсаннан асқан Арқаның абызы Мұқат Мейірманов атамыз (марқұм болды) бастады. Топ ортасында ел ағасы, көп жылдар облысымыздың басшы қызметінде болған Әділхан Шабатов (марқұм), белгілі ақын Нұрғожа Оразовтар бар еді. Мұқат ақсақал Елбасына қызыл ағаштан асыл тастармен өрнектеліп жасалған Ақмоланың символикалық кілтін тапсырып, ақ батасын берді. Президенттің иығына оқалы шапан жауып, құндыз бөрік кигізді. Дәл осы сәттен бастап Ақмоланың жұлдызды сәті бастау алды. Сол күні аяқ астынан Арқаның ақшұнақ аязы күшейіп, ауаның температурасы 40 градусқа жақындады.

Осыған қарамастан, ел ертеңіне сенім артқан егемен жұрт салтанатты рәсім аяқталғанша алаңнан тарқамай тұрып алды.

Салтанатты рәсімде сөйлеген сөзінде Елбасы қазақстандықтарды бүгінгі тарихи оқиғамен, тәуелсіз Қазақстанның жаңа астанасының жұлдызды сәтімен құттықтады. Өз сөзінде Елбасы осыдан былай Ақмолада ел мүддесін шешетін, халқымыздың болашағын айқындайтын, мемлекетіміздің халықаралық қатынастарын реттейтін тарихи шешімдер қабылданатынын атап көрсетті. Елбасының осы айтқандары ақиқатқа айналды. Қазір Астана тек мемлекетіміздің ғана емес, сол сияқты халықаралық келелі мәселелер шешілетін орын болып табылады.

Міне, сол бір естен кетпес оқиғадан бері 10 жылдың өрмегі ауды. Бүкіл төрткүл дүние таныған тәуелсіз Қазақстанның елордасы, ғасыр ғажайыбы – Астана қаласы өзінің халықаралық онжылдық мерекесін тойлауда. Шындықты айтар болсам, Астанаға деген менің көзқарасым басқалардан бөлек. Мен осы жердің тумасымын. Целиноградтың, Ақмоланың әр өсу кезеңдері, тоқырау жылдары көз алдымнан өтті. Бірақ бүгінгі Астана – мүлдем басқа. Бұл – тәуелсіз еліміздің символы, егемен еліміздің айбыны.

Бұрын іссапармен шетелдерде болғанда патшалардың сарайына, зәулім ғимараттарына, саябақтарына таңданушы едім. Бүгін біздің Астанадағы Ақорда, Бейбітшілік және келісім сарайы, Бәйтерек, Думан, Хан Шатыр сияқты сәулет өнерінің озық үлгілерін бойына жинаған нысандар олардан әлдеқайда жоғары.

Осыдан 10 жыл бұрын қаламызды әлемнің әйгілі сәулетшілері Кисо Курокава, Норман Фостерлер салады деп ойладық па? Бүгінгі Астана – өркениет өріне нық қадам басқан Қазақстанның мемлекеттік орталығы. Бүгінгі Астана – ата-бабаларымыз ғасырлар бойы аңсаған азаттығының айғағы. Бүгінгі Астана – тегеурініне тектілігі сай қазақ халқының елордасы.

Қытайдың ғұлама философы адамның өмір мәнін жете сезіну үшін «өзгерістер заманында өмір сүр» деген екен. Мен «Еліміздің бар болмысын өзгерткен Астанадағы өзгерістер заманында өмір сүру – үлкен бақыт» дер едім. Өйткені Астана барлық қазақстандықтарға, болашақ иесі жастарға үлкен мүмкіндік, шексіз кеңістіктер ашты.

«Егемен Қазақстан», 4 шілде 2008 ж.

КИСЕ КУРОКАВА – АСТАНАНЫҢ ЗАМАНАУИ КЕЛБЕТІ



Астананың заманауи келбеті – әлемге танымал Кисе Курокаваның өмір қағидасы атты жобасының бір бөлшегі ғана.

Капсула-мұнара «Накагин» Курокава есімін төрткүл дүниеге мәшһүр еткен бір жобасы. Функционалдыққа қарама-қарсы шыққан жапон метаболизмі архитектураға жаңа бір леп әкелген еді. Накагин – 13 қабаттағы 140 капсулалар тұрғын үй және жұмыс бөлмесі ретінде пайдалануға болатындай етіп салынған. Бұл жапон архитекторының стилін көрсететін бірден-бір ғимарат. Таңқаларлық прагматизм. Мүмкін, оның есімін дүние жүзіне әйгілі еткен осы шығар! Кисе Курокаваның ерекше стилі Қазақстанға да жетті.



Кисе Курокава Елорда құрылысына өлшеусіз үлес қосқан адам. Ол өз өмір жолында 38 ұлттық және халықаралық байқауларға қатысып, соның 34-де үздік атанған. Оның жобасы бойынша 50-ден аса әртүрлі құрылыстар салынса, концепциясы мен жоспары төрт бірдей қаланың бас жобасына енгізілді. Одан бөлек, Курокава бүгінгі күні сәулет

өнерінің үздік туындылары боп саналатын Амстердам қаласындағы Ван Гог мұражайы, Куала-Лумпурдың халықаралық әуежайы, Осака қаласының Ұлттық-экологиялық мұражайы, Болгариядағы «Витоша» қонақ үйі, «Сони» корпорациясының мұнарасы сияқты жобалардың авторы.

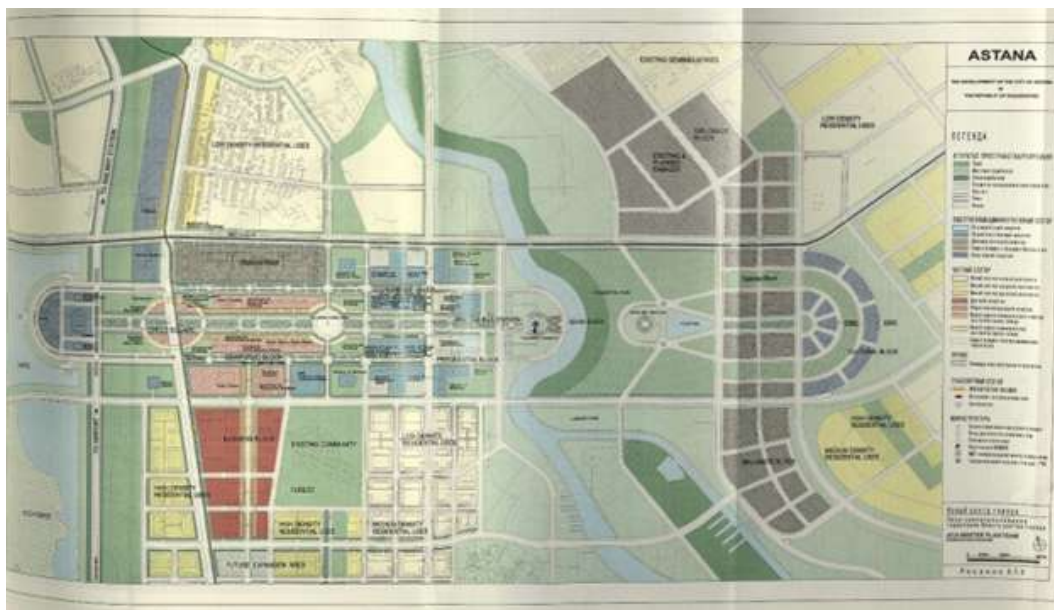
Сол секілді, Курокава 20 кітап және көптеген мақалалар жазып қалдырған. Ол мүмкін болған барлық маратапаттар мен премиялардың иесі. Өткен жүз жылдықта өз пікірлестерімен жаңа архитектуралық бағыт метаболизмді қалыптастырған сәулет өнерінің майталманы. Сондай-ақ, жапон архитекторы үшін мегополиспен қатар, табиғат байлықтарын да қатар алып жүру маңызды болған. Өз жобаларында жаңа философиялық көзқарасты басты назарда ұстаған.



1998 жылы Елбасы Н.Назарбаев әлемдік архитекторлар арасында байқау жариялаған еді. Курокава осы байқауды жеңе отырып, «Қазақтарда көшпелілердің рухы бар. Мені қызықтырғаны да осы» деген болатын, «XX ғасырда механика принциптері билік етті, ал XXI ғасыр Өмір қағидасына көшетін дәуірдің бастауы болады. Ендеше, Қазақ елінің жаңа астанасы «симбиоз» атты шешуші ұғымды тұғыр етуі керек» – дейді архитектор.

Кисе Курокаваға дейін Есіл өзенінің қос жағасынан да биік ғимараттар тұрғызу жоспары болған екен. Жапон архитекторы бұл идеяға үзілді-кесілді қарсы болып, бірнеше жылда өзен суы құрып кететіндігін айтады. Оның көрегенділігі де осыда жатқан болар.

Десек те, Кисе Курокаваның ең басты қателескен тұсы – қала халқы тек 2030 жылы ғана бір миллионға жетеді деп болжауы. Сәулетші 1998 жылы 270 мың ғана болған тұрғындардың өсуін баяу жүреді деп ойласа керек. Бұл қаланың болашақтағы дамуын тым күрделендіріп жіберетін негізгі мәселе.



Астана қ. дамытудың бас жоспары. II том. Түсіндірме жазба. 2001 ж.
Астана қ. МА. Қ.563. ФТҚ. 1-4. Іс 2. Бб.241-242.



Кисе Курокава қаланың бас жоспарынан тыс Астананың халықаралық әуежайының сәулетіне де өз үлесін қосты. 1997 жылы Астана ресми Елорда болып танылған соң, әуежайды халықаралық стандартқа сай, техникалық деңгейі мен жолаушыларға қызмет көрсету сапасын жақсарту мәселелесі туындаған еді. Осыған орай, Президент Нұрсұлтан Назарбаев бұл жобаны қолға алу үшін жапон архитекторын арнайы шақырады. 2002 жылы әуежай терминалын қайта құру шешімі қбылданды. Нысанды модернизациялау мақсатында ірі жоба қолға алынып, 2005 жылы өз мәресіне жетті. Өткен жылы үкімет қаулысымен Астана халықаралық әуежайының атауы «Нұрсұлтан Назарбаев халықаралық әуежайы» деп өзгертіліп, қаланың жаңа нышанына айналды.



Астананың бүгінгі келбетін қалыптастыруда өлшеусіз үлес қосқан Киве Курокава 2007 жылы өмірден өтті. Бірақ, оның тікелей атсалысумен бой көтерген Астана бүгінде әлемдегі озық сәулетті қалалардың біріне айналып отыр.

https://el.kz/astananin_zamanai_kelbeti_kise_kurokava_26392/

Доктор Кисе КУРОКАВА:
«АСТАНАНЫҢ СӘУЛЕТ ЖОБАСЫН ЖАСАУ МЕН ҮШІН МӘРТЕБЕ»

Қазақтың жаңа астанасы – Республика президентінің оң шешімі, батыл да өміршең идея болды. Сондықтан да бұл идеяны қазақ халқымен бірге әлемдік қауымдастық жылы қарсы алды. Шетелдік белгілі сәулетшілер оның жобасын жасауға атсалысуды абырой мен бедел деп білді. Қазақстан мемлекеті басшысының шақыруымен сол жобаны жүзеге асыруға ықылас танытқан сәулетшілердің бірі, жаһандық архитектураның көрнекті өкілі доктор Кисе Курокава еді. Арнайы хабарласып, келісімі бойынша жолдаған сауалдарымызға Жапонияда жүріп ілтифат білдіргені үшін рахмет айтамыз.

– Курокава мырза, Сіздің есіміңіз қазақ астанасымен мәңгілік атасқан десек, артық айтқандық емес. Осында, біздің елордамызда әлемдік архитектуралық элита таныған жобаңыз жүзеге асырылуда. Осынау күрделі де жауапты міндетті өз ықыласыңызбен мойыныңызға алғаныңызды білеміз. Балкім оның басқа да себептері бар шығар?

– Қазақ астанасының жобасын жасау мүмкіндігіне ие болу мен үшін айтулы оқиға әрі мәртебе. Олай дейтінім, Орта Азия елдері Жапония үшін ерекше маңызды, осы ұлан-байтақ аймақ менің отаныма Жібек жолы және Қытай арқылы түрлі мәдени ағымдарды жеткізді. Оның үстіне талайдан бері көшпенділердің мәдениетін зерттеп келемін, «Көшпенділер дәуірі» деген еңбек те жаздым.

Мен мына түйінімді анық айта аламын: Кеңестер одағынан бөлініп шығып, өз алдына шанырақ көтерген Қазақстан ХХІ ғасырда әлемдік қауымдастықта маңызды орын алатын болады. Президент Нұрсұлтан Назарбаев «ХХІ ғасыр табалдырығында» деген еңбегінде: «Тәуелсіз мемлекеттер достастығы елдерінен құрылған Еуразиялық Одақ арқылы Еуразия аймағы ХХІ ғасырда зор ықпалға ие болады» деп атап көрсетті. Осы тұжырымның айтылғанына да біраз уақыт өтті, біз оның дұрыстығына толық көз жеткіздік. Еуразиялық одақ Азия елдерінің шеңберіндегі Экономикалық Одақ жөніндегі пікіралысулар арқылы жаңа мазмұнда байытыла түсуде.

– Президент Нұрсұлтан Назарбаевтың беделі халықаралық өлшемдер бойынша әлемдік қауымдастықта өте жоғары. Сіз онымен жүздесіп пікірлесу кезінде қандай әсер алдыңыз?

Менің байлам-түсінігімде алдына қойған нақты мақсаты бар ел ғана даму барысында белгілі нәтижеге кол жеткізеді. Сондықтан елдің негізгі мақсат-мүддесін айқындай алған президент Нұрсұлтан Назарбаевты аса көрнекті саяси тұлға деп есептеймін. Мен ол кісімен жаңа астананың сәулет жобасы жайында бірнеше мәрте пікірлестім.

Сол әңгімелер үстінде ауыл шаруашылығы саласының маңыздылығы және қазіргі архитектурада жергілікті дәстүрлерді сақтау туралы да сөз қозғалды. Осы арада ашып айта кетейін, мен Президентпен он рет сұхбаттастым, бірде әңгімеміз үш сағатқа жуық созылды. Нұрсұлтан Әбішұлы тыңдай біледі, екінші жақтың пікіріне ықыласпен қарайды, батыл шешімдер ұсына біледі.

Аңғарғаным, өзім кездескен түрлі елдер президенттерінің арасында, қазақ мемлекетінің басшысы барынша жарқын тұлға болып табылады.

– Курокава мырза, сол тұста астананы ауыстыру және оны салу Сізге қаншалықты мүмкін болып көрінді?

– Мен астана ауысуын алғашқы сәттен қолдадым. Көп ұлтты мемлекет үшін астананың орталықта орналасуы, қорғаныс тұрғысынан алғанда, айрықша маңызға ие. Мұнымен қатар, өтпелі кезеңде астаналар ауысуы елдің санасында құлшыныс туғызады.

Бразилия мен Австралияның тәжірибесі көрсетіп бергеніндей, табысқа бастайды. Қазіргі таңда астананы ауыстыру идеясы Жапония мен Кореяда нақты қарастырылып жатыр.

– Сіз Астана үшін қай сәулет жобасын таңдадыңыз?

– Бұған дейін мен көптеген астаналарды жобалауға қатыстым. Олардың ішінде Танзания, Корея, Малайзия елдерінің астаналары бар. Сонымен бірге менің идеяларым бойынша Қытайдың Чженьчжоу провинциясында 1 миллион 500 мың тұрғынға лайықталған жаңа қала салынып жатыр. ХХІ ғасырдың қаласы қазіргі заманның өмір салты мен талаптарын қанағаттандыруы, өнеркәсіптің жаңа үлгісі және әлемдік мәдениет алмасуының тәсілі болуға тиіс. Мен Астананы жобалауда осы мақсаттарды ескердім.

– Сіздің ойыңызша Астана қазіргі заман талаптарына қаншалықты сай бола алады, сәулет кескінінің ерекшелігі неде?



– Қала көптеген архитекторлар мен елді жұмылдыра отырып, бас жоспар бойынша ұзақ уақыт салынады. Бас жоспар дегеніміз – қала басшылығы талдау мен зерттеуден өткізген, жана технология енгізілген түрлі идеялардың түйіні. Шаһардың инфрақұрылымы

мен сәулет дизайнын белгілеуге көптеген архитекторлар қатыстырылады. Сондықтан жоспарланған кейбір ғимараттардың халықаралық талаптарға сай келмеуі де мүмкін. Астанаға қарасақ, қазіргі архитектура мен ұлттық сәулет дәстүрлерінің үйлесім табуына көп көңіл бөлінген. Мен мұны құптаймын.

– Курокава мырза, Сіз еліміздің түрлі қоғамдық-саяси топтарының өкілдерімен кездестіңіз. Оларды қай қырынан таныдыңыз?

– Ұлттық табиғаты мен пішін ұқсастығы жағынан сіздер жапондықтарға жақынсыздар. Қазақ халқы әдепті және бауырмал.

– Астана тұрғындары Сізге таныс. Оларға қандай тілек айтар едіңіз?

– Қала халқы оның дамуында ерекше рөл атқарады. Сәулетші шаһарды тұрғындарына салауатты және мазмұнды өмір кешуге лайықтап береді, ел осыны ұқыпты пайдалана алуы керек. Тұрғындардың төл қаланы әлемдегі ең көрікті қала етуге ұмтылысы өте маңызды. Мен Астананы айшықты да мәнді етудің кілті түрлі мәдениеттерге және әлемнің көрнекті тұлғаларына ашық етуде екендігіне кәміл сенемін.

Астана-Токио-Астана

Астана жазушыларының кітапханасы.

Елорда сәулеті. Архитектура столицы. –Астана: Фолиант, 2007. 45-47 бб.

ТҮРКИЯЛЫҚ ТУЫСТАРДЫҢ АСТАНА ТУРАЛЫ ЕСТЕЛІГІ: ҰЛЫ ДАЛАДАҒЫ БАСТЫ ОРДА

Астана – Тәуелсіз Қазақстанның тарихи шежіресі. Жасампаздық дамуына жетелеген осы шежірені жазуда қазақ халқымен бірге көптеген ұлттардың қолтаңбасы да басылғаны шындық. Солардың бірі – түбіміз бір дейтін түркі жұрты.

Тәуелсіздіктің алғашқы онжылдығында астана салу секілді батыл іске жұмыла кіріскен қазақ халқына Түркия тарапының қолдауы аз болған жоқ. Ұсынылған пікірлер Қазақстанның Түркиядағы елшілігінің қолдауымен дайындалған.



Айхан Явружу,

«Аларко» компаниялар тобы басқармасының төрағасы

АСТАНА – ШЫҒЫСТАН ТУҒАН ЖАРЫҚ ЖҰЛДЫЗ

«Аларко» компаниясы ретінде Қазақстанға 1990 жылдардың басында ат басын тіреген едік. Алғаш тоқтаған жеріміз – арайлы Алматы болды. Алатау бөктерінде орналасқан көне шаһар шын мәнінде әдемі екен. Айнала қоршаған асқар шыңдар, жасыл-желекке оранған шатқалдар, тау етегінде орналасқан қала көңілімізге бірден жақты. Жылдың қай мезгілі болмасын жанға жайлы. Әсіресе, көктем уақытында ақ бас таулар ақ тонын шешіп, көк көйлек кие бастағанда, өзінді бір тылсым дүниеге енгендей сезінесің.

Алматы – бұрынғы бас қала. Бүгінде бұл ұлы миссияны Астана арқалап, қазақтың көшін алға сүйреп келеді. Біз көрген тоқсаныншы жылдардың басында Ақмола деп аталатын кішкентай ғана кент еді. Солтүстік аймақтың климаты қатал жазық даласында орналасқан шағын шаһар көп ұзамай тоты құстай түрленіп, жердегі жұмаққа айналды. Қазір отыз жыл бұрынғы Ақмола мен бүгінгі Астананың келбетін салыстырғанда, жер мен көктей айырмашылықты еш қиындықсыз байқауға болады.

Компаниямыздың жұмысын жауапты атқара отырып, бас айналдырар өзгерістер мен қарыштап дамудың куәсі болдық әрі екінші үйіміздің қалыптасуына қал-қадірімізше өз үлесімізді қостық. Бізге сенгені үшін, қызмет ету құрметіне лайық көргені үшін шексіз разылығымызды білдіреміз. Біз барлық теңеу жарасатын Астананың әр кірпішін бірге қаласқанымыз үшін бақыттымыз.

Астана – Шығыстан туған жарық жұлдыз, әлем шаһары. Өртүрлі мәдениет пен ұлт өкілдері тату-тәтті өмір сүріп отырған арман қала. Сұлулығында шек жоқ, сөзбен сипаттау оңай емес. 2012 жылы «Түркі әлемінің мәдени бас қаласы» ретінде танылып, республика көлеміндегі, халықаралық деңгейдегі жиындар тоғыз жолдың торабында өтті.

Батыс пен шығыс түйіскен сайын дала төсінде көпжақты саяси және экономикалық қарым-қатынас орнатып, мәдени-әлеуметтік ынтымақтастықты тоғыз жолдың торабында тоғыстырды. Елбасының қолынан шыққан туынды, айбыны асқақ Астана Мәңгілік Ел болу жолында нық қадам басып, Мемлекет басшысымен бірге болашаққа бет алды. Бауырластырыма осы жолда сәттілік және табыс тілеймін!



Орхан Селен,
«Анажұрт» газетінің колумнисті

ЖҰЛДЫЗДАЙ ЖАРЫҚ ҚАЛА

Кеңес одағы ыдырағаннан кейін тәуелсіздікке қол жеткізген Қазақстанның осы жылдар ішінде көзге түскен басты ерекшелігі – барлық даму мен өзгерістерді қақтығыссыз, талас-тартыссыз, бейбіт түрде жүзеге асырып отырғандығы. Кейбір елдерде басқару жүйесі бір-ақ күнде ауысып, аяғы қанды қырғын мен саяси төңкеріске ұласып кетіп жатқан жағдайлар баршылық. Бей-берекетсіздіктің алдын-алу үшін қайсар рух, қайратты күш-жігер керек.

Қазақстан халқы 1991 жылдың 25 желтоқсанынан бастап, ел бірлігі мен ынтымағын берік сақтап келеді.

Небір нәубеттер мен қиын-қыстау замандардан аман-есен өтіп, талай тұлғасы ұлтты ұйыстыру жолында құрбан болған Қазақ елі тәуелсіздіктің ширек ғасырында қуатты халыққа, іргелі елге айналды. Бұған ешкімнің таласы болмауы тиіс. Қазақстанда таңғажайып дүниелер жасалды. Айрықша кереметтің бірі деп ұлы дала елордасы – Астананы бөліп айтар едім.

Жаңа қаланы өз көзіммен көрдім және армансыз араладым. Менің түйгенім, Астана – тек заманауи талапқа сай салынған шаһар ғана емес. Астана – Азия құрлығында дамып, әлемнің жарық жұлдызына айналған мемлекеттің бет-бейнесі екен. Жан-жағыңызға мұқият көз салсаңыз, Қазақстанның қаншалықты бай ел екендігін бағамдайсыз. Әр кірпіші жаңа технологиямен, тың әдіспен қаланған. Қала тұрғындарының саны бір миллионмен шектелмей, алдағы 25 жылда Азияның ең ірі әрі қуатты орталығы болуға мүмкіндігі бар.

Қаланың кең даңғылдары мен алаңдары, саябақтары мен демалыс орындары, жаздық сахналары мен жаяу жолдары және шаһарды екіге жарып, еркелей аққан Есіл өзені жанға жайлылық сыйлайды. Күн сайын қонақ үйдің оныншы қабатынан тамашалап, жұлдыздай жарық көрініске тоя алмадым. Самаладай оттар кемпірқосақ сынды түрлі түске ауысып, көзді арбады. Көңілге жылылық ұялатып, жан сарайымды нұрландырды. «Жарық шаһар – Астана» деген тіркес еріксіз тіліме оралды. Қазақстанның асқақ астанасы туралы әңгімелеу оңай болмаса да әсемдігі әлі күнге ерекше сезімге бөлейді.

Астана – қазақ тілінде «бас қала» деген сөз екен. Бұрынғы аты Акмолинск (Патшалық Ресей тұсында), Целиноград (Кеңес одағы кезеңі), кейін Ақмола деп өзгертілген. Жас болса да халықаралық талапқа сай шаһардың «Астана» атауы символикалық маңызға ие.

Астананың ел ордасы ретінде таңдалуының үш маңызды факторы бар деп санаймын:

1. Тәуелсіздікке қол жеткізген азат мемлекет тарихқа жаңа бас қаламен енуді дұрыс көрді.

2. Бұрынғы астана – Алматы қаласы елдің орталығынан алыс жатты.

3. Ресей шекарасына жақын аймақтарда халықтың санын көбейту қажеттілігі туды.

Қазақстан КСРО-ның бодандығынан босап, 1991 жылы 16 желтоқсанда егемендігін жариялады. Айтуға оңай болғанымен, әміршіл жүйенің тырнағынан құтылу іс жүзінде жайдан-жай келе салған жоқ. 15 желтоқсанда коммунистік партияның мүшесі болып, бір күннен кейін еркін нарықтық экономикаға көшу және осы процеске бейбіт түрде қол жеткізу әлеуметтанушылардың зерттеу нысанына ілігетін қызықты тақырыптың бірі екені сөзсіз. Өйткені бұл – тарихи мұғжиза, тосын құдірет.

Айта кетерлігі, қазақ халқы бір ғана ұлттан құралмайды. Қазақтар, орыстар, немістер, өзбектер, татарлар, украин, ұйғырлар, басқа да этнос өкілдері татулықты ту етіп, өзара түсіністікпен өмір сүріп жатыр. Бұл этникалық әралуандық пен діни құндылықтарды саяси құрал ретінде қолдануға жол бермеген Елбасының үлкен жетістігі. Сондықтан Мемлекет басшысы XX-XXI ғасырдың көшбасшысы ретінде тарихта қалады.

Табыстың кілті, мұғжизаның құдіреті Қазақстан ішінде ғана айтылмай, бүкіл әлемге жетуі тиіс. «Оның не қажеті бар?» деген сұрақтың жауабы қаншалықты қарапайым болса, соншалықты маңызды. Егер де қалар болсақ, әртүрлі ұлттар мен сенімдер әділетті түрде кикілжіңсіз өмір сүре алатын көрінеді. Елбасы сарабдал саясаткер ретінде замана туғызған «жатсыну» ауруынан алыс болды, керісінше алысты жақындатты, жақынды бауырына басты. Терең ойы және жетістікке жетуге ұмтылған талпынысы арқылы мүмкін емес дүниені шындыққа ұластырды.

Жақында қазақ жері туралы жазған жазбаларымды жинақтап, «Ғаламның жарық жұлдызы – Қазақстан» деген атаумен кітап шығардым. Жаңылыспағаным сенімдімін. Көпті көрдім, талай жерді араладым... Тек Қазақстанда және Астанада ғана бақытты күй кештім.



Мұса Ыылдыз,

Қожа Ахмет Яссауи университетінің Өкілетті кеңесінің төрағасы

АСТАНА — КҮЛЛІ ТҮРКІГЕ ОРТАҚ ҚАЛА

Салауатты ел саликалы басшының арқасында жүйелі дамып, Орталық Азиядағы инновациялық мәдениет, үш тілді білім, ұлтаралық толеранттылықтың Ақордасы атанды. Ел байлығы мен жер байлығын, географиялық орны мен саяси-мәдени алмасу барысындағы сан жылғы тәжірибесін тиімді пайдаланып, аймақтың көшін бастады. Сарыарқа төріне сәні мен салтанаты жарасқан жаңа қала тұрғызды.

Тарих қойнауына үңілсек, уақыт талабы мен заман ағымы туындатқан қажеттілікке сәйкес астананы ауыстыру әр мемлекетте кездесетін қалыпты жағдай. Қазақ тарихында да бұл өзгеріс бірнеше мәрте қайталанады. Хандық дәуірде тұғырлы мекен Сығанақ, Түркістан, Ташкент болса, XX ғасырда яғни 1917 жылы Алашорда үкіметі құрылған кезде Семей қаласына бас шаһар мәртебесін берген еді.

1920–1924 жылдар аралығында – Орынбор, 1924–1929 жылдары – Қызылорда, 1929–1997 жылдары – Алматы астана ретінде бекітілді.

Бас қаланы Алматыдан Ақмолаға көшіру туралы шешім ҚР Жоғарғы Кеңесінде 1994 жылы 6 шілдеде қабылданды. Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев пленарлық мәжілісте сөз сөйлеп, көштің себептерін 32 өлшем бойынша түсіндірді. 1997 жылы 20 қазанда Президент Жарлыққа қол қойып, 8 қарашада мемлекеттік символдар ресми түрде Алматыдан Ақмолаға көшірілді. 1997 жылы 10 желтоқсанда Ақмола қаласы – Қазақстанның жаңа астанасы болып жарияланды.

Ақмоланың Қазақстанның дәл ортасында орналасуы және шекара арасындағы ара қашықтықтың шамамен тең болуы бас қала таңдалған тұста ерекше есепке алынды. Ел ордасының солтүстік өңірге ауыстырылуы қазақтың сол аймақтағы санын арттыруға және өңірді қазақыландыруға жол ашты. Халық санының көбеюі Ақмоладағы демографиялық жағдай мен мәдени-әлеуметтік құрылымды өзгертуге ықпал етті. 1997 жылы оңтүстіктен солтүстікке ағылған халық демографияға дүмпу әкелді. Сондай-ақ 2009 жылға дейін ауылдық аймақтардан қалаға ат басын бұрғандар көбінесе Астанаға бағыт алып отырды.

Астананың стратегиялық және географиялық орналасуы, табиғи апаттардың аз болуы, бай жерасты ресурстары, кеңею мүмкіндігі де елордаға айналуының негізгі себептері еді. Бастапқыда Алатаудың етегінде орналасқан, ауасы таза, табиғаты қолайлы Қазақстанның ең сұлу да жасыл қаласы Алматыдан қысы қатал жазық далаға көпшілік барғысы келмей, екі ойлы болды. Бүгінгі сәтте бұл идеяның тарихи шешім нәтижесінде жүзеге асқан сәтті жоба болғанына көзі жетті, уақыт өткен сайын дұрыстығы айқындалып келеді.

Тәуелсіздіктің төрт жылында ұшы-қиырсыз далада бой таластырған бас қаланың ғажайып ғимараттары, түзу тартылған кең даңғылдары Орталық Азияның бет-бейнесін түбегейлі өзгертті. Оңтүстіктегі халық санының көптігі және жұмыссыздықтың өсуіне байланысты туындаған мәселелер де жойылып, демографиялық және экономикалық өсулер белең алды.

Астана тұрғындары Кеңес одағынан қалған мұралардан арылып, көше-аудандардың бұрынғы атаулары өзгертіліп, жаңасы жедел арада құлаққа сіңісті болып кетті. Әсем қаланың келісті келбеті, тұрмыс-тіршілігі елдің патриоттық сана-сезімін оятты.

Астана – Елбасының ақиқатқа айналған арман-тілегі. Мемлекет басшысы Астананы «Мега кентке» айналдырып, үлгілі шаһар ретінде әлемнің ең озық 30 қаласының қатарына енгізу мақсатын көздейді. Қаланың архитектурасына, инфрақұрылымына, халықтың әлауқатын арттыруға, әлеуметтік жағдай жасауға орасан күш, қомақты қаржы жұмсалды. Әлемге әйгілі архитекторлар шақырылып, жобалау жұмыстарымен айналысты. Сәулет өнерінің озық үлгілері Қазақстанның төл мәдениетімен қатар, түбі бір түркітілдес елдермен тарихи сабақтастығын ашып көрсетуге тырысты. Сөзімізге дәлел ретінде Республика көшесін мысалға алуға болады. Кеңестік дәуірден қалған ғимараттарға дейін ұлттық оюмен өрнектелген. «Ақорда» сарайы, Президенттік мәдениет орталығы, Назарбаев Университеті, Халықаралық әуежай, Есіл жағасындағы қаз-қатар тізілген үйлер ұлттық нақышымен қаланың ажарын аша түскен. Назарбаев Университетінің көк байрақтың түсімен түстес көмкерілген көк күмбезі сонадайдан көзге оттай басылады. Алғашқысы – киіз үйдің шаңырағы болса, кейінгі күмбез – шығыс сарайлары мен мешіттерде жиі қолданылған көшпелі мұсылман мәдениетінің бір нышаны іспеттес.

Елбасының айтуынша, қазақ елінің өзгешелігі мен ерекшелігін көрсететін көк күмбез саналы түрде таңдалған екен. Солтүстік шаһардың алғашқы ғимараты және мегаполистің символы «Бәйтерек» – барлық өзгерістің басы болған монумент. Ұлы дала мәдениетінің темірқазығы іспетті.

Халықтың саны 1 миллионнан асқан қалада бір-біріне ұқсамайтын мемлекеттік мекемелер, іскерлік кеңселер, сауда кешендері, ойын-сауық орталықтары, мейрамханалар халық игілігіне көптеп ұсынылған. Әрқайсысы тарихтың жаңа бетін ашып, алаштың өршіл рухын асқақтатып тұр. Сақ, ғұн, көктүріктен жеткен көшпенділер өркениетін қазіргі заманмен аастырып, түркі мәдениетінде ешқандай қарама-қайшылықтың жоқ екендігін дәлелдейді.

Қысқа уақытта Астанада ЕҚЫҰ саммиті, қысқы Азия ойындары, ИЫҰ саммиті, Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының конгресі сынды халықаралық маңызы бар басқосулар мен әлемдік деңгейдегі Экспо – 2017 көрмесі өтті. Халықаралық шара «Болашақ энергиясы» тақырыбымен бұрынғы КСРО, қазіргі Орталық Азия елдерінің ішінде алғаш рет ұйымдастырылып, энергетика саласының дамуы бойынша Қазақстанның мүмкіндіктерін ортаға салды.

Патриоттық сезіммен әшекейленіп, ұлттық бояумен көмкерілген қалада бірнеше ұлт өкілдері шаңырағын шайқалтпай, түтінін түзу ұшырып отыр. Конфессияаралық келісім, дінаралық диалог және мәдениеттер арасындағы үнқатысу сынды терминдер мемлекеттік жиындарда жиі айтылады. Қазақстан қоғамындағы толеранттылық пен этностар татулығы мемлекеттің басты назарында.

Бірлік пен достастықтың, бейбітшілік пен ынтымақтастықтың белгісі ретінде пирамиданы бейнелейтін Бейбітшілік және келісім сарайы көрген кісіні таңғалдырмай қоймайды. Әсіресе, қалада бой көтерген мешіттер, шіркеулер, Елбасы ашқан «Халықтар достығы» монументі мәңгілік достықты паш етеді.

Астананың бітімгерлік бағыттағы жұмыстары да арнайы тоқталуды қажет етеді. Жаһандық бейбітшілікке қауіп төндірген Сирия дағдарысын шешу мақсатында саммиттер

өткізіп, бүкіл әлемге танылды. Сириядағы үкімет күштері мен оппозициялық топтар арасындағы жиынды Астанада өткізу туралы ұсыныс ұтымды шықты. Бейбітсүйгіш бас қала – Астананың аты Нью-Йорк, Женевамен қатар аталғаны зор мақтанышқа бөлейді.



Ферит Парлак,
«Дүние» газетінің Анкарадағы өкілі

ҚАЗАҚСТАН КӨП ЕЛГЕ ҮЛГІ БОЛЫП ОТЫР

Мұнай, газ, жерасты байлығы сынды табиғи ресурстар «қорына бай» елдердің басым бөлігінде «экономикалық жүйе шикізаттың бағасына» қарай қалыптасады. Шикізат молшылығынан туындайтын жайбарақат өмірдің салдарынан қалыптасатын, тиімсіз экономикалық жүйе инвестициялық жағдайға да кері әсерін тигізеді. Түпкі нәтижесінде құны бірнеше есе қосылған тауарлар сырттан жеткізіледі және оған тәуелділік арта береді. Ал тауар мен шикі заттың бағасы төмендеген жағдайда сыртқы нарыққа тәуелді болып қалған елдер «өмірдің ащы шындығымен» арпалысып жатады.

Қазақстан шикізат байлығын құнды тауарларға айналдыру және «өндірістің» әралуандығын арттыру мақсатында батыл қадам жасаған республикалардың алдыңғы қатарында тұр. Атқарушы билік білім саласынан бастап заңдық жүйеге дейінгі, ауыл шаруашылығынан жерасты ресурстарына дейінгі әрбір салада «өндірістік мәдениетті» қалыптастыру мақсатында нақты жұмыстар атқарып, көптеген елдерге үлгі болуда... Осы тұрғыдан келгенде, Қазақстан – мен сияқты экономика саласын зерттеп жүрген журналистердің міндетті түрде зерттеу объектісіне кіретін аймақтардың бірі...

Қазақстанның мүмкіндіктері орасан. Мәселен, уран өндірісінен алдыңғы қатарда. Құнарлы жер көлемінен әлемнің тоғызыншы елі. Миллиардтаған халқы бар нарыққа еркін шыға алатындай стратегиялық аймақта орналасқан. Әлемдік мұнай қорының 2 пайызына, газ қорының 1 пайызына иелік етеді. Бұл көрсеткіштер Қазақстанды әлемнің ең озық, экономикасы дамыған 30 елінің қатарына сөзсіз жеткізеді.

Қазақстанның бұдан бөлек, «шикізатқа бай» кейбір елдерге қарағанда бір артықшылығы бар: Ол – осы әлеуетті құны артқан тауарларды өндірісінде пайдаланып, әл-ауқаты едәуір жоғары Қазақстан мемлекетін қалыптастыра алатындығын ұғынған басшылық пен билікке ие болуы.

Қазақстанның жерасты ресурстарын пайдаланып, ауыл шаруашылық саласындағы инвестициялық жобалардың жүзеге асыра бастағанынан да хабардармыз. Айқындалған 650 инвестициялық жобаға шетелдіктердің қызығушылығы артып отыр. Жүзден астам «жерасты аймағының» жаңа инвесторлары экономикаға жаңа серпін тигізетіндігі анық. Осы тұста түрік инвесторларының да осы жобаларға қатысуы үшін тиісті жұмыс атқарып отырмыз.

Сәтті істеріне куә болып отырған Қазақстанның Түркиядағы елшісі Абзал Сапарбекұлымен және әріптестерімен бірге жиі-жиі бас қосамыз. А. Сапарбекұлының сұхбат барысында көтерген ой-пікірін түрік іскерлеріне айнытпай жеткіземіз және Қазақстан экономикасына күн өткен сайын қызығушылық артып отырғандығына куәміз. Басқа елдермен де дәл осындай жұмыс атқарылып отырғандығын білеміз.

Бұл қадамдарды Түркия көзқарасымен бағамдайтын болсақ, Түрік елі мен Қазақстан арасындағы экономикалық қарым-қатынаста сауда айналымы соңғы 4 жылда төмендегенімен, 10 жылдың ішінде рекордтық көрсеткішке көтерілді.

2000 жылдардың басында \$464 млн көлемінде болған сауда айналымы 2012 жылы шамамен он есе артып, 4,4 млрдқа өсті. Ел экономикасының дамуы үшін жасалған осындай қадамдар және екі ел көшбасшыларының жақын қарым-қатынасы сыртқы сауданы \$10 млрд жеткізетіндігіне, жаңа биік мақсаттардың айқындалатындығына сенім артамыз.



Хайреттин Ивгин,
Әлем сөз академиясының төрағасы

АСТАНА – ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЫСТАНБҰЛЫ

Елорда – әлемде қала құрылысы тұрғысынан қазіргі уақытпен үндесетін, мәдени көрінісі мен сәулеттік сипаты жоғары және техникалық талаптарға сай салынып, күн сайын кеңейіп келе жатқан мегаполистердің бірі һәм бірегейі. Тіпті, Астана 14 жыл ішінде-ақ адам танымастай өзгеріп, 2012 жылы «Түркі әлемінің мәдени астанасы» атанған еді.

«Астана» сөзі – парсыдан тарап, барлық түркі елдерінің тіліне еніп, еркін сіңіп кеткен. Түпнұсқасы – «Аситане». Түсіндірме сөздіктерде бірнеше нұсқада кездеседі. «Табалдырық, дәргей, үлкен зікірхана, мемлекет қақпасы, бас қала, ақ орда» тектес мазмұнға ие. Кейбір әдеби туындыларда «аситан», «пәни» тіркестері бірге аталып, «дүние» мағынасында пайдаланылатынын байқаймыз. Шынтуайтында, «аситане» сөзін «Ыстанбұл» ретінде Осман мемлекетінде қолданған және қарсылықсыз қабылдаған.

«Аситане» Ыстанбұлдың бет-бейнесімен жарастық тауып, ажарын айшықтау үшін дөп баса айтылған. Осыдан 150 жыл бұрынғы Осман мемлекетінен қалған туындылар мен жазылған хаттарда Ыстанбұлды «Аситане» деп атаған дәйекті дәлелдер бар. Ол аз десеніз, айбыны мен айдынын паш ету мақсатында «Аситанеи саадет» (Бақытты астана), «Аситанеи алийе» (Ұлы астана) деп те әспеттеген.

Ыстанбұл – бүгінгі сәтте әлем көз тіккен қала және дүние жүзіндегі ең сұлу, көрікті мекеннің бірі. Сондықтан Ыстанбұл сынды заңғар көкпен бой таластырған Астанаға бұл атау әбден жарасады деген ойдамыз.

Астана – Қазақстанның да, Түркияның да, күллі түркінің де қазіргі Ыстанбұлы. «Түркілік рухты балаларымыздың бойына сіңіріп, күллі әлемге танытуға тиіспіз», «Қазақ жұртының арғы түбі – ғұндардан басталады, көктүріктерден жалғасып, Алтын ордаға ұласады. Кейін Тәуелсіздікке тіреледі.

Астана дәуір ағымымен, жаратылыстың жалғасуымен дамып, өркендей түседі. Азияның ғана емес, әлемнің ең қадірлі бас қаласы атанарына сенім мол. Ұлт лидері Нұрсұлтан Назарбаевтың елдің экономикалық дамуына қатысты көрегенділікпен, кемеңгерлікпен алға қойған мақсат-идеясы мен жобаларынан өз үлесін ала бермек. Ерекше мақтанышымыз ретінде жүрек түкпірімізден де берік орын табары хақ.



Халил Акынжи,
Түркі кеңесінің бұрынғы бас хатшысы

АСТАНА ӘЛЕМДІК СӘУЛЕТ ӨНЕРІНІҢ ЖАУҒАРЛАРЫН БІР АРНАҒА ТОҒЫСТЫРҒАНЫМЕН ДЕ АСҚАҚ

Ақмола, Целиноград, Астана – осы үш атау Қазақстан тарихының үш бөлек кезеңін көрсетеді. Алғашқысы орыстың отарлау саясатын, кейінгісі Кеңестік Қазақстанды көз алдыңызға әкеледі. Жер-су атауларына ерекше мән берген қазақтың болмысы мен ұлттық танымын жою үшін жүргізілген астыртын саясатты түсіну қиын емес. Үшінші атау – тас бұғаудан босаған тәуелсіз Қазақстанның жарқын символы. Қазақ даласының бір бұрышында Ресей патшалығының мақсатына сай Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасының бас қаласы міндетін атқарған Алматыдан астананың Ақмолаға, орталық аймаққа көшірілгенінің дәйекті дәлелі. Әралуан этникалық топтар мен ұлыстарды біріктіріп отырған Астана деп аталатын жаңа қаланың салынып, қазақ елінің бас қаласы атанғанын айдай әлемге білдіріп тұр.

1991 жыл – қазақ үшін мемлекетті қалыптастырудың, ұлт болашағын айқындаудың, жерге иелік етудің жаршысы болды. Қазақ халқының көне тарих пен салт-дәстүрге бай өмір салты салтанат құрған Ұлы Даланың қақ ортасында орын тепкен Астана – бейбіт елдің көз қуанышына, баға жетпес байлығына айналды.

Елорданың ажары әлемдік сәулет өнерінің жауһарларын бір арнаға тоғыстырғанымен де асқақ. Қала көшелерінен дәстүрлі қытай архитектурасын, ХХІ ғасырдың Лондоны мен Парижін, иық тірескен шіркеулерді, мұнаралы мешіттерді көруге болады. Әртүрлі мәдени іс-шараларды өткізуге арналған ғимараттар, музей-мұражайлары еріксіз мойын бұрғызады. Астананың әлемде баламасы жоқ, айшықты ғимаратының бірі – Хан шатыр. Бірегей нысан өр мінезді қазақ халқының шежірелі тарихынан сыр шертіп, өз билігін уысында мықтап ұстап отырғанын айғақтайды. Тұғырлы монолиттік сом құймалардан тұрғызылған кешен: «Біз бүкіл жер жүзін, әлем халықтарын жақсы танимыз. Интеграциялану үрдісіне дайынбыз. Алайда ұлттық бедерімізді ұмытуға пейілді емеспіз» деген ойды жеткізетіндей. Жаңа қала әлемдік деңгейдегі іс-шараларды өткізу үшін де барлық мүмкіндіктерді қарастырған.

Тәуелсіз Қазақстан сыртқы саясаттағы рөліне де баса мән беріп, дос көбейту, көршілес елдермен сыйласу және өзара сенімге негізделетін қарым-қатынас құру идеясымен қаруланды. Әлемнің алып мемлекеттері Қытаймен және Ресеймен мыңдаған шақырым шекаралас жатқан Қазақстан екі көршісімен ынтымақтастығын нығайтып, әріптестік қарым-қатынасын жалғастырып отыр. Өзге ұйымдармен жарасымды әріптестік орнатты. ЕЫҚҰ және ИКҰ ұйымдарының саммитін өткізіп, тәуелсіздікке жаңадан қол жеткізген елдердің екінің біріне бұйыра бермейтін БҰҰ Қауіпсіздік кеңесінің тұрақты емес мүшелігіне таңдалды.

Тәуелсіздікті жариялағаннан кейін өз ресурстарын басқаруды қолға алған Қазақстан әлем экономикасына өз мүддесіне сай даму қадамдары арқылы жол таба білген сирек кездесетін елдердің бірі. Жерасты байлығын шетелдік технология мен капиталдың күшімен пайдалана алатындығын түсініп, Кеңес кезеңінен қалған таптаурын әдістен жедел арылып, әлемдік экономикаға интеграциялану үшін нақты қадамдар жасады. Ғаламдық деңгейдегі маңызды шаралардың біріне айналған Астана экономикалық форумы осы үдерісті жалғастыру үшін жыл сайын экономист-ғалымдар мен мемлекеттік қызметкерлердің басын қосып келеді. Жаһандық экономикалық құбылыстар мен жаңалықтарды талқыға салатын форум әлемнің ең ықпалды жиыны.

Түркі әлемінің ақсақалы Нұрсұлтан Назарбаев 1992 жылы өткен Түркі тілдес елдердің алғашқы саммитінде және 2006 жылы Анталияда ортақ ұйым құру туралы ұсыныс жасап, тың бастама көтерген болатын. 2009 жылы Нахчыван келісімі арқылы дүниеге келген Түркі кеңесі бүгінде түркі әлемінің біртұтастығына ықпал етіп, басты рөл атқарып отыр. Туысқан халықтардың бірлігін көздейтін кеңес мүше елдердің көзқарастарына құрмет көрсетіп, түркі идеясын іске асыру бойынша ауқымды жұмыстарды жүзеге асыруда. Түркі кеңесінің маңызды мекемесі Түркі академиясы Астанада іске кірісті. Түркі тарихына қатысты тәуелсіз зерттеу жұмыстары арқылы түркі елдерін ғылым саласында таныта бастады.

Бас қаланың көшіру, қазіргі білім мен ғылымға мән беру, дін мен ұлттық мүдденің арасын алшақтатпау, зайырлылық идеяларын пайдалана отырып мемлекет басқару және латын әліпбиіне ауысу – XX ғасырдың басында өмір сүрген басқа бір Түрікті – Ататүрікті еске салады.

Осы тұста Түркияның ұлт-азаттық күрес кезеңінде қазақ ақыны Мағжан Жұмабайдың «Ақ теңіз, Қара теңіз ар жағына, Бауырым, мені тастап қалдың кетіп» деп бауырын Алтайға шақырған «Алыстағы бауырыма» атты өлеңі еріксіз еске түседі. Түркиялықтар Алтайға қайтпады, алайда түріктердің Атасы атанған Түріктің арқасында тәуелсіз ел болды.

Мағжаның: «Еріксіз ер түрікті ойға аларсың, Көкке асқан Хан Тәңірге қарай-қарай...» деп жырлаған өз елі де бүгін Түркия сынды тәуелсіздігін жариялады.

Енді қазақ Тәңіртауға өз қайғы-қасіретімен, кіріптарлығымен емес, басын тік көтеріп, тәуелсіз ел болудың мақтанышымен және өжет мінезімен қарап отыр. Ол да «түркі әлемінің ақсақалы» мәртебесін иеленген Қазаққа қарыздар.



Яхия Акенгин,

Түркі әлемі Жазушылар және өнерпаздар қорының президенті.

ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ БАСТЫ ОРДАСЫ

Астана аумағы биік төбе кездесе бермейтін, жазық далада орналасыпты. Алайда қаланың жаңа түскен келін секілді сұлу келбеті өзіне тартып тұрады. Әсерлі сезімге бөлеген бұл көріністі тек қана биікте ұшып, ұясын көк жүзіне салған самұрық құстың аңызы мен «Бәйтерек» ағашын қосып жырлау керектігін ұғындым.

Менің ойымша, Астанамен тағдырлас деп Ыстанбұл қаласын емес, Анкараны қарастырған жөн тәрізді. Өйткені Анкара империализмнің жаулаушы күштерін Анажұрттан шығару мақсатында құт болып қонған ұлы жеңістен кейін астана болып, Ыстанбұлдан ауыстырылған еді. Астана шаһары да Кеңестік империяның қамытынан құтылып, тәуелсіз жаңа мемлекеттің елордасы ретінде әлемнің саяси картасынан орын алды.

Бәйтеректің биігінен бас қаланы бағдарлаған сәтте Ыстанбұлды еске салған манағы сөздерді уақыт өте келе жан дүниеммен таразылап, бір қорытынды шығардым. Қаланың келбетін, бет-бейнесін көрсететін басты ерекшеліктердің бірі – ән арқауына айналып, жүректе жылылық, санада терең із қалдырған өнер туындыларының менмұңдалап тұруы екен. Сәулет өнерінің кереметін көз алдымызға жайып салған Астана бір қарағанда беті ашылған жас келіннің немесе жаңадан күйеу жігіт атанған отағасының ішкі толқуы мен тебіренісін көрсетуімен шектелетіндей. Алғашқы жылдарда Анкара да ұяңдау күй кешті. Алайда бір ғасырлық өмірлік тәжірибеден өтіп, ысылды, толысқан, кемелденген шаққа жетті.

Дей тұрсақ та, күнделікті өмірдің түрлі оқиғаларына зер салғанымызда Астананың тарихи оқиғаларға бағыт-бағдар беретін құтты мекенге айналып үлгергенін мойындаймыз. Мысалы, Сирия мәселесіндегі түйткілдерді шешуге қатысты бітімгерліктің негізгі объектісі ретінде әлем тілдеріне «Астана процесі» деген термин енді.

Астананың ажарын айшықтап, әлеуетін арттыра түсетін, тоқтала кететін тағы бір оқиға бар, ол Астана тарихындағы ұтқыр шешім «Латын әліпбиіне көшу» бағдарламасының қабылдануы. Астана – саяси таңдаудың жемісі болса, латын қарпі – мәдени таңдаудың нәтижесі. Осы екі маңызды фактор бір-бірін толықтырып, күшейте түседі. Туыстас ел – Қазақстандағы айтулы оқиғаларды Түркия тұрғысынан қарағанымызда ризашылық сезіммен бірге, шексіз қуанышқа кенелеміз. Президенттің ұстанған ұстанымы Түркия Республикасының негізін қалаған Гази Мұстафа Кемал Ататүріктің қайраткерлігімен үндеседі.

Өмірін әдебиетке арнаған қаламгер ретінде жан-дүниеме шуақ төккен әлем шаһарларының бет-бейнесінде ұлттық нақышқа бай өнер туындылары мен символдары бар екенін байқаймын. Астана да көрікті келбетін қалыптастыра отырып, мәңгілік ел болу мұратына жетеді деп сенемін. Ыстық ықыласымды Астанаға арнаған өлеңіммен аяқтасам деймін.

Биіктерде ұшады, Астанаға қонады,
Еркіндіктің ерке құсы жаны ізгі.
Күлден түлеп, қайта самғап барады,
Ертегінің Самұрығы тәрізді.
Желмен бірге жүйткіп-жүйткіп жарысқан,
Алатаудан асау құлын кетті енді.
Ақмолаға садақ тартып, бақылаған алыстан,
Бір жаужүрек әкеледі көктемді.

Самарқанның жұлдызымен сырласқан,
Расанхана емес пе екен, «Бәйтерек».
Мәуләнаның қазығындай жыр-дастан,
Жер мен көктен табылмаса, қайтер ек.

Далада көрген болжам түстерін,
Өткеннің жорамалы – Астана.
Азат күнмен алға жүрген көштерін,
Тұрақтатқан керуен ғой, бас қала.

2018 жыл

<https://primeminister.kz/news/turkiyalik-tuistardin-astana-turali-esteligi-uli-daladagi-basti-orda>



Алдан СМАЙЫЛ

жазушы, ҚР мемлекеттік сыйлығының лауреаты

ЕЛОРДА ТАРИХЫ – ЕЛ ТАРИХЫ

Ғұндар және король шолғыншысы. Жиырмамыншы ғасырдың соңы мен жиырма бірінші жүзжылдықтың табалдырығында Еуразия құрлығындағы қалалар өмірбаянына тарихи және геосаяси ірі оқиға болып енген шаңырақ қала – Астана! Шежіресі дәуірлерден сыр шерткен, Батыс пен Шығысты төскейінде тоғыстырған – Темірқазық. Әлем өркениетінің ошағы болған ұлы кеңістіктің кіндігі. Қазақтың алтын ордасы.

Астана мен ежелгі Есіл өңірінің бізге белгілі тарихы тым әріге, ашель – мустер заманына кетеді. Қария Есілдің қос қапталынан табылған тас құралдарға қарап, сол көне дәуір адамдарының аң аулап, тері илегенін, табиғатты тылсым құдіретке балап, жаратылыспен жарасуға талпынғанын аңғарасың. Олар табын-табын киік пен тау тұлғалы мамонттардың соңында жүрді.

Егіншілік мәдениеті бұл өңірде тым ертеде, біздің дәуірімізге дейінгі VIII-V ғасырларда пайда болған. Оған Астана маңынан табылған, сол заманға қатысты қола орақтар мен топырақ өңдейтін құралдар дәлел.

Көне парсы және грек жазбалары арқылы Ұлы даланы, оның ішінде Есіл бойын мекендеген тайпалардың асседондар деп аталғаны белгілі. Зерттеушілер олардың нақты тарихын біздің заманымыздан бұрынғы III ғасырдан таратады.

Дәуірінде айбыны асып, қуаты тасып тұрған Ғұн империясының көсемдері Сарыарқаның төсіне, Нұра мен Есіл өзендерінің арасында жатқан Тайтөбенің үстіне қамал салған. Кеңдігінен бас айналатын, қараған көз сүрінбейтін ұлан даланы сол қамал күндіз-түні қалт еткізбей қарауылдаған. Ғұндардың тілінде «ақ» батыс, «мола» қамал ұғымын білдірген. Сонда Ақмола атауы «Батыстағы қамал» деген сөз болып шығады.

Бұл ғылыми тұжырымды алғаш жазбаша дәлелдеген Византия ғалымы Прокопи. 1939 жылы «Вестник древних истории» журналында оның қолжазбасы басылған, сонда көне ғасыр зерттеушісі осындай қорытынды жасайды. Кейін тарихшы Ғалым Қайратхан Қытайдың көне жазбаларына сүйеніп, бұл түйіннің дұрыстығын тағы да дәлелдеді.

Астана даласына Ғұн империясынан кейін терең із қалдырған мемлекеттік құрылым – Дешті Қыпшақ бірлігі. Ресей мен Орта Азияға, одан асып Шығыс Еуропаға әскери тұрмыстық және қалалық мәдениетті мол дарытқан қыпшақтар Елорда төңірегінде талай шаһарлардың шаңырағын көтерген. Солардың бірі Астанадан қол созым жердегі Бытығай қаласы.

Бүгінде Бытығайдың сілемі ғана бар. Астананың бағзы тарихы үшін сол сілемнің өзін қастерлеп, сақтап қалуымыз керек. Ал жоғалған тарихи мұралардың орны енді толмайды. Сұлу там, Сырлы там, Хан сүйегі... Астана өңірінде болған, бүгінде орындары да

қалмаған қалашықтар аттарын осылай тізілдіре берер ең. Археолог өлкетанушы Василий Солочинскидің 1955 жылғы зерттеуінде ғана Ақмола шаһарының астында жиырмаға жуық қалашық тапталып жатқаны дәлелденген. Солардың бірінің үстінде бертінге дейін Жоғарғы сот орналасқан, тың игеру жылдары салынған ғимарат тұр.

Силикат кірпіші зауытының, Ащы өзектің бойына тұрғызылған ғимараттардың табанында да талай көне мекендер тұншығып жатыр.

Көне тарихи орындардың құрылыс нысандарының астында қалғандығы және немқұрайлықпен тоз-тозы шығып, бүлінгендігі жөнінде ұзақ айтуға болады.

Абылайхан даңғылының бойында Ауғанстандағы соғыста қаза тапқан жауынгерлерге ескерткіш салып жатқанда жер астынан қола дәуіріндегі қоныс зираттың орны табылды. Археологтар шақырылып, ескі қорымның тарихи маңызы анықталды. Ғалым-мамандар құрылысты дереу тоқтатындар деп дабыл қақты. Бірақ олардың жанайқайына ешкім құлақ асқан жоқ. Ескерткіш жеңіс күніне дейін ашылу керек болды да, ежелгі жәдігер келмеске кетті.

Қарағанды автожолының бойындағы жанармай станциясы мен жолаушылар демалатын орынның астында да бағзы мәдениет ошағы күйреп жатыр. Құрылыс кезінде шашырап қалған керамика бұйымдарының сынығы, адам мен аң сүйектері қайда апарып тасталғаны да белгісіз.

Мемлекеттік мұражайда сақталған мамонт сүйегін құрылысшылар өз колдарымен әкеліп тапсырмағанда, зым-зия жоғалар ма еді?!

Ақмола – Қараөткелдегі архитектуралық ескерткіштерді қорғау жөнінде алғаш XVII ғасырда поляк Юрий Крижанич дабыл қағыпты. Ол осы өңірде арнайы тапсырмамен болған сапарында көне тамдар мен мазарларды алтын іздегендердің қиратып, тонап жатқанын айтып, Ресейдің тиісті үкіметтік орындарынан араша сұрайды. Бірақ бұл әрекетінен ештеңе шықпайды.

Осындай қарақшылықтың салдарынан швед ғалымы Страленберг 1740 жылдары Қараөткел маңынан көрген, архитектуралық даралығына таң қалған құрылыстар да, тау-кен инженері Козырев «Гидрологические описание южной части Акмолинской области» деген еңбегінде суреттеген бал-бал тастар мен сынтастар да құрып кетті.

Алайда адамдар мен уақыттың осындай ханталауы Астананың бай тарихын біржола өшіріп жібере алған жоқ. Қаланың Қорғалжын көлі жағына қарай созылмауы XI-XII ғасырларда салынған ежелгі мекендер орындарының аман қалуына себеп болды. Сондай көне архитектуралық ошақтардың бірі елорданың түбіндегі Бұзоқ көлінің жағасынан табылған Ақжол қалашығы.

Ұлы Далаға ерте замандарда, одан бергі кезеңдерде келген саяхатшылардың жолжазбаларында Ақмола аймағы бергісі Ресей, арғысы Франция, Италия, Испанияны әлімсақтан қызықтырғанын айғақтайтын Қараөткел Еуропаға деректер аз емес. Қызықтыратыны Ақмола жауынгершілігімен кеңінен мәлім болған Дешті-Қыпшақтың кіндігіне айналғандығы. Сол кіндікке қолды салғаның, ұлан даланы алғаның.

Франция королі Людовик IX 1253 жылы Фламанд саяхатшысы Вильгельм Рубрукті қазақ даласына аттандырды. Оған мынадай тапсырма берілген: Дешті-Қыпшақ еліне алда-жалда жорық жасалар болса, стратегиялық маңызы бар аймақтарды анықтау, жауынгершілігімен аты шыққан арғындардың, керей, қыпшақ, найманның әскери күш-қуатын білу, оларды христиан дініне үгіттеп, крест жорығына қосып алудың жолдарын қарастыру.

Рубрук бұл тапсырманы хал-қадірінше орындаған. Ұлы даланы емін-еркін шарлап қайтқан соң корольге жазған есебі әскери маңызы жағынан да, географиялық құндылығы жағынан да мейлінше бағалы болып шығады.

Біз үшін оның Есіл Нұра тоғысқан Ақмола Қараөткел маңы жөнінде көңілге түйгендері қымбат.

– Бұл өңір, – дейді ол, әскери бекініске өте қолайлы. Дешті Қыпшақ даласындағы жолдардың бәрі осы жер арқылы өтеді.

Дәл осындай деректерді испан короліне 1271-1295 жылдары Сарыарқа арқылы Қытайға өткен Марко Поло да жеткізеді.

Аталған саяхатшылардың Ұлы Дала жайлы деректері Италияға да белгілі болса керек. Осында 1375 жылы құрастырылған «Каталон картасында» Рубруктің мәліметтері молынан пайдаланылған. Жібек жолындағы маңызды бекет ретінде Астананың түбіндегі Бытығай қаласы көрсетілген. Карта Еуропа көпестерінің құнды мүлкіне айналады. 1459 жылы Венецияда «Фра-Маура» деген атпен жарық көреді. 1742 жылы Францияда тың деректермен толықтырылып басылады. Соның бәрінде де Есіл Нұра тоғысқан тұс, Бытығай шаһары үзбей көрсетілген. Географиялық ерекшеліктері, халқы туралы хабардар етілген. Ежелгі Қараөткел Ақмола төрткүл дүниеге осылай мәлім болыпты.

Хан ордасы қонған жер. Астана тарихында ардақталатын шежірелі оқиғалардың бірі және шоқтығы биігі – осында, Еуразия кіндігінде үш жүздің басын қосып, қазақ мемлекеттігінің негізін қалаған, алғашқы конституция Жеті жарғыға ғұмыр берген Өз Тәукенің жазда орда тіккені.

1694 жылы Өз Тәукеге Ресейден елшілер келгені тарихи мұрағаттардан белгілі. Көнігі дипломаттар әрі саяхатшы Федор Скибин мен Матвей Трошин жай келмей, Петр біріншіден қалған геосаяси мүддені қуа келеді. Қазақ даласын шығысқа ашылатын қақпаға айналдыру үшін оны зерттеу керек. Өз Тәуке секілді азулы ханның тамырын басып көру керек. Солардан қалған сапарнамада біз үшін, Астана тарихы үшін аса құнды дерек бар.

Өз Тәуке Нұра өзенінің бойында орда тігіп отыр екен, деп жазады олар.

– Хан ордасына Есілді кешіп бардық. Бұл жерден Қорғалжын көлі алыс емес екен. Орда мен көлдің арасында Бытығай аталатын қала бар.

Елшілердің баяны арқылы Хан ордасының орнын анықтау қиын емес. Ол Тайтөбенің сыртындағы Жалғызқұдық ауылының тұсы.

Көріп отырсыздар, хан орда тіккен жерден Астанадағы Ақордаға қол созым ғана.

Тарихтың тәлімді сабақтастығы деп осыны айтса болар. Үш жүздің билігі қолында тұрған Ұлы хан бұл дүниенің жұмағы – көгілдір Көкшеге немесе жер жәннаты Жетісу мен Алатауға, яки ару Алтайға қоныстеуіп, еділ-жайық өмір кешсе, кім қой деген. Кемеңгер ханға алты алаштың қамы ел кіндігі Сарыарқаға, Есіл Нұра аясына орда тіктіргенін аңғару қиын емес. Арада төрт ғасыр өткен соң сол даналық қайталанды. Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың көрегендігімен жаңғырды.

Данышпан бабамызға тарихқа адалдық үшін алдиярдың Астана іргесіндегі орда тіккен орнын қастерлеп, бүгінгі және ертеңгі ұрпақ ғибадат ететін белгі орнатсақ болмас па?!

Жылдар жылжып өтіп жатты. 1830 жылы Батыс-Сібір губернаторы Вельяминов Қараөткел аймағында Ақмола деп аталатын төртінші округ құру жөнінде патшаның келісіміне қол жеткізеді. Сол жылы округтің орталығы салынатын жерді анықтау үшін подполковник Федор Шубин басқарған әскери экспедицияны сапарға аттандырады.

Шубин Есілдің екі қапталын әбден зерттеп, қазіргі Қосшы елді мекені тұрған жерге қазық қаққан. Бұл маңай географиялық және әскери стратегиялық жағынан алғанда өте қолайлы еді. Қыр арқасында Ғұн империясы қамал салған Тайтөбе шоқысы, сол жақ бүйірін орай ағып Нұра сарқырап жатыр, қарсы мандайында Есіл, шығысы кең көсілген жазық Әскери бекініс пен дала шаһарына бұдан артық қандай орын болмақ. Жердің сызбасы губернаторға жеткізіліп, ол мақұлдаған соң қақыратып қазық қағылады.

Экспедиция жүктелген міндетті орындап кері қайтқан соң, ел ақсақалдары жиылып кеңес құрады. «Арғысы Сарысу, бергісі Қараөткел, Қорғалжын елі алты ай жаз қатар қонатын ен жайлаудан айырылғанымыз ба?! Түбінде солай болмасын десек, бір амалын табайық» деседі.

Кеңесе келе нартауекел деп, қазықты суырып алып, Есілдің оң қапталына, қаланың қазіргі орнына әкеліп қағады.

Сібір қазақтарынан тұратын, мұздай қаруланған топ құрылыс мамандарын ертіп сол жылы-ақ жеткен. Келе сала қазығы бар жерде іске кіріскен.

Әскери бекініс пен қаланың алғашқы бөлігін салу екі жылға созылып, 1832 жылғы 22 тамызда аяқталады. Сол күні Ақмола округі де ресми жарияланып, азан-қазан той өткізіледі. Қазақтар жүздеген мылтықтан оқ атып, зеңбіректер отыз екі рет жер-көкті солқылдатады. Осы жылы Әз Тәукенің ұрпағы Қоңырқұлжа Құдаймендин округтың аға сұлтаны болып сайланады.

Кенесарының қаһары. Қараөткел Ақмолаға қарашекпендер ағылды, құнарлы жерлер солардың иелігінде кетті. Ұлан далада бекіністер мен әскери дистанциялар қаптап, қарулы қазақтардың зорлық-зомбылығы көбейді. 1831 жылы ғана Қазақстанның батысында – 8, орта аймақта – 20, шығыста – 28 дистанция ұйымдастырылды. Бейсауат жүрген адам, өрістегі малдың сау қайтуы азайды. Ашынған, қорланған елдің намыстылары Көкшедегі Кенесарыны төңіректеді. Жерін талатып тақ, елін тонатып бақ тапқан талай ездің тексіздігі Кененің көкірегін қақ айырды. Хан атқа қонды.

Кенесары 1838 жылдың 28-ші мамырында Ақмоладағы әскери бекіністі тікелей шабуылмен басып алды.

Қоңырқұлжа мен осындағы қазақ жасағының басшысы Қарбышев, бірді-екілі солдат қана түн жамылып қашып шығады.

Бұл қазақ даласының кіндігі – Сарыарқада ұлт-азаттық қозғалысының басталған күні еді. Сол шайқасқа азаттық деп ұрандап қатысқан батырлар мыналар: шұбыртпалы Ағыбай, сүйіндік Жанайдар, қыпшақ Иман, Басығара, арғын Жеке батыр, табын Жоламан, дулат Жәуке, Сұраншы, Байсейіт, Бұғыбай, атығай Аңғал.

Бір назар аударарлық жай, Кенесары бекіністі алған күн, 28-ші мамыр жаңа стильге көшірілгенде 10 маусым болып шығады. Сонда Астана қаласының 1998 жылғы тұсаукесері Хан Кене Ақмола бекінісін алған күннен дәл 160 жыл өткенде тойланған.

Тағы бір тарихи сәйкестік тұсаукесер мерекесі бекініс салынған жерге тұрғызылған Қажымұқан атындағы орталық стадионда мерекеленді. Хан рухы, батырлар аруағы Астананың Арқаға ірге тепкенін қуаттаған шығар.

Кенесарының мақсатына жетпегені белгілі. Дала іштен тынды, ал қала баяу да болса іргесін кеңейте берді. 1862 жылғы 23 қазанда оған қала дәрежесі берілді.

Сол тұста шаһарда 4777 дворян, үй жанымен 1320 солдат, 1487 қарулы қазақ, 130 татар, 1349 орта азиялық, 11 дін иелері, 300-ге жуық қазақ болыпты. Екі май балқытатын, бір сабын қорытатын, тері илейтін зауыт жұмыс істеген. Бір класты училище, мешіттің жанынан татар мектебі ашылған.

Қаланың негізгі кәсібі ұзақ уақыт сауда болды. 1856 жылы сауда айналымы біржарым миллион сомға жеткен. Ташкент саудагерлері 1864 жылы ғана осында мал айдап келетін қазақ байларынан 30 мың қой сатып алыпты.

1868 жылы Ақмола уезд орталығы болды. Ал жиырмасыншы ғасырдың бас кезінде сол тұстағы өркениет жетістіктері там-тұмдап бой көрсете бастайды. 1910 жылы жекеменшік «Метеор» кинематографы ашылды. Ол Желтоқсан – Кенесары көшелерінің қиылысындағы қазіргі сауда орталығының орнында болған ағаш үйге орналасыпты.

1917 жылы тұңғыш қазақ газеті «Тіршілік» Сәкен Сейфуллиннің ұйымдастыруымен жарық көрді. Қазақ редакциясы «Абай» қонақ үйіне таяу салынған екі қабатты ғимаратта болған. Өкінішке орай ол да бұзылған.

Ақмоладағы алғашқы қазақ тіліндегі пьесаны да Сәкен жазған. Оны ақмолалықтар 1918 жылы 1 мамырда тамашалады. 1920 жылы 1 қазанда драма театры ашылды, ол халық үйіне орналасты. Бүгінде бұл ғимарат қалалық полицияға берілген. Құрылыс 1923 жылы өртенеді де театр Александр Невский соборына көшеді. Кейін собор қиратылып, театр жұмысын тоқтатады.

1923 жылы Қазақ Автономиялық советтік социалистік республикасы комиссарлары Советінің председатели Сәкен Сейфуллиннің пәрменімен елде, оның ішінде Ақмолада іс-қағаздары қазақ тілінде жүргізіле бастады.

1928 жж. қуаты 18 квт. қалалық электр станциясы іске қосылды. Одан тартылған электр желісінің ұзындығы 8 шақырым ғана еді.

1930 жылы ақмолалықтар алғаш рет аэропланды көрді. Арада алты жыл өткенде телефон жүйесі тартылып, осы оқиғаға байланысты қалада мереке өткізіледі.

Осы тұңғыштардың қатарында 1958 жылы құрылған Ақмола ауыл шаруашылығы институты да бар. Ол қаладағы алғашқы жоғары оқу орыны.

Көшкен жылдар сәулеті. Іргесі қаланғанына 176, қала дәрежесі берілгеніне 146 жыл өткен шаһардың көне ғимараттары бізге түгел жеткен жоқ. Сәулет ескерткіштерінің қатарына жататын талай құрылыс бағзы атаулыға бүйідей тиген большевиктердің аласапыранында қиратылды.

Қалалық орталық базардың жанындағы мешіттің орнында бұрын да әсем дін шаңырағы болған. Қызыл кірпіштен өрілген, шығыс архитектурасының сән-салтанатына бөленген, еңселі мешіт бой түзепті. Ол 1920 жылы жұмбақ жағдайда өртке оранады. Ел мұны қызылдардың әрекеті деп білген.

Амалы таусылған жұрт өз қаржысына сол жылы ағаш мешітті әуірімдеп тұрғызыпты.

Архитектуралық кескінділігімен ерекшеленген ғимараттардың бірі – бізге фотокөрінісі ғана жеткен Александр Невский соборы еді. Ол Александр үшінші мен отбасының есендігі үшін салынған екен. Патша бала-шағасымен 1888 жылы Курск-Харьков теміржолында апатқа ұшырайды.

Собордың сәулетшісі тоболдық инженер технолог Павел Голышев. Ғимарат 1881 жылғы 12 мамырда тұрғызылыпты.

Большевиктер оны бұзуды 1939 жылы бастап, 1940 жылы қиратып бітіреді.

1928 жылы тарихи-өлкетану мұражайы орналасқан Семеновтың үйі де бізге жеткен жоқ. Оның орнына тың игеру жылдары «Москва» қонақ үйі салынды. Танымастай өзгертілген, астаналық рең берілген бұл шаңырақта қазір «ҚазАқпарат» агенттігі отыр.

Қаладағы орыс татар әлділерімен дәулет жарыстырып, Ақмоланың ауқатты да сауатты азаматтарының көшін бастаған ағайынды Қосшығұловтар осы өңірде алғаш рет конфет фабрикасын іске қосқан. Қосшығұловтардың үлкені Шәймерден Ресейдің екінші Мемлекеттік думасына Ақмола облысынан депутат болып сайланған. Жұмысын 1907 жылғы 20-шы ақпанда бастаған осы дума депутаттарының арасында қазақтан Мұхамеджан Тынышбайұлы, Әлихан Бөкейхан, Алпысбай Қалменұлы, Ахмет Бірімжан, Бақтыгерей Құлман, Бақытжан Бейсалыұлы Қаратай, Молда Тайынұлы, Дәуіт Ноян-Тундүт, Сәлімгерей Жантөре, Темірғали Нүрекен, Тілеулі Аллабергенұлы бар еді.

Шәймерден Қосшығұлов думада батылдығымен, терең ойлылығымен көзге түсті. Ресейдің егіншілік пен жерге орналастыру ісінің бас басқарушысы князь Васильчиковтен қазақ даласына орыс шаруаларының ағылуын тоқтатуды талап етеді. Князь: «Қазақтардың көшпелі өмір салтын тоқтату үшін де жаңа қоныстанушылар керек» деп жауап берген.

Конфет фабрикасына төңкерістен соң түрлі мекемелер орналасты, Сәкен Сейфуллин ұйымдастырған «Тіршілік» газетінің редакциясы да осында болды.

Бұл ғимарат та бүгінде жоқ, «Абай» қонақ үйі салынғанда ысырылып тасталды. Дәтке қуаты сол жерде Абай ескерткіші тұр.

Өркім бір тақымдаған уақыт, тарихты тәлкек еткен режим, зердесіздік сәулет өнерінің ескерткіштерін қаншалықты өгейсісе де түгелдей жойып жібере алмады.

Біздің есебімізде қала бойынша 36 тарихи-мәдени ескерткіштер бар. Олардың 16-сы жергілікті дәрежедегі, екеуі республикалық дәрежедегі ғимараттар. Соңғыларының бірі әуелде Тың игерушілер, кейін Конгресс-холл аталған мәдениет сарайы, бірі Отырар көшесіндегі №31 үй. Бұл үйде кезінде Сәкен Сейфуллин қазақ балаларына сабақ берген.

Жергілікті дәрежеде деп есептелетін, салынғанына ғасыр өткен көне ғимараттар туралы сөз қозғасақ, бәрі де қаланың тарихынан сыр шерте бастайды.

Ұлттық қауіпсіздік комитетіне жалғас салынған үй де талай жайдан хабар бере алар еді. Ғимарат 1915 жылы тұрғызылған. Бастапқыда ауыр жарақаттанған солдаттарды емдеу орталығы болды. Большевиктер төңкерісінен соң Халық үйі атанды, кітапхана, тарихи-өлкетану мұражайы, драма театры орналасты. Олар біртіндеп басқа мекен-жайларға көшірілген сон қалалық милиция басқармасы қоныстанды. Екі рет өртеніп, 1983 жылы толық қалпына келтірілді.

Қала мұражайының шежіресі осы шаңырақтан басталады. Ақмолалық жазушы, ғалым, еңбектері әлемнің көптеген тілдеріне аударылған Сергей Марковтың дерегіне сүйенсек, 1923 жылғы 1 маусымда тарихи-өлкетану мұражайы ғимараттың екінші қабатындағы шағын бөлмеде ашылыпты. Мұражайға тарихтан хабары бар Семенов деген көзіқарақты адам жетекшілік етеді.

Мұражайдың экспонаттары археологиялық, этнографиялық заттармен баяу толығады. Елдің қолындағы құнды бұйымдарды сатып алуға қаржы жетпейді. Мұражайдың жылдық бюджеті 7 сомнан аспаған. Сол тұста жұртқа көрсетілетін ең бағалы зат қала маңынан табылған жебе, темір дулыға мен қалқан еді.

Кейін олардың қатарына ескі қару-жарақ, білтелі мылтық, зеңбірек, тапаншалар қосылды.

Ал ең құнды мүліктер ел ішінен 30-шы жылдары табылды. Соның ішінде сабына алтын жалатқан болат қылыш бар еді. Қылыштың семсерлігіне «Пожалована государем императором киргизскому султану Абдулмамбету Валиеву» деп жазылған екен.

Әбілмәмбет Абылайханның үлкен ұлы Уәлидің баласы. Қылыш оған Екатерина екіншінің тұсында берілген болуы керек.

Мұражайдағы тағы бір құнды дүние 1853 жылы подполковник Тұрдыбек Көшеновке тапсырылған грамота болыпты. Алтын ілгекті, барқыт тысты қобдишаға салынған осы грамота оған дворян лауазымы берілгенін растаған.

Біздің заманымыздан бұрынғы дәуірдің теңдессіз белгісі болып табылатын Онған (Ұнған) тәңіртегінің қола мүсіні де осы ғимаратта сақталыпты. Археологтар оны сақ заманына жатқызған. Бұл бізге осынау ұлан далада, Есіл Нұра бойында тәңір діні тым ерте көктеген деуге мүмкіндік береді. Өкінішке орай бұл дүниелер бүгінде Ресейде.

Қала театрының да қилы тарихы бар. Қазіргі облыстық орыс драма театры орналасқан ғимарат әуелде бір қабатты қыздар семинариясы болатын.

Революциядан бұрын қалада әуесқойлар театры әредік өнер көрсетіп тұрғаны жайлы дерек сақталған. Ресми театр 1919 жылғы 3-ші желтоқсанда құрылыпты. Оның тұрақты сахнасы болмаған, 1923 жылы Халық үйіне орналасады. 30-шы жылы ғимарат өртенеді де Александр Невский соборына көшіріледі.

1939-40 жылдары бұл собор да қиратылады. Театр 1943 жылға дейін жұмысын тоқтатады. 1942 жылы Ворошиловградтан қоныс аударған театр да тұрақтамай, Махачкалаға кетеді. Қазіргі орыс драма театрының шаңырақ көтерген кезі 1943 жыл. Осы жылы ол орыс-қазақ театры болып кереге керді. Қыздар семинариясының биіктетіліп қайта салынған қазіргі үйіне біржола жайғасты.

Сол тұста сахнаға Мұхтар Әуезовтің «Еңлік-Кебек», Ғабит Мүсіреповтің «Қозы Көрпеш» пьесалары шығарылыпты.

1948 жылы қала басшылары қазақ тобын өзін-өзі ақтамады деген сылтаумен жабады. Ұлттық театр арада 42 жыл өткенде облыстық «Тіл және мәдениет» қоғамының табандылығымен Ақмолада қайта ашылды.

Өзінің бастапқы сәулет кескінін сақтап қалған ғимараттардың бірі – Константин-Еленинский шіркеуі. Шіркеу 50-ші жылдары әскери бекіністің жанында, қазіргі Қажымұқан стадионының орынына салынғанын біреу білсе, біреу білмес. Қаржыны Сібір қазақ әскері берген.

1876 жылы Ақмоланың әскери қамалындағы қарулы жасақ таратылады да, шіркеу қаржысыз қалады. Жиырма шақты жыл елдің садақасына ғана сүйенеді. 1900 жылы діндарлар қамқорлығына алып, қазіргі тұрған жеріне көшірген. Ағаш ғимаратты бұзып, қайта құрастыру оңайға соқпаған. 1930 жылы қызылдар шіркеуді жапты. Жез қоңырау мен ұшар басындағы крест мұражайға тапсырылды. Кешікпей дін орнының өзі музейге айналды. Ұлы Отан соғысының жылдарында 29-шы атқыштар дивизиясын жасақтаған штаб орналасты.

Астанадағы тарихи ғимараттардың санатындағы бүгінгі ардагерлер емханасын көпес Моисеев тұрмысқа шыққан қызы үшін салдырған.

Құрылыс біткенде қалада қызылдар төңкерісі болады да, көпестің дүние-мүлкі тәркіленіп, қызы Қарағандының жанындағы Долинка концлагеріне айдалады. Онымен бірге менің әкем Зейнолланың туған ағасы Арыстан да қамауда болған.

Қызыл кірпіші Оралдан түйемен тасылған сәнді үй осылай иесіне бұйырмаған.

Билікті қолға алған большевиктер басшылары ғимараттың кеңдігі мен салтанатына қызықса керек, уезд Совдепін орналастырған. Кейін Ресей коммунистік партиясының уездік комитетіне, одан соң облыстық кеңестің атқару комитетіне беріледі. Ұзақ жыл облыстық партия комитетінің емханасы болды.

Ірі меншік иесі болған алпауыт Кубриннің өзіне арнап салған үйі де оған құтты болған жоқ, қызығын қызылдар көрді. Отызыншы жылдары НКВД иеленді, одан милиция басқармасына айналды. Соңғы жылдарды өлкетану мұражайы қоныстанды. Бүгінде Украина елшілігіне бұйырған.

Астана қалалық әкімшілігінің қарауындағы тағы бір тарихи ескерткіштің сексенінші жылдардың соңында Сәкен Сейфуллиннің мұражайына айналғанша қалай бұзылмай келгені белгісіз. Ол 1846 жылы салыныпты. Салдырған көпес Казанцев. Ал жапсарлас шаңырақта Благовещенский деген дәрігер тұрған. Бұл бүгінде мұражайдың әкімшілік кеңсесі.

Қилы замандарды бастан өткерген қаланың біз білетін қысқа тарихы осындай. Ғасырлар тоғысында бағы жанған шаһар бүгінде жаңа тарихын жазып жатыр.

«Тіл және қоғам» альманах. 2008 ж. №1. 3-13 бб.



Жамбыл АРТЫҚБАЕВ

тарих ғылымдарының докторы, профессор

КЕНЕСАРЫНЫҢ АҚМОЛА БЕКІНІСІН ШАБУЫ

Кенесары қозғалысына қатысты қазақ шежіресінде ерекше айтылатын оқиғалардың бірі көтерілісшілердің Қараөткелді шабуы. Қазақ «Қараөткел» деп атайтын бұл бекініс Ресей құжаттарында «Ақмола» деген атаумен белгілі. Біз бұл кітапта екі атауды қатар қолдана береміз. Бұл мәселенің өзіндік тарихы бар және ол 1832 жылы Тайтөбеде ашылған Ақмола дуанының Қараөткелге көшуіне байланысты оқиғалармен байланысты. Жаңа ғана қанат жая бастаған көтерілістің алғашқы ірі шаруаларының бірі болған Қараөткелге шабуыл тарихшылар тарапынан терең үңілуді талап етеді. Себебі осы күнге дейін өкінішке қарай, шабуылдың дәл қай уақытта болғаны да белгісіз болып келді.

Е.Бекмахановтың «Казахстан в 20-40 гг. XIX века» монографиялық еңбегінде «1838 жылдың 7 тамызында таң атарда бекініске қиян-кескі тіке шабуыл басталды. Мергендер садақтарының жебелеріне майға былғанған шүберектерді бекітіп, оны жағып атты. Барлық құрылыстар ертеліп жіберілді» деп жазады. Кенесарының Ақмола бекінісін өртегені рас, бірақ шабуыл 7 тамызда емес 25-26 мамырда болғанын анықтаймыз. Осыған дейін Ресей әскерлерімен бірнеше рет шайқасып үлгерген Кенесары әскерінің шабуылға Ақмоланы таңдауы да ойланатын мәселе. Бұл жерде Ақмоланың тек қазақ көшпелі шаруашылығының маңызды орталығы ғана емес, сонымен бірге қазақтың хан-төрелеріне қоныс болғанын да есепке алу керек сияқты.

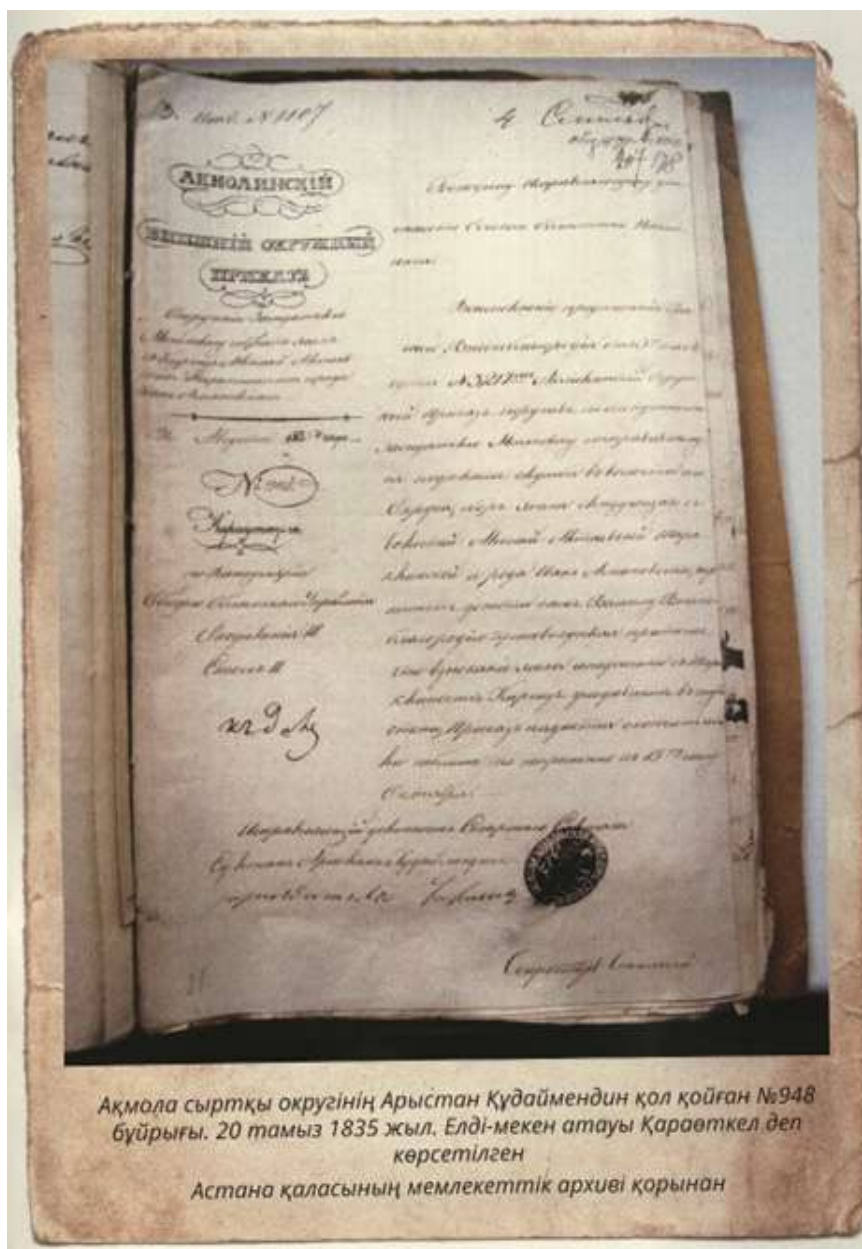
Ақмола өңірі қазақ хандарына мекен болған жер. Ақмоланың теріскейінде Бұланды Моншақ (Макинка мен Алексеев (қазіргі уақытта Ақкөл кенті) арасы аталатын үлкен шүйгін орманды, шалғынды алқап бар.

Осы алқаптағы белгілі көлдердің бірі – Жарлы көл. 1901 ж. Ақмола уезінде жерді пайдалануды зерттеген Васильев деген маман: «В Пермской губернии, выходцами из которой положено в 1889 году основание п.Никольскому давно слухи ходили про ханские земли. Крестьяне рассказывают: «Хан тут жил какой-то, сказывают: всеми этими землями заведывал... Будто он, хан ли, царь ли, кто его знает, а был у них тоже земледержавец, король, киргизами (казак-Ж.А.) правил. Кайсар ли, Кенсар ли звали его. В Верном дворец его был. Постепенно сюда народ русский подвигался. Перва Макенское населились, а потом половинное, село большое Курганского уезда...» деген ауызекі мәліметті жазған екен. Өзі шала сауатты орыс мұжығынан ғылыми дәлдікті, қазақты сыйлауды талап ету мүмкін емес, дегенмен XX ғасырдың басында қараңғы мұжық өздерінің бос жерді емес, ханы мен қарасы бар елдің жерін иеленіп жатқанын білген. Қазақ жерін құнсыздандыру, қазақты өз жерінен жатсындыру Кеңес дәуірінде іске асты.

Ақмола өлкесіне танымал өлкетанушы Клара Әмірқызы осы бір деректі алға тарта отырып: «Кенесары ханның алғашқы отау тіккен жас шағындағы қонысы осы Жарлыкөлдің

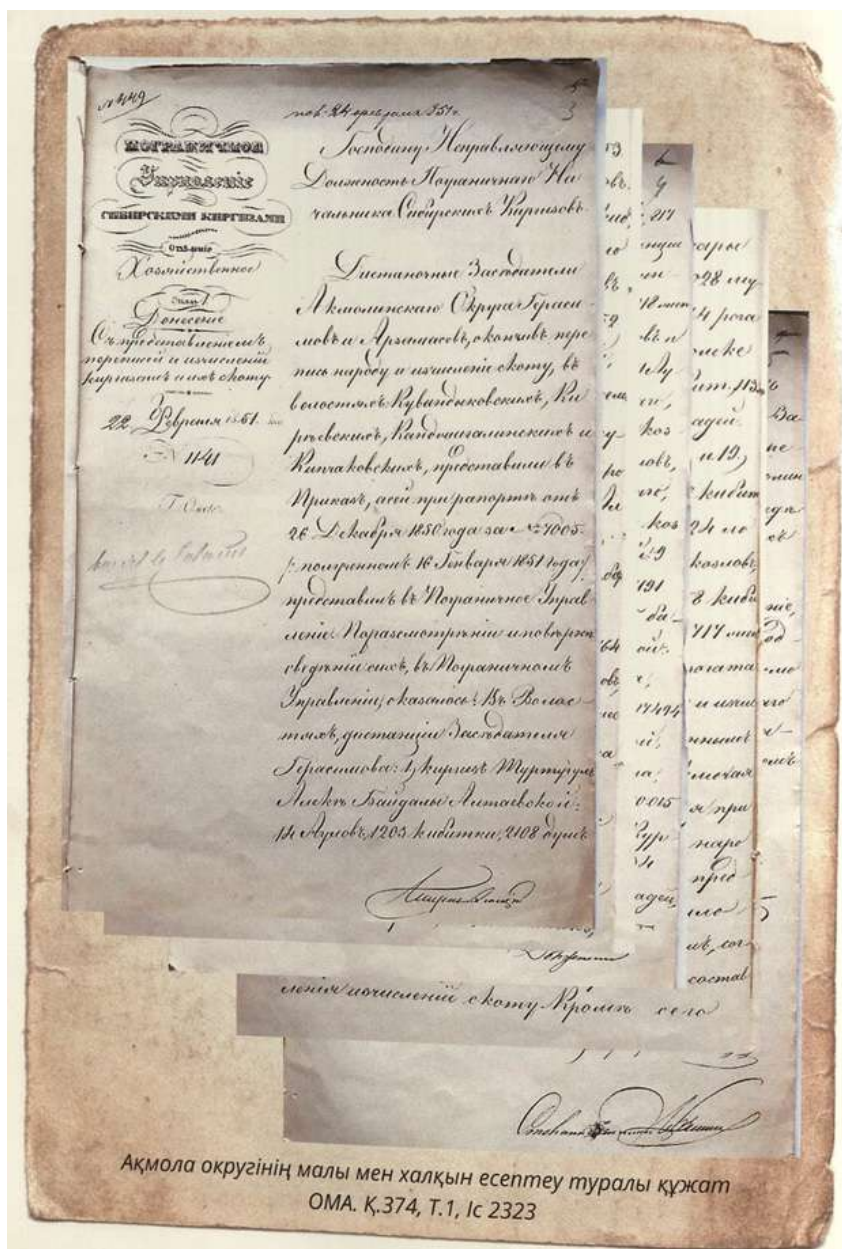
жағасындағы Жарлы ауылы болды ма екен?» деп бізге бір сұрақ қалдырып еді. Өкінішке қарай, Есіл мен Нұра арасындағы ғажайып тарихи деректер ғылым назарынан тыс қалып келеді. Осы мәселелерді ескере отырып, әлі күнге дұрыс ашылмаған тарихи оқиғалардың бірі Кенесарының Қараөткелді шабуын баяндап көрейік.

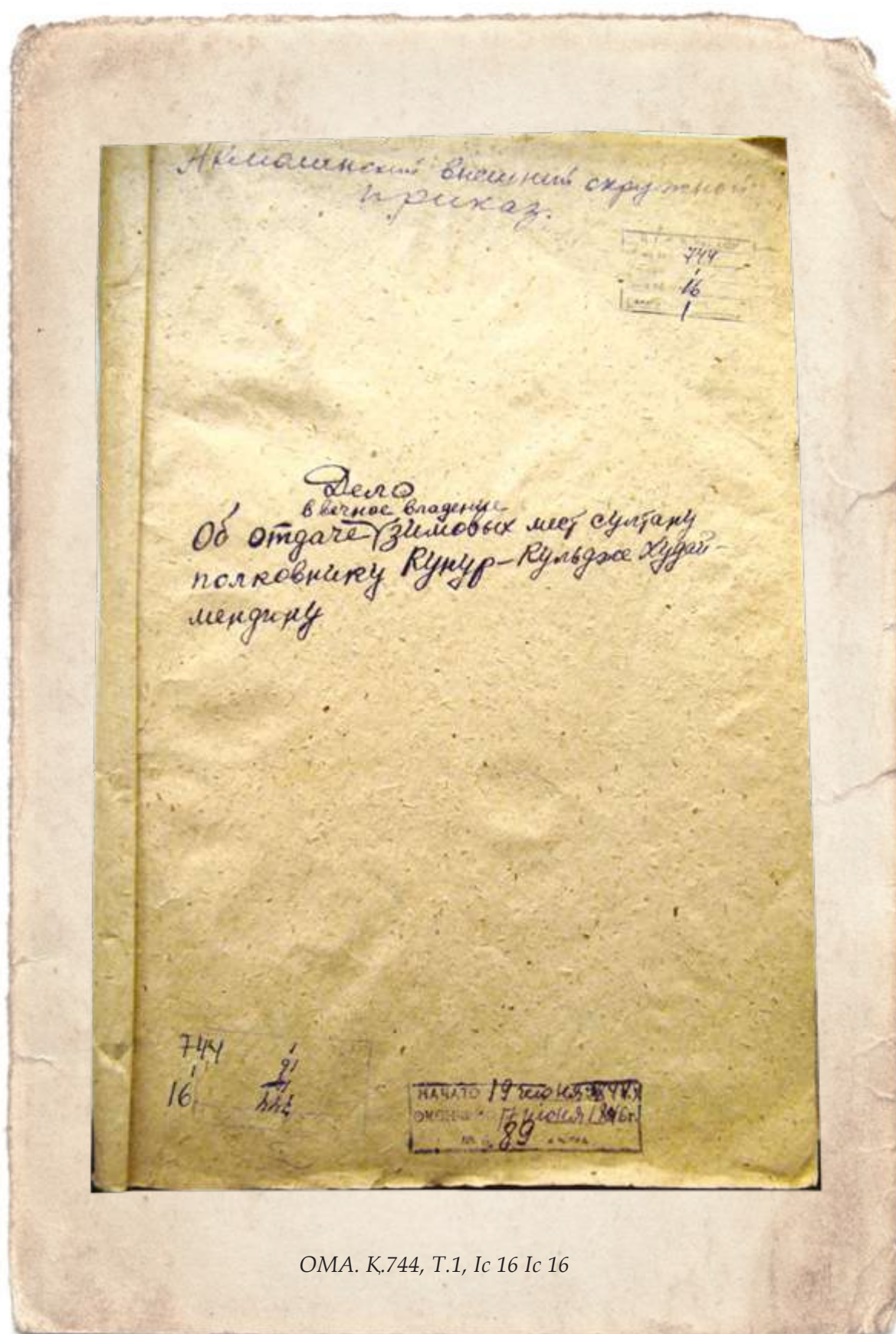
1822 жылғы қазақ арасында «Жаңа низам» аталған «Устав о сибирских киргизах» аталатын жарғыға сәйкес 1832 жылы тамыздың 22-де Ақмола дуаны ашылды. Осыған байланысты Тайтөбенің солтүстік қапталынан киіз үйлер тігіліп, мерекелік іс-шаралар өткізілді. «Ақмола» деп қазақосы Тайтөбенің басындағы ғұндәуірінен қалған ескі құрылысты атайтын. Маңайдан Ақмоланың алғашқы аға сұлтаны Қоңырқұлжа Құдаймендіұлы бастап келген Тоқа, Тінәлі, Қаракесек, Төртуыл, Ораз Темеш, Бөрші, Айтқожа, Тама, Алшын-Жағалбайлы, Алтай, Тарақты, Қарпық болыстары сый-сияпаттарын алып, бәйгені қызықтап елдеріне қайтты. Ақмола дуанының ең алдымен Тайтөбеде ашылғаны, сол себептен оның Ақмола атанғаны көп қауымға белгілі. Дуан орталығының Қараөткелге көшірілуін Қоңырқұлжа сұлтанмен ұстасып, Нұра жағасынан бекініс салуға қарсылық жасаған ағайынды Сейтен, Тайжан Азынабай ұлдарымен байланыстырады.



Ақмоладан Қараөткелге қоныс аударған дуан Есілдің оң жағасынан орын таңдады.

Қараөткел – қазіргі уақытта Қорғалжын жолына шығар ауызда орналасқан Есілдің қайраңдаған тұсы. Бекініс өткелге төрт шақырымдай жетпей Шубардың жарына арқа сүйеп салынды. Орыстар «речка Чубаровка» дейді. Есіл ол кезде қала тұсында екі сала болып ағады, ортасында қиық, арал Бекініске орын таңдаған уақытта да бірнеше мәселе ескеріледі. Оның екіншісі, сыртқы жаудан қорғануға ыңғайлы табиғи қалқаның болуы т.б. біріншісі, өзен тасыған уақытта құрылыстардың су астында қалып қоймауы, Ақмола бекінісін салғанда да Есілдің дәл жағасынан салмай құрылысшылар Шұбардың жарын солтүстік-шығыстан қалқа есебінде ұстанған. Сонымен бірге үздіксіз қозғалыс болып жатқан өткелдің өзінен де сәл алысқа орналасқанды жөн көрген, бірақ өткелдегі сауданы бақылауға ыңғайлы. Өткел мен бекіністің ортасындағы өзеншені орыстар Замараевка дейді, қазақша атауы Сарыбұлақ. Дуан орталығын салған инженер-подпоручик Попов бастаған құрылысшылар Ащыөзекті де мүмкіндігі келгенше ескеруге тырысқан. Орыстар ертеде Соляная балка, кеңес заманында Гребной канал, қазіргі уақытта Ақбұлақ атанып жүрген осы терең өзек солтүстік-шығыс жақтан табиғи шеп сияқты қызмет атқарған.



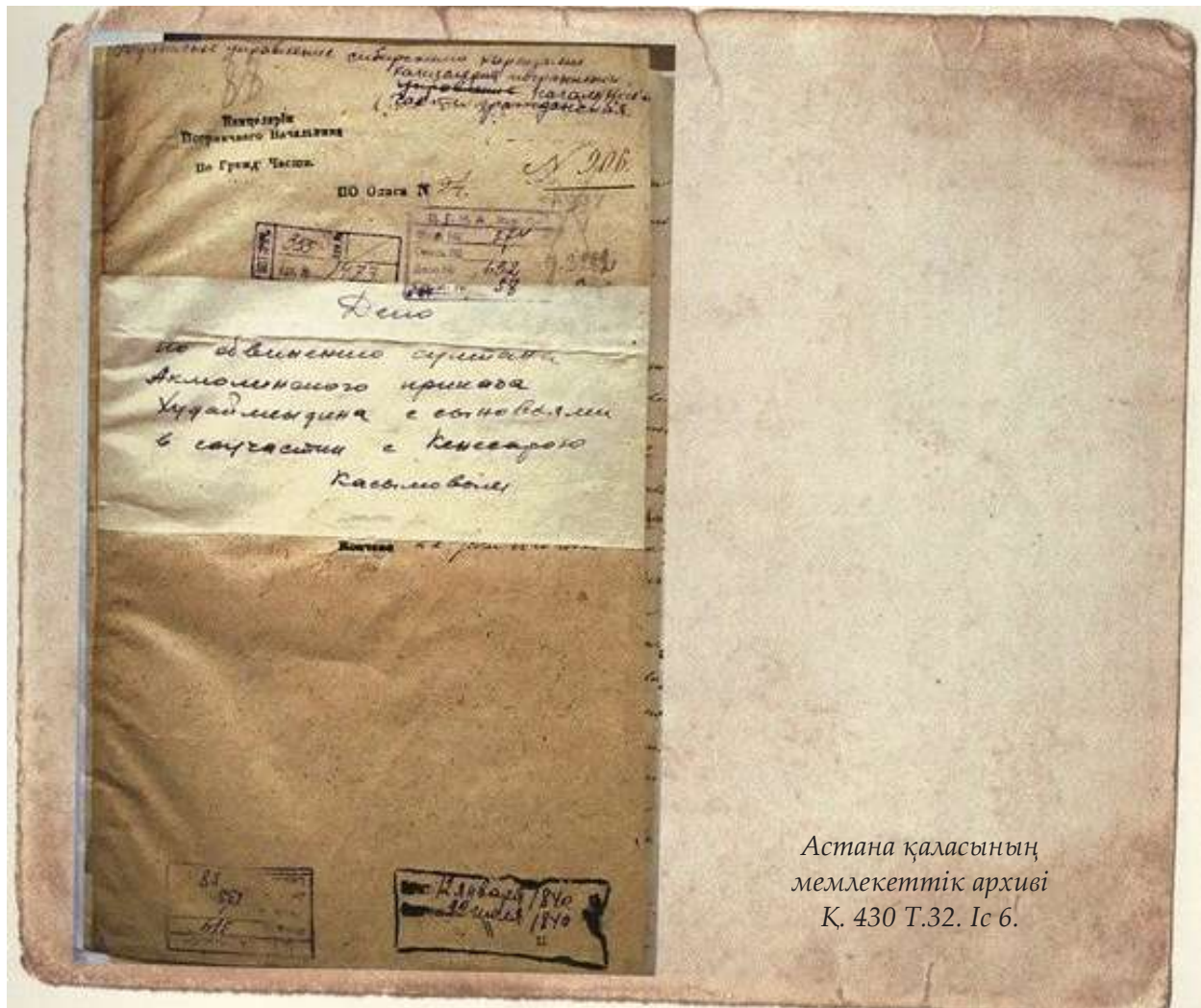


ОМА. К.744, Т.1, Ic 16 Ic 16



ОМА. К.744, Т.1, Іс 16

Деректерге қарағанда, Ақмоланы шабуға дайындық ертеден бері жүрген. 1837 ж. көктемде Кенесарының аз ғана жасағымен Түркістан өңірінен Ақмола округінің шекарасына келіп жеткені белгілі. Қазақтар оның туының астына жаппай ағыла бастады. Жекелеген жасақтардың басында Кенесарының жақын туыстары Наурызбай, Әбілғазы, Бопай ханымдармен бірге халық батырлары Ағыбай, Жанайдар, Иман, Базар, Әліке, Жоламан, Бұқарбай тұрды. Кенесары көтерілісінің мақсаттарын Сарыарқаның атақты байлары Азынабай, Сапақ, Алдажұман т.б. қолдады. Сондай-ақ көтерілістің бірінші сатысында өздерінің мүдделерін көздеген, Кенесарыдан қорыққан орыс қызметіндегі сұлтандар мен билердің бір бөлігі де қосылды. Кенесары 1837 жылы Ақмоланың әскери старшинасы Чириковтың бетін қайтарып, Симоновтың жазалаушы әскерін шөлге қамап, Рытовтың отрядын талқандады, сөйтіп қол астына Ақмола, Қарқаралы және Баянауыл округтерінің территориялары қарады. 1838 ж. басында өз беттерімен орысқа қарсылық жасап жүрген бытыраған қазақ жасақтары Кенесарының қол астына бірігеді. Көктемде ол Батыс Сібірдің губернаторы Горчаковқа Ресей өкіметінің саясатына қарсы арнайы қарсылық хатымен елшілік жіберіп, Ақмола сияқты бекіністерді жоюды, тартып алынған жайылымдарды қайтаруды талап етеді. Сұлтанның жіберген өкілдерін жазалаушылар орта жолда ұстап алады, содан кейін Кенесары Ресейге қарсы белсенді қимылдарын қайта бастады.



Астана қаласының
мемлекеттік архиві
Қ. 430 Т.32. Іс 6.

1838 жылы мамыр айының соңында Кенесарының әскерлері Ақмола бекінісінің түбінде шоғырлануы осы себепті. Саққұлақ шешеннің шежіресіне қарағанда, Кенесары қолы Ақмолаға қаржас ауылдары арқылы келген. Бұл Шорманның Қаракөлі аталатын жерлер, Нияз тауларының баурайы. Шежіреде: «Сол күн бейсенбі еді. Қаржас ауатын бетіне қарай қозғалды. Өсіп-өнген жерді қию қайдан оңай болсын... Ел улап-шулап, азан-қазан болып жатыр... Күн бата қол тұс-тұстан ала туды көтеріп, Қаржасты аударып ала жөнелді... Түн бойы жүріп отырып, күн шығып келе жатқан кезде, қол тынығуға түсті. Кенесары бар қолды жинап алып, «Ақмола қаласына жақындадық, менің ойым қаланы шауып, аға сұлтан Қоңырқұлжаны өлтірмек. Сендер өз ойларыңды айтыңдар» деп әмір етті» дейді. Адам мен мал осы жерде тынығып алған соң, алға жылжыған көш қалаға жақындағанда тағы да тоқтап жауынгер жағы сапқа тұрды. Бұл мамыр айының 25-і күні болуға тиісті. Кенесарының бұйрығымен «Сап үшке бөлініп, әрқайсысы бір-бір төбенің басына шоғырланды». Бірінші қолға бекініске Қызылжардан келетін қаражол жағынан тиіп, шабуылдауға бұйрық берілді. Ол қолға Ағыбай батыр қолбасы сайланды. Жалпы Ағыбай Кенесары әскер әскерінде «батыр басы» деген атақпен белгілі, яғни бас қолбасшы есепті. Екінші қолды Басықара батыр басқарып, ол Қараөткелді шығыс жағынан шабуылдады.

Негізгі әскер «Ұлы ту» аталып, ол Есідді жағалай Ақмоланың түстік-шығыс жағынан шабуылдайтын болды.

Саққұлақ шежіресінде Кенесары өзі де, оның соңына ерген елдің көпшілігі, оның ішінде қопарыла көшкен қаржас қолы да осы Ұлы туды болған делінеді.

М.Ж.Көпейұлы жинаған қазақтың ауызекі деректерінің бірінде Тайтөбенің басында тұрып Кенесары күлдір-мамай мылтығымен орыстың қарауылшысын атып өлтірді

делінген. Бұл бұдан әрі екі жақтың да соғыс жағдайына енгенін білдіреді. Ханның кеңесі ақылдаса келе, Кенесарыға ерген бейбіт елді Күйгенжардың өткелінен өткізу туралы шешім қабылдады. Шежіреде бұл өткел «Алтай-Қарпық өткелі» аталады және оның Күйгенжар атануы Кенесарының осы жолғы шабуылымен тікелей байланысты-мыс: «Шеру тартып жүріп келеміз. Мал мен жанды көшті бірінші өткелден өткіздік. Жардың жағасына салынған маңғоз үйлер, барақтар бар екен. Соларды өртеп, бірен-саран малын малға қосып алдық. Есідің жарына міне біткен тал жанғанда өзен жанып жатқан сықылды көрінді. Бұл өткелдің осы күнгі «Күйген жар» атанып кетуінің себебі осыдан еді». Біздің ойымызша Өз Тәуке ханның жазғы ордасы орналасқан Күйгенжар атауы ертеден бар.

Бұдан әрі «Ұлы ту» өзенді қуалай бекініске қарай бет түзейді: «Қараөткелге жақындап әудем жер келгенде алдымыздан атылған мылтық күркіреген күндей шатырлатып күрсілдете бастады. Онымен қатар, тізілген солдаттың қарасы да көрінді». Бекіністі қорғаушылар қазақтарды қалаға жақындатпай-ақ, қазіргі «Самал» ықшамауданы тұсындағы адырлардан қарсы алуы мүмкін. Осы жерде көштің қалған салт атты кәрі-құртаң, қойшы-жалшы, жас бала Есіден өткізіледі де, жауынгер бөлігі Наурызбайдың бастауымен өткелдің қала жағынан шеп болып тұрды делінеді, яғни елдің бір бөлігі Ақмола қорғанын солтүстігінен айналып Қараөткелге келген болды.



Кенесары Қасымұлы.
Көрнекті қоғам қайраткері, әскери қолбасшы,
қазақ халқының 1837- 1847 жылдардағы
ұлт-азаттық қозғалысының көсемі



1881 жылғы Ақмоланың бас жоспары сызбасында көрсетілген мұсылман қорымы

Кенесары қолы жан-жақтан бекіністі қоршады. Қызылжардағы Ресейдің әскер ер басыларына хабар бермек ниетпен Қоңырқұлжа боз арғымағына қазақ-орыстардың бірін мінгізіп аттандырды: «Қараөткелге өрт салған күні-бір орыс мінген Қоңырқұлжаның боз арғымағы таңертең Қараөткелден шығып, күн бата Қызылжарға барыпты. Екі арасы бес жүз шақырым деседі». Ақмола дуанының аға сұлтаны Қоңырқұлжаның белсенді қимылынан шошып қалған Чириков оған сенімсіздік білдіріп, оны тұтқындап үш арасында бекіністің ішінде болуы оның жанын сақтап қалған болуы керек. Қазақ-орысты күзетіне қойды. Бір жағынан Қоңырқұлжаның казак-орыс шабуылдаушылардың ішінде Қоңырқұлжаға жаны қас небір батырлар болатын, олардың қолына түскенде аға сұлтанның дәм-тұзы таусылушы еді.

Бекініске күншығыстан шабуылдаған Қыпшақ Басығара батырдың оққа ұшуы дәл қай жерде болғаны анықталған жоқ. Бұл оқиға бекініске жетпей болған сияқты. Саққұлақ шежіресінде: «Қолдың келе жатқанын біліп, қарсы шыққан солдаттар төбенің үстінен тұрып атты. Бір ұзынша біткен төбе екен. Осыны тұрақ қылып алыпты. Бұлар жоғарыдан атып беттетпей жыға берген соң, батыр лап қойып, араласуға бұйырды. Батырдың өзі алдында еді, атысып отырып, адырға шықтық. Сол жерде өзі оққа ұшты. Қалған қол бытырап қырдан қайта түсті. Біздің оғымыз жетпейді. Олардікі алыстан тиеді». Саққұлақ шежіресінде сипатталатын көлденең адырдың аты – Бидайық. Саққұлақ шежіресінде бұл адыр осы шабуылдың құрметіне Басықара атанды дейді, бірақ бүгінгі күні оның атын атап, түсін түстеп жүрген ешкім жоқ.



Қараөткел қорымы

Төбе басында қалған Басығара батырдың денесін Тама Танаш батыр алып шықты дейді Мәшһүр шежіресі: «Басқа шапқан батырлардан оққа ұшырған Қыпшақ Басығара батырға оқ тиіп, қан майданда қала берген екен. Тама Танаш батыр Басығарамен құшақтасқан дос екен:

– Өлсем өлейін. Басығарамен сүйегім бір жерде қалсын! деп, қайта шауып барып, Басығараның сүйегін алдына алып өңгеріп келгенде, Кенесары хан айтқан екен:

– Дос болсаң, Тама Танаш батырмен дос бол! деп. Көп заманша бұл сез жұрт аузында қалды».

Басығара батыр өлгеннен кейін шығыс тараптағы жасаққа Кенесары хан жанындағы кеңес Наурызбай батырды жібереді, Ұлы қолға жетекші лікті Тайжан батыр жүргізді дейді.

Ақмола бекінісін солтүстік жағынан шабуылдаған Ағыбай жасағы Қызылжарға поштаны жеткізіп, енді жағасы жайлауда, еш қауіпсіз келе жатқан урядник Пириденев бастаған тоғыз казак-орысты Ақмола бекінісінің қорғаушыларының көз алдында өлтіріп тастады: «истреблены варварами в виду всех живших тогда в Акмоллах, т.е. самого Чирикова, чиновников, казаков и прочих». Деректерге қарағанда, бекіністе ол кезде жүзге жақын казак-орыстың әскері, олардан басқа да қарулы қызметкерлер болған делінеді.

Пошта күзетіндегі казак-орыстардың басшысы соңынан қуған қазақтардан қашып, Ақмола бекінісінің дәл түбінде өлтірілді. Өмірмен қоштасу кімге де болса оңай емес, казак-орыстардың өлім халіндегі жанталасқан айғайы бекініске естіліп тұрды. Кенесары әскерінен бір емес, бірнеше рет запы болып, жүрегі ұшып қалған Ақмола отрядының басшысы есауыл Чириков дуанның қызметкерлерінің әйелдеріне «Құдай тағала жаудан қорғай көр» деп дұға оқытқызып үрейі ұшып тұрды.

1838 жылы 26 мамыр күні таң ата екінші шабуыл басталып, қазақ жасақтары «Абылайлап» жер жаңғырықтырып қорғанға кірді. «Ұлы сәскенің кезінде Ұлы қолмен бірге шығыс жақтан Наурызбай, солтүстіктен Ағыбай батыр қолдары қалаға бір мезгілде кірді» дейді Саққұлақ шежіресі. Қаланың сыртында қорған болғанын Мәшһүр шежіресіндегі мына бір деректен аңғаруға болады: «Қараөткелді қамағанда... Тама Танаш батыр бір шапанды майға бұлғап-бұлғап алып, бір шетін отқа жандырып, найзасының ұшымен көтеріп барып, атып тұрған оқты керек қылмастан, апарып тастай берген екен». Бұл бекіністің қамалы болғанын көрсетсе керек. Чириковтің жоғарыға жасаған мәлімдемесінде бекініс ішіндегі тілмаш А.Чанышевтің, урядник А.Морожниковтың, казактар П.Таңатаров пен И.Алексиевскийдің т.б. ағаш үйлердің өртеніп кеткені жазылады. Бекініс маңындағы малдың бәрі көтерілісшілердің қолына түскені онсыз да белгілі. Қараөткелге шабуыл барысында казармадан басқа құрылыстың бәрі алынды, көпшілігі өртенді. Қаланы қорғаған казак-орыстар казармаға тығылып, көтерілісшілерді оқпен жасқап жолатқан жоқ. Кенесары әскері өрт жалынына боянған бекіністен қолдарына түскен нәрсені алып, Қараөткелден Есідің сол жағасына өте шықты. Қала тұрғындарының ішінен көтерілісшілердің қолына тірідей олжа болған екі орыс қана.



Кенесары хан ескерткіші

Осыдан кейін көтерілісшілердің құрамынан мың қаралы адам Қоңырқұлжаның жылқысын алуға аттанды. Деректерге қарағанда, аттарының таңбаларынан олардың Қоңырқұлжа жылқысы екенін көріп Кенесары орыс жазалаушы отрядтарының (Симонов отряды т.б.) таңбаларынан олардың Қоңырқұлжа жылқысы екенін көріп өш болып жүрген. Бұл жасақ Қоңырқұлжаның 12000 жылқысын бір тай қалдырмастан қопарып алып, таң ата ханға қосылды. Бұдан кейін күз бойы қазақтар партизан күресін жалғастырады, Ресейге жақтас сұлтандардың ауылдарын тонап және байланыс тораптарын үзіп приказдарға, пикеттерге және разъездерге жүйелі шабуыл жасайды. Күзде Кенесарының ауылдары Торғай мен Ырғыз өзендерінің бойына өте бастайды. Кенесары бастаған ұлт-азаттық көтеріліс кезінде қазақтардың Ақтауға, Адырлыға шапқаны т.б. айтылады. Бірақ бекініске шабу әскери дәстүрлері Ақмоладан басталады және осы жолы көтерілісшілер қажетті тәжірибені де жинады деп есептеуге болады.

Қазақстанның Ресейге қосылуы үш кезеңнен тұрады:

Бірінші кезең XVIII ғ. 30-шы жылдарынан басталып, XIX ғ. 20-шы жылдарына дейін. Бұл жүзжылдықтың ішінде Ресей мен Қазақ хандығының арасында протекторат қарым-қатынасы орнады. Ресей бекіністері мен шептері қазақ жерінің солтүстік шекарасын жан-жақтан қоршады. Қазақ хандарының сыртқы шаруаларына орыс билігі тығыз араласты және өздеріне пайдалы бағытқа түсіруге күш салып отырды.

Екінші кезең – вассалитет кезеңі, XIX ғ. 20-шы жылдары басталып XIX ғ. 60-шы жылдары аяқталды. Оның негізгі көрінісі 1822 жылы қабылданған «Сібір қазақтары туралы Жарғы» мен 1824 жылы қабылданған «Орынбор қазақтары туралы Жарғы», осы жарғылардың нәтижесінде хандық билік күшін жойып, Ресей бодандығындағы қазақ өлкесінде округтер мен бөлімдер ашылды. Округ басшылары аға сұлтандар мен сұлтан-правительдер «генерал-губернаторлықтарға бағынды. Өз кезегінде округтерде болыстықтар мен дистанциялар ашылды.

Үшінші кезеңі – таза бодандық, 1860 жылдары басталады. Оның негізгі белгісі қазақ жерінің тұтастай Ресей империясының құрамына енуі, облыстарға бөліну, олардың өз кезегінде уездерге т.б. бөлінуі. Қазақтың саяси элитасы сұлтандар мен билер биліктен біржолата шеттетілді. Қазақ шаруашылығы Ресейдің тауарлы-сауда қарым-қатынастарының орбитасына ене бастады. 130 жылға созылған қазақ-орыс жаугершілігі ақыры Қазақстанның оңтүстігіндегі қалаларды жаулап алумен аяқталды.

130 жыл айтуға оңай, ал есептей келсеңіз, бұл бір ғасырдан астам уақыт қазақ азаматтары Шығысқа аюдай баса-көктеп жылжып келе жатқан Ресей сияқты алпауыт империямен күресті. Осы күрестің қаншалықты ауыр, қанқұйлы болғандығын Ресейдің бүкіл Орта Азияны үш-ақ жылдың ішінде тізе бүктіргенімен салыстырып көрсеңіз, бірден білесіз. 130 жылға созылған қарсылық майданының тұтас бір кезеңін алып жатқан Кенесары мен оны қолдаған азаматтардың жанкешті күресінің мәнін түсіну үшін осындай салыстырмалы деректерді білген жөн. Ата-бабаларымыздың ерлігін басқаша елестету де қиын болар.

1922 жылы Қазақстанда Кеңес үкіметі жаңа орнап жатқан аласапыран тұста қараөткелдік қазақ азаматтары қаланың солтүстік жағында Қараменді батырдың бейіті маңында Кенесары мен Наурызбайдың қаза тапқанына 75 жыл толуына арнап ат шаптырып, ас берген екен. Осы аста қазақтың Хан Кенесі, оның соңынан ерген серіктері Наурызбай, Ағыбай, Жанайдар, Жеке батыр, Бұғыбай, Танащ, Басығаралардың аттары аталып, олардың аруақтарына дұға оқылды, Қараөткел зиратына батырлардың аты жазылып тас қойылды.

Ас соңында қазақ азаматтары Қараөткелдің ежелгі және сол кездегі ең көрнекті көшесінің бірі Большая Базарнаяны Кенесары-Наурызбай көшесі деп атаған екен. Кейін Кеңес үкіметі есін жиып, қазақты бұғауға қайта салған уақытта бұл көше К.Маркс көшесі атанды. Бірақ қазақтың маңдайында бағы бар халық, ақыры өлдік-тірілдік дегенде аталарымыз армандаған тәуелсіздікке де жеттік. Сол тәуелсіздіктің бір көрінісі К.Маркс көшесі қайтадан Кенесары атына берілді.

Тарих осы сияқты қарапайым да қызықты және өз заңдылығымен қайталанып отыратын оқиғалардан құралады.

«Қараөткел құпиялары» (тамыры терең тарих) Астана: «Жарқын Ко» - 2025. 119-131 бб.



Дихан ҚАМЗАБЕКҰЛЫ

ҚР ҰҒА академигі, филология
ғылымдарының докторы, профессор

АҚМОЛА ЖӘНЕ АЛАШ ҚҰНДЫЛЫҒЫ

Бүгінгі Ақмола – жалпы ұлт тарихының бір бөлшегі. Тарихи Ақмола мен Астана атауын алған қаланың арасын көп уақыт бөліп жатқан жоқ. Сондықтан бұл шаһардың елеулі тарихи жылнамасын айтқанда, оны өңір тарихынан бөлек қарау мүмкін емес. Осы тұрғыдан қарағанда, Алаш қозғалысы дәуірлегенде Ақмола облысының орталығы – Омбы болғаны айдан анық. Ал, қазіргі Ақмола – уезд орталығы әрі бекініс негізіндегі шағын қалатын. Олай болса Омбыда кіндігі кесілген Алаш зиялылығына байланысты шаралардың бәрі де Ақмола қаласына ортақ.

XX ғасыр басында қазақ зиялылары негізінен үш қалаға топтасты. Олар: Омбы, Орынбор, Ташкент. Орынбор – қазіргі Қостанай-Торғай, Ақтөбе, Батыс Қазақстан қазақтарын ұйытқан қала болса, Омбыға бүгінгі Семей, Қарағанды, Ақмола, Петропавл, Павлодар қазақтары қарады. Оңтүстік пен Батыстың біраз бөлігі Ташкент қолтығына кірді. Бұл – жалпылай айтқандағы бөлу ғана. Солай болғанның өзінде бұдан Ақмола кірген өңірдің елеулі тұстарын шамалауға мүмкіндік аламыз. Сондай-ақ Алаш көсемі Әлиханнан бастап Әлімхан, Жақып, Халел, Бидахмет, Шаймерден, Айдархан, Хайретдин, Қазі, Жүсіпбек, Мағжан, Мұхтар, Қошкел, Асылбек, Мұратбек, Жұмағали, Смағұл, Жәнібек, Бірмұхамед, Абдолла т.б. қайраткерлер осы өңірден шықты. Бұған Торғайдан оқу, тәжірибе іздеп барған Міржақыпты, Зайсан-Қапал-Омбы арасын жол қылған Отыншыны қосыңыз. Ақмоланың Алаштық кезеңіне байланысты мынандай да қызық деректер бар: Ә. Бөкейхан өз кітапханасының бір бөлігін Ақмола облыстық халық ағарту бөліміне сыйға тартқан. Сол кітапхананың бір бөлшегі сол кездегі Ақмола мұғалімдеріне жетпеді дей аламыз ба?! Немесе осы қалада 1917-1926 жылдары Алаш қаламгерлерінің пьесалары сахналанған. Мұның ішінде Міржақыптың да, Қошкелдің де шығармалары бар. Сонымен бірге 1921-1922 жылдар шамасында Ақмоланың театрында шығармашылық еркіндік пен пролетарлық мәдениет туралы диспуттар өткен. Осыған Алаш тұлғалары мұрындық болуы әбден мүмкін. Тағы бір тағылымды факт: Ақмоланың тумасы, белгілі Алаш қайраткері Хайретдин Болғанбай 1917 жылы сонау Қоқанда Түркістан автономиясын құруға атсалысқан.

Кез-келген елді алға ілгерілететін – ұлттық идея. Тіпті бүгінгі әлем ұлт пен мемлекет ұғымдары арасына теңдік белгісін қойып отырғаны жасырын емес. Кеңестік түсінікте ұлттық идея әсіре ұлтшылдықпен теңестірілді. Бұл қай тұрғыдан қарасақ та ақылға сыйымсыз еді. Расында, қасаң да бұрқасынды жылдары ұлттық идея дегеніміз – мемлекеттік, елдік мүдде идеясы деген мағына беретіні ұмытылды.

Алаш идеясы – қазақтың ұлттық идеясы болатын. Зиялылардың Алаш атауын таңдауы да жайдан-жай емес-тін. «Керегеміз – ағаш, ұранымыз – Алаш». Кереге – мемлекет құрылысы, Алаш – идеология. Тоқтап осы-тын. Алаш – жаңа түрдегі елдігіміздің, байырғы айбарымыздың рәмізі еді.

Егер сол тұстағы қайраткерлеріміздің көздегені жүзеге асқанда, қазір біздің еліміздің қосалқы аты Алаш (Алаш Орда, Алаш үкіметі, Алаш Республикасы) болатындығына иманымыз кәміл.

XX ғасырда қазақтың азаматтық тарихындағы ең ұлы идея қайсы десе, Алаш идеясы деп жауап берер едік. Бүгінгі тәуелсіздігіміздің іргетасы – осы идея.

Алаш идеясындағы қайраткерлердің жемісті еңбек жылдары – ақыл һәм жүрек айбатымен күрескен кезеңі 1907 жылдан 1937 жылға дейінгі 30 жылдай уақытты қамтиды. Тағдыр мен тарих оларға осындай мерзімді ғана қиыпты. Одан кейінгі жайы белгілі: айдалды, атылды, ресми тарихтан, ел жадынан аты өшірілді.

Қазір жұрт парламентаризм деген ұғымды жақсы біледі. 1907 жылы Ресей патшасы «әлхамдулла, алты миллионға» (А.Байтұрсынұлы сөзі) жеткен қазақ секілді ұлттарды сайлау және сайлану хұқынан айырды. Зиялылардың табанды күресі осы шақтан басталды.

Петербор, Омбы, Ташкент, Семей тәрізді шаһарлар XX ғасыр басындағы монархиялық билікке бас көтерген Алаш күресінің шыңдалу мектебі болды.

Ұлт лидерлері (серкелері) шықты: Әлихан Бөкейхан, Мұстафа Шоқай, Барлыбек Сырттан, Ахмет Байтұрсынұлы, Халел Досмұхамедұлы, Жаһанша Досмұхамедұлы, Міржақып Дулатұлы, Халел Ғаббасұлы, Мұхамеджан Тынышбайұлы. Алаш зиялыларының алдыңғы толқыны болып есептелетін осынау тұлғалардың әрбірі, бүгінгі тілмен айтсақ, мемлекет басқаруға қабілетті Президенттей еді.

Сөйте тұра «жүзден жүйрік, мыңнан тұлпар» дегендей, бұлардың көшбасшысы Әлихан Бөкейхан болатын. Әлиханнан қалған мынадай тағылымды сөз бар: Түген деген хан, пәлен деген би, батыр өткен, ерлігі, еңбегі көп деп мақтанамыз. Олар сондай болса, қазақ неге сорлы? Біздің кемшілігіміз – әркім тарих арқалатқан жүкті белгілі жерге апармай, соңындағыларға тастап кететіндігі.

Ә.Бөкейхандар, міне, өзі айтқан «жүкті» қияға қарай көтеріп шықты. Өзінен кейінгі бір буынды тәрбиелеп өсірді. Бұл буынның қатарында М. Жұмабайұлы, С. Садуақасұлы, Қ. Кемеңгерұлы, Ж. Аймауытұлы, Б. Күлейұлы, М. Әуезов, т.б. бар еді.

1907-1919 жылдар аралығында артынан ерген елді ояту үшін Алаш зиялылары газет-журнал шығарып, кітаптар жариялады.

Таза саяси күресте жүргендер Ресейдегі түрлі партияларға кіріп, сол арқылы халқына бостандық әпергісі келді. Бұл ізденіс дәуірі еді. Ресейлік шындықта қазақ мемлекетін қалпына келтірудің жолы іздестірілді. Бұл ретте Қапқаз, фин, Еділ бойы зиялыларымен кеңескен кездер аз болмады. Бәрі де алғашқы этап – федеративтік жол (құрдас мемлекеттер бірлігі) деп, ымыраға келді.

1917 жылы 25 қазанда (ескіше) Ресей боданындағы сансыз ұлттардың тағдырын шешкен Петроградта төңкеріс болды. Сол жылы ақпанда II Николай тақтан құлап, шарасыз биліктен кеткенде (орыстар оны «отрекся от престола» дейді), бұл империяның зиялылары жаңа мемлекетті қалай аяқтан тұрғызамыз деп ізденгені мәлім. Елді тұралатып жатқан I дүниежүзілік соғыс, Қос үкімет пен Уақытша үкіметтің қалт-құлт қадамдары Ресейді қазан төңкерісіне алып келді. Сол кез сарапшыларының ешқайсысы болжап білмеген большевизм дәуірі осылай басталды. «Қазақ», т.б. ұлт газеттері сол жылы қыркүйек-қазан айларындағы сандарында «большевизм құбылысына» елеусіздеу қараса, енді ол «жер астынан шыққан жікке» ұқсады. Қ. Кемеңгерұлы Алаштың тынысы – «Жас азамат» газетінде 1918 жылы шілдеде жариялаған бір мақаласының атын Ресей ахуалын меңзеп, «Бүлінгеннен бүлдіргі алма» деп қойды. Мұнда қаламгер: «Бостандық туғаннан кейін қиялилары шитінің оғындай бытырап, түрлі саяси жолға түсіп, ауа жайылып еді, біздің қазақ оқығандарынан есер де, ездiк те, халықшыл да, республикан да, тағы басқалары да шықты. Партияның азғыны – большевик партиясына кіргендер де болды. ...Орыс не күйге түссе, қазақ та соған түседі. Егер де орыстан үлгі алуды біздің қазақ оқығандары тоқтатпаса, өткен жылғы орыс киген таз кепті біздің қазақ та киеді. ...Бұқарашыл орыс

қиялиларының жеке-дара ұстаған жалпы бақыт-махаббатына көтермеші болмай, таза Жапонияның жолымен жүріп, бірлік-берекеден айырылмай, ұлтшылдықты сақтау керек», – дейді.

I жиһан соғысы тұсындағы аумалы-төкпелі жағдайға қазақ зиялылары ел шындығына сәйкес қарады. Олар басында қауқарсыз қазақты майданға барғызбауға күш-жігер жұмсады. Ал, 1916 жылы маусымда төтеннен жарлық шыққанда, қазақтың қара жұмысқа емес, соғыс шебіне баруын қолдады. Мұндағы ойы, өздері айтқандай, «жігіттер жаңа замандағы соғыс тәсілін үйренсін, ертең Алашты қорғайды» дегенге саятын.

1916 жыл оқиғасы (кейбір ғалымдар мұны көтеріліс дейді) – қазақтың келешек қазан төңкерісіне қосқан үлесі емес. Бір кездері «16 жылғы бас көтеру қазан жеңісіне ұласты» деген қате концепция болды. Шындығында ол қазақтың өз жағдайына сай (метрополияның менмендігін мойынұсынбаудың бір амалы) туған оқиға болатын. Мұны осы оқиғаға байланысты жазылған Жамбыл, Сартай, Болман, Баттал, Құсайын, Қарсақ, Есқайыр, Бұзаубақ, Омар, Кенен, т.б. ақындардың өлең-жырлары толығымен растайды. Қорқыныш пен қауіп, ел қайғысы, ертеңгі күнге алаңдаушылық, торығу – бұл шығармалардың негізгі өзегі. Рас, Ресей монархы биліктен кетіп, одан соң өкімет тұтқасын ұстағандардың саясаттағы ісі божырап, большевиктер жеңіске жеткеннен кейінгі кезеңде 16-жыл оқиғасы туралы жырларға аз-кем «жаңа заманның» түсінігі енді. Бұл туралы М.Шоқай «Батыр большевик Амангелді хақындағы ақиқат» (1936) атты мақаласында өткір жазыпты.

Алаш зиялылары бас көтеруге қарсы болды. А. Байтұрсынұлы: «Бұл күнде – соғыс уақыты, тәртіп қатты. Қашқындардың артынан қуғыншы әтрет шығып, елді һәм артынан қалған әке-шешесін, қатын-баласын шулатқаннан, шаруасын күйзелткеннен басқа өнер, ешнәрсе жоқ», – деп жазды. Ахмет ел ақсақалдарына тентекті тезге сал, қызбалық пен ойсыздықты тый деп кеңес берді.

Осы шақтың жағдайын көркем бейнелеген «Сәрсенбек» атты С.Садуақасұлы романының бір кейіпкері былай дейді: «Бәрі бұзылды! Барлық пылан! Тып, тыныш, жап-жақсы болып келе жатыр еді. Бунт. Мыж-қыз! Жапония секілді оқып-жетіліп алып, бір-ақ істейтін жұмысты кәкір-шүкір адамдар келіп, бұзды да жіберді». Бұл – оқыған азаматтың пікірі. Бірақ замандастарының осындай пайымына қарамай романның бас кейіпкері (бұл да оқыған) көтерілісшілер арасына барады...

Жалпы 1916 жыл көтерілісін сөз еткенде, зиялылар позициясын да, ашынған халықтың стихиялы бұлқынысын да сол кездің шындығына сәйкес қарастырған жөн. Бұл мәселеде өркениетті саяси күрес пен халықтық қозғалыстың түпкі мақсаты бір жерден тоғысқаны аңғарылады.

Ел болашағын қазақ зиялыларының бірі (Сұлтанмахмұт, Қошке, Смағұл, т.б.) – Жапония, енді бірі (Мұстафа) – Швеция бағытында көргісі келгендігі – олардың ізгі ниеті еді. Ойланып қарасақ, бұл жай арман ғана емес, иммунитет. Бодандық шеңгелінде жойылып кетуге қарсылық. 1916-1920 жылдар аралығында барша ізденістен және шамамен 1929 жылға дейін созылатын Алаш қозғалысынан осы қасиетті байқаймыз.

Дүниені дүр сілкіндірген 1917 жыл «құбылысы» мен отарланған халықтар тағдыры арақатынасын М. Шоқай «Естеліктерінде» былайша сараптайды: «Түркістан ұлттық қайраткерлері 1917 жылғы революция берген мүмкіндікті пайдалана алмағанымыздың сырын ашып айтуымыз керек. Әрине, бұл сәтсіздігіміздің себептері көп. Бірінші объективті себеп: ұланғайыр, алып Ресей алдында жарты ғасырдан бастап билеп-төстеген империализмнің отарлық саясаты еңсесін езіп, тұралатқан Түркістан тұрды. Біз күреске өзіміз таңдаған кезеңде емес, Ресей революциясы барысында туған жағдайды қабылдау арқылы кірістік. Екінші субъективті, яғни өзімізден болған себеп: ұлттық мүдде жолында күресу керектігін біле тұра, түркістандықтар өзара қуатты бірлік құрып үлгермеді. ... Себептердің субъективтісін – ең қауіптісі деп есептейміз».

Мұстафа саяси күрестегі сәтсіздік үшін өзін және замандас оқығандарды кінәлайды. Сонымен бірге ол бұл жағдайдың объективтілігін (әлсізді әлді жеңетінін) баса көрсетеді. Отаншылдық туралы ендігі бір мақаласында М. Шоқай өткенге торықпай, келешек үшін күресуді меңзеп: «Нағыз Түркістан ұлтшылы енді қайтып оралмайтын күндер мен бастан кешкендерді ойлап, сары уайымға салынбайды. Ол қашан да өз халқының болашағы хақында ойлап, сол үшін қызмет ететін болады», – деп жазды.

Сонымен, төңкеріс болды. Алаш зиялылары 1917 жылғы ақпандағы революцияны – «өзгеріс», «зор өзгеріс» десе, қазандағы революцияны – «ылаң», «төңкеріс» деп атады («Қазақ» газетінің лексиконы). Біздің ұғымда «бұрылыс», «өзгеріс» мағынасын беретін латынның «революция» сөзі неге жоғарыдағыдай әр қилы аударылғаны түсіндіруді қажет етпейді деп есептейміз.

Басқа-басқа, зиялыларының нөпірі бір өзіне жететін Ресей большевизмге жол бермес деп ойлаған «Қазақ» газеті 1918 жылы 1 қаңтардағы санында: «Большевиктер дәурені көпке бармас, бірақ большевиктің ылаңының кесірі тез арыла қоймас. Большевиктер мемлекет ісінің басынан көшер, бірақ көшкенше талайды болдырып кетер», – деген болжам жасағанды. Алайда, Думаны, Учредительное собрание-ні қуып, таратқан, толық билікке қол жеткізу жолында Азамат соғысының өртін тұтандырған большевизм құрдымға кетпеді. 1920 жылы Ресей империясының негізгі аймағында пролетариат диктатурасы орнады. Әрине, қарсылық қозғалысы мүлдем саябырсымады: қарулы қарсылық жырағырақ кетсе, қарусыз қарсылық басқа амалға көшті.

Миллиондаған қазақтың тағдырына әсер еткен осы аумалы-төкпелі оқиғалар әдебиетке де өз ізін салды. Бұрын ғылыми әдебиеттерде «1917 жылғы қазан төңкерісінен бастап дүр етіп жаңа (советтік) әдебиет көтерілді» делінетін. Шындығына келгенде, кеңестік әдебиеттің нышаны көрінді. Бірақ халықтық, ағартушылық бағыттағы бұрынғы әдебиет (ол кез үшін «Айқап» – «Қазақтан» басталатын жаңа әдебиет) – әлеуетті әдебиет – өмір сүре берді. Өйткені шын әдебиет қаулы-қарармен дамымайтыны мәлім. Ол – ел рухының айнасы. Қазақ танып-білмеген, оның топырағында тұмаған төңкеріс бұл халықтың ойына, сезіміне кері ықпал (ашу-ыза) етпесе, игі ықпал етуі неғайбыл еді. Осы тұста мына проблеманы да ескерген абзал:

1. Пролетариат платформасын бірден қабылдаған кейбір қайраткерлер ұлтты большевизм жолымен бақытқа жеткізуді ойлады. Тіпті олардың «большевизмі» – қазақ топырағына сай туған большевизм еді. Мұны С.Сейфоллаұлы, А.Асылбекұлы, т.б. қайраткерлігі мен шығармашылығына қатысты айтуға болады. Мысалы, Сәкеннің «Жас қазақ марсельезасындағы»: «Күн туды – біз теңдік алайық! ...Ақ ниет азамат ерлерді, Бір тудың астына жияйық!» деген жолдардан ұлттың бір бөлігіне емес, бұрын қиналған бар адамына теңдік, бірлік іздегені аңғарылады. 20-жылдары Күншығыс халықтарының тағдыры туралы жазған «Азия» өлеңі, ашаршылық шындығын айтқан шығармалары, қазақ тілінің мәртебесін көтеруге арналған еңбектері Сәкен құбылысының айрықшалығын көрсетеді. Сонымен бірге ақынның қызыл сұңқарлығы әдебиет пен өмір шындығын жалпы большевизм сарынына сәйкес қабылдады. Бұл оның идеялық бағытынан туындаған еді;

2. Енді бірқатар кешегі Алаш қозғалысына қатысқан азаматтар келешек күрес үшін большевиктер жағына шықты. («Заманың тұлкі болса, тазы боп шал» деген нақылды 10-жылдары Ахмет өлеңдерінде де, мақалаларында да жиі қайталайды). 1920 жылы біразы большевиктер партиясына өтеді. Айталық, А. Байтұрсынұлы партияға кіру жөніндегі өтінішін сол жылы 4 көкекте жазады. Мынандай қызық құбылыс байқалады: Ахмет Қазақ төңкеріс комитетінде бір кездері «Қазақ» сынаған Ә. Жангелдин, М. Тұнғашиндермен қатар жұмыс жасайды. Сондай-ақ осы Әліби «Қазақ» газетін күштеп жапқаны да тарихтан мәлім. Жаңа өкіметті қабылдаған ақын-жазушылар 20-жылдардың басында Сібір төңкеріс комитетінің газетінде («Бостандық туы») қызмет істеген Мағжанға: «Күйректікке бой ұру ақынның жетілуіне жәрдем бере ме? Із салған соқпағы жалғаса ма? Үмітсіз, ықылассыз

өмірдің мәні бар ма?» – деп хат жазды. Қалай дегенде Мағжан, Бернияздар «қызыл туды» өзінше түсінді. «Үшқынға» атты өлеңінде Б. Күлейұлы: «Алты алаштың қызыл туын қолыңа ал», – десе, «Қызыл жалау» атты өлеңінде М. Жұмабайұлы: «Кімде-кім тәңірім десе, ... Қызыл шоқ жалау соныкі, ...Кімде-кім шикі қан жұтса, ...Қызыл қан жалау соныкі», – деп жазды. Еркіндікті сүйген екі ақын да «қызыл туды» өткенмен байланыста жырлайды. Олардың «қызыл туы» Алаш рухын шақырып желбірейді.

Қалай дегенмен 1920-1929 жылдар аралығында алаштық сипаттағы қозғалыс айшықтала көрінбесе де саяси салада да, рухани салада да бұрынғы сарынмен жүре берді. Әлбетте, алашшыл руханияттың қапталында, жоғарыда айтқанымыздай, большевиктік (кеңестік) мәдениет пен әдебиет туып, қалыптаса бастады. Ол басында ағым ретінде көрініп, 20-жылдардың ортасынан бағдарламасы бар (ол Мәскеулік пролетариат әдебиет бағдарламасының көшermесі еді) бағытқа айналды. Ал Алаш қаламгерлері болса, большевизм билікке жетісімен бірліктің қажеттілігін сезінді. Өйткені олардың басын біріктірген «Қазақ» сынды басылымдардың енді тууы дұдамал еді. Большевиктер әдебиетінің қамқоры, жетілдірушісі – ВКП (б) болса, алаш әдебиетінің жебеушісі – оны дамытушылардың жойылмаған рухы мен азаматтық қасиеті-тін. Соңғысы алдыңғысына қарсы амалсыз оппозициялық бағыт ұстанды. Ресейдің таза көркемөнеріне жанашырлар әдебиетті қалай сақтап дамытамыз деп, ізденіп жатқан кезеңде Алаш зиялылары да әдебиет келешегін ойлап, «Алқа» идеясына топтасты. Пролетариат ұраншысы ҚазАПП үкімет күшімен «Алқадан» кейін өмірге келеді.

Алаш қозғалысы мен 1917 жылғы төңкеріс текетіресін, одан кейінгі саяси-рухани үдерісті сөз еткенде, қиын ахуалды бастан өткерген отарланған халықтар руханиятындағы бірлік, үндестік мәселесін айналып өте алмаймыз. Әрине, төңкеріс зардабын жалғыз түрік-мұсылман халқы ғана тартқан жоқ. Бұрынғы империяны мекендеген орыстан бастап ұлттық-аумақтық жері жоқ яһудилерге дейін оңай болмады. Украин халықшыл ұлтшылдарының да көрген азабы шашетектен. Грузин, армян, авар, шешен, осетин, т.б. Қапқаз ұлттарының жағдайы да мәз емес еді. Алайда осынау сан ұлттың ішінде тағдыр-талайы ұқсас, ұлттық-аумақтық жері және бір кездері ел ретінде бөлек отау тіккен жайы бар, саны да әжептәуірі (XIX ғасыр соңында 20 миллион, 20-жылдары 30 миллион) һәм мұсылман болғандықтан дін тұрғысынан молырақ қуғындалғаны – түрік халықтары-тын.

Міне, аты мен заты әр түрлі ойға жетелейтін төңкеріс осы халықтардың бәрін әуре-сарсаңға түсірді. Басқа-басқа, Ресейдің өзі жүздеген жылдар бойы қалыптастырған елдік мәдениетінен айырыла бастады. Қоғамның ары мен ұяты болған интеллигенциясын аямай қуғындады. Ресей ойшылы Н. Бердяев айтқандай, «орыс әдебиетінің мартирологы» басталды. Бұл – христиандық түсінікте «қуғындалған, азап көрген адамның жазбасы» деген сөз. Ал енді өз халқына жақсылық ойламаған топ немесе эксперимент үшін кез келген нәрсеге баратын жүйе басқа халықты аясын ба?..

Тарихтың бір қайырымы – елу жыл. Өткенді байыптау тұрғысынан қарасақ, әйгілі төңкеріс орнатқан ұстаным мен қағидат әдебиетіміз бен мәдениетіміздің табанына да, маңдайына да аз шөңге қадамапты. Төңкеріс сананы ойқы-шойқы төңкеріп, елдікке нұқсан келтірді. Мұны бастан кешкен ұлт руханияты ішкі күшінің көмегімен жамандықтан да, жақсылықтан да сабақ алды.. Ұлт зиялылары Алаш партиясын құрып, Алаш Үкіметін (Алаш Орда) орнатып, жаңа мемлекет құрылысына білек сыбана кірісіп те кетті. Түркістандықтар да қарап жатпады: Қоқанда Түркістан автономиясын жариялады. Сөйтіп замананың шайтанын, отаршылдықтың зардабын екі жақтап қумақ болды.

Күрес тактикасы мен стратегиясын басқаша құру қажет болды. 1919-20 жылдардан бастап Алаш зиялылары оқу-ағарту, баспасөз саласына топтасты. Алаш қайраткерлерін қадірлеген Тұрар Рысқұлұлының 1920 жылғы конфедерация туралы идеясы «кеңес үкіметіне қазылған ор» деп ұғынылып, большевиктер тарапынан қазақ зиялыларының арасына іріткі салу жұмыстары басталды.

Осындай қиындықтарға қарамай, Алаш зиялылары «сабақты ине сәтімен» большевиктік ағарту жұмысын өз ыңғайларына қарай бұра білді. 1920 жылдан мемлекеттік баспа құрылып, А. Байтұрсынның ұйтқы болуымен жаңа оқулықтар жазыла бастады. 1922 жылы Мәскеуде ашылған «Күншығыс» баспасының жұмысын да Әлихан мен Нәзір (Төреқұл) ел игілігіне айналдырды.

Газет-журналдардың аты кеңестік болғанымен, заты алаштікі еді. Ұлттық идея халыққа жаңаша формада ұғындырылды.

1923 жылы Әлихан Бөкейхан Д. Әділұлына жазған хатында: «Кітап жазып, газет-журналға мақала шығарып, алашқа қызмет қылмасақ, басқа жол бөгеулі», – дейді.

Қой терісін жамылған большевизмге қарсы күрес көп векторда дамыды: бірі – Сібірге, бірі – қытай-жапон жағына, енді бірі – басмашылар қозғалысына дейін барды. Самарқан-Ферғана жағына Балқаштан 40 сарбаздың аттануы, Ақмоладан Қалқаман есімді маман (кадрлық) офицердің жол тартуы, Әнуар паша оққағарының бірі қазақ болғаны біраз жайды аңғартса керек.

Ел қамын ойлаған С. Садуақасұлы, Т. Рысқұлұлы, С. Қожанұлы секілді қайраткерлер саясатқа араласты. Бұлардың ұлттық идеяны кеңестік идеямен тоқайластырғысы келген қадамдары большевиктердің сынына ұшыраса да, өз кезеңінде елді тәрбиелеуге үлкен көмегі тиді.

Смағұлдармен қатарлас Қ. Кемеңгерұлы Әлиханға бір ғана мін тағады: «Ол қазақты қалай дамытуға болады деген теориялық еңбек жазбады...».

20-жылдардың соңынан бастап алаш зиялылары қуғындала бастады. 1929 жылдан кейін оларды әрқилы жаламен тұтқындау процесі жүрді. Ал 1937-1938 жылға дейін олардың 99 пайызын атты. Осы арқылы кеңес үкіметі ұлттық идеяны жойғысы келді. Адамдар санасына жаңа кеңестік идея сіңірілді.

Ал, зиялылардың қалған бір пайызымен (Ә. Марғұлан, М. Әуезов, Қ. Сәтбаев т.б.) халықтың жүрегінде өлмей қалған отаншылдығынан там-тұмдап ұлттық идея құру оңайға түскен жоқ. 90-жылдары бұйырған тәуелсіздік оның тынысын кеңейтті. Біз оны енді жаңа жағдайдың бедеріне өркендетуге, өрістетуге тиіспіз. Бұл іс Алаш атын жиі қолданумен немесе бос кеуде қағумен бітпейді. Әлихан айтқандай, «өз жүгімізді белгілі орынға апарсақ» болғаны.

2007-2008 жылар – Алаштың мерейтойлық жылдары болды. Әрине, бұл жылды осылай деп ешкім жариялаған жоқ. Алайда, жоғарыда айтқанымыздай, 1917 жылы Алаш партиясы пайда болды, Алаш үкіметі құрылды. Бұл ұлттық қозғалыста қазақтың мен деген азаматтары елдің ертеңін ойлап қызмет еткені мәлім. 90 жылдан бері қазақты Алаш идеясы толғандырып келеді. Оны даттаған кез де болды, аңсаған кез де болды. Ендігі жаңа қазақ Алаштың жанкүйері ғана емес, нағыз жанашыры екенін дәлелдеуі тиіс. Бұл – оның рухани өсуінің барометрі. Тіпті біздің қоғамда әлі де өткір күйінде қалып отырған мемлекеттік тіл – қазақ тілі мәселесінің оң шешілуі, жалпы мемлекетшілдік пен елшілдіктің дұрыс қалыптасуы дәл осы Алашқа көзқарасымызға байланысты деп білеміз.

Осыған байланысты қарт Ақмоланың жас Астанаға табыстар жауапкершілік بازیнасы да бар. Ол – Алашты ұлықтауға қатысты шара. Соңғы жылдары қалалық Тіл басқармасымен бірігіп 50-ден аса жоғары, арнайы, орта дәрежелі оқу орындарында Алаш тұлғаларына байланысты конференция, кеш, мәдени жиын, дөңгелек үстел өткіздік. 2008 жылы біздің ұсынысымызбен Алашқа арналған монументтің нобайы жасалды. «Алаш» институты елордалық тіл басқармасымен, архив басқармасымен бірігіп төрт конференция өткізіп, елдік іске өз үлесін қосты. Жақсы шара алда да жалғасын табар деген үмітіміз бар.

Ақмоланы Алашпен байланыстыратын енді бір нышан – ескі қорымдар.

Жалпы кез келген қаланың тарихы байырғы зираттары мен көне ғимараттарынан басталады.

1998 жылға дейін Астана, бүгінгі тұтас бір облыс Ақмола атауын иеленгені баршаға мәлім. Ақмола – әлімсақтан қазақтың тарихи жер ныспысы. Дәстүрлі ұлт түсінігінде «мола» – иман мен тазалықтың, таным пен тағылымның орны. Халықтың «Жолсызда адассаң, молаға барып түне», «Молалы жерде сайтан болмайды», «Молалы жер – шырақ жер, моласыз жер – жырақ жер», «Қабірдің қорғаушысы – Құдай» т.б. аталы сөздері біраз нәрсені аңғартса керек.

Тарихи Ақмола атауы туралы ел арасында талай аңыз, дерек айтылады. Соның басым көпшілігінде бұл топоним «киелі жер», «әулиелі мекен» деген мағына береді.

Ақмоланың арғы-бергі мыңдаған жылғы тарихында Есілге қонған Бозоқ жұрты, әйгілі «Хан жолының» тағдыр-талайы, атақты Хан Кене жорығы ерекше айтылады. Енді осылардан қалған белгі бар ма?..

Құдайға шүкір, астана көшер тұста Бозоқта Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің кезінде Кемал Ақышев, бүгінде ол кісінің шәкірттері жүргізіп жатқан археологиялық экспедициясы біршама жұмыстар атқарды.

Өкінішке қарай, «Хан жолы» қайдан тартылды, қайда бағытталды – бұл туралы қазіргі замандастарымызға көрсететін жәдігерлік те, белгі де жоқ...

Хан Кене тағылымына келсек, оның жаңғырған Есіл жағалауындағы еңселі ескерткішіне халықтың ықыласы мен алғысы шексіз.

Бүгінгі білікті зиялыларымыздан «Астана неден басталды?» деп сұрағанда, олар: «Жаңа елорда Хан Кене ескерткіші мен Еуразия университетінен басталды» деп жауап берген. Біздіңше, бұл ойдың терең рәміздік мәні бар.

Хан Кене туралы тоқтам – өткенге (соның ішінде хандықтан Алаш автономиясына дейін) көзқарас, Еуразия ұлттық университеті – болашаққа деген үміт...

Өткенге көзқарас дегеннен шығады, Еуропаның қай еліне бара қалсаңыз, «Біздің тарихымыз және мәдениетіміз» деп, мүлгіп тұрған байырғы зиратын көрсетеді. Басқа-басқа өзімізбен тағдырлас, тамырлас Әзірбайжан еліне ат басын тіресеңіз, Баку орталығындағы «Ұлттық пантеонына» және Каспий жарқабағындағы «Шейіттер қабірстанына» апарады. Сол тұста елшілдік пен имандылықты сезінгендей боласыз.

Қазақ жұрты зират пен қорымға ешқашан қырын қараған емес. Бұл асыл дініміздің қағидатымен, оның біз тұтынатын жолы – Әбу Ханифа мазхабы дәстүрімен түсіндірілсе керек.

Ал, саяси қуғын-сүргінді ХХ ғасырда жақсылар мен жайсандар моласының ескерілмей қалуы жауынгер атеизмнің жөнсіздігі мен жолсыздығына байланысты.

Иә, өмірдің өз ағысы секілді, заманалар көшеді, белгілер қалады. Мысалы, қазір мектептегі балаға дейін білетін бір факт: Ақмола маңайында ел тәуелсіздігі үшін күрескен Кенесары ханның (1802-1847) тарихи шайқастары жүрген. Азаттық жолында соңғы ханның талай сардарлары, сарбаздары басын бәйгеге тіккен. Ал, енді осы тағылымды оқиғаның қандай белгі-орны сақталған?

Осы сұрақ тарихқа бейжай қарамайтын талай отандастарымызды толғандырушы еді. Толғана отырып, Есілдің бойына халық қалауымен орнатылған Кенесары хан ескерткішінен рух, тарихи серпін алатынбыз. «Осының бәрі Тәуелсіздіктің арқасында!» деп, тәубемізге келетінбіз.

Бір қызығы, осы өңірдің көнекөз қариялары «Кенесары сарбаздары көне қорымға жерленген» деген деректі жиі айтатын. Осы деректің шынайылығы таяуда нақты белгілі болды.

Құдай сәтін салып, Тәуелсіздіктен соң «елім, жерім» деп тарихи Отанына оралған, ескіше (жәдитше) жазу танитын жастар 2012 жылы Астананың «Жастар» шағын ауданы аумағында орналасқан көне қорымнан Хан Кененің шаһит кеткен 200 сарбазының рухына арнап қойылған көне құлпытасты тапты.

Құлпытаста араб харпімен былай деп жазылған:

1-жол: Ережеп айының [...] оразасы

2-жол: 1838-інші жыл Сармырза

3-жол: Қайыролла [...] қолының

4-жол: Шаһит Саржан ұлы

5-жол: 50 жасауыл Ақмола

6-жол: Ханның ұлы төрелер 200 сардар

7-жол: Көшті Алла-тағала шаһит

8-жол: терінің жанын жәннаттың [...]

Мәтінде көп нүкте қойылған жерлердегі сөздер өшіп кеткен, сондықтан әзірше оқымай тұр. Құлпытастың сол жақтағы тігінен жазылған жазуда «Иманқұл» деген сөз оқылады. Бұл ескерткішті орнатқан адамның аты немесе имани сөздің басы болуы мүмкін. Оң жақтағы тігінен жазылған мәтінде «Асыл тастағы ұсыл [сол] күзетер [көредүр] екі көзің болсын» деп жазылыпты (жоғарыдағы ескерткіштегі ескі жазуды оқыған – жас зерттеуші Ұшқын Сәйдірахман). Әлбетте, заманауи жазу тану технологияларын пайдаланып оқылмаған жазулардың біразын болашақта ажыратуға болады деп есептейміз.

Осынау құлпытас мәгінінен (эпитафия) не ұғамыз?

Біріншіден, бұл ескерткіш – сөзсіз XIX ғасырдың 30-40 жылдарындағы Кенесары көтерілісінде марқұм болған қазақ батырларының құрметіне қойылған белгі. Өйткені мұнда көрсетілген жыл, кісі аттары, сөз-ұғымдар сол оқиғадан дәл хабар береді. Екіншіден, ескерткіштегі атау-ұғымдар жалпы болғандықтан, бұл - бүгінгі тілмен айтқанда, қан майданда шейіт болған бауырластар қорымын меңзейтін белгі.

Қалай дегенде, осы тарихи құлпытас орнатылған мерзімінің ерте-кеш екеніне қарамай (әлбетте, кейінірек орнатылған болуы мүмкін) Қазақстан және елорда тарихы үшін елеулі факт болып қалады.

Алаш тұлғасы Смағұл Садуақасұлы аса қиын кездің өзінде Хан Кене туралы: «Патша өкіметінің зорлықпен істеген істеріне қазақ жұрты, әрине, риза болған жоқ. Бұл өкіметке көзге көрінгендей ең бірінші қарсылық қылған – Кенесары. Осы күні қазақтың жазылмаған тарихында Кенесарының аты көптің аузында жанжалда жүр. Кенесарының хан екені рас, қолында билік болса, аспаннан айрықша нұр жауғызбайтыны да былай тұр. Бірақ Кенесарының тарихи қызметін бағаламауға болмайды. Біз Кенесарыны құр аты үшін күйдіре алмаймыз. Кенесарының қызметіне қарай баға беру керек» деп жазған еді.

Бір қуанарлық жайт, еліміз Тәуелсіздік алғаннан бері аса көрнекті ханның тарихтағы орны айқындалып, жан-жақты зерттелініп келеді.

Ендігі басты міндеттің бірі – астанадағы «Бабалар қорымында» жатқан Кенесары хан батырларының құлпытасын лайықты әспеттеп, осы зиратқа Тәуелсіздік талаптарына сай белгі қойып, тарих тағылымын ұрпаққа кеңінен насихаттау, түсіндіру деп білеміз. Екінші міндет – осы қорымды қорғауды мемлекет қамқорлығына алу.

Тарихи қорымды қорғап, оның маңызын жауапты орындарға жеткізуде «Ақ Орда ақсақалдары» қоғамдық бірлестігі мүшелері мен Мемлекеттік Елтаңба авторы Ж. Мәлібекұлы елеулі жұмыстар атқарды. Соңғы уақытта осы бастамашыл топ іскер азаматтарға мынандай ұсыныс тастады:

1. Астана жастарын отаншылдық рухта тәрбиелеу үшін және еліміздің имандылық дәстүрін арттыру үшін Хан Кене сарбаздарының зираты тұрған мұсылман қорымы шарбағының сыртынан төбесі жабық тағзым ету орнын тұрғызу қажет.

2. Хан Кене сарбаздарының ескірген бейіт тасын жаңа заманғы құралдармен жаңбыр, жел тимейтіндей етіп консервациялап қою керек.

3. Бұл тағзым орнын әскери сарбаздар мен отаншыл жастардың ант қабылдау орнына айналдыру қажет...

Тарихи қорымының маңызын арттыратын тағы да айрықша негіздер бар. Мысалы, төңкеріске дейін Ақмола қаласында 5 мешіт жұмыс істеген көрінді. Осы мешіт имамдарының бәрі де аталған зиратқа жерленген.

2010 жылы елорда әкімдігінің қаулысымен «Жастар» шағын ауданындағы мұсылман зираты «Астана қаласының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізіміне» енгізілді. 2012-2013 жылдары бұл зиратты лайықты қоршау жөнінен біршама игілікті іс атқарылды. Бұған «Рух» қоғамдық қоры, Ақмолада туған мәскеулік іскер ингуш азаматы М.С. Гуцериев көп еңбек сіңірді.

Бүгінде ел арасында «Бабалар қорымы» аталып кеткен осы қабірстанға не үшін Мәскеуден әкелінген аса көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, саяси репрессия құрбаны Смағұл Садуақасұлы (1900-1933) сүйегінің күлі жерленгенін жалпы жұртшылық енді ғана пайымдап жатыр.

Кеңес өкіметінің аса ауыр жылдарында Қазақстан Жастар одағын, Республикалық жоспарлау комитетін, Халық ағарту комиссариатын (министрлігін), педагогика университетін, бірнеше газет-журналдарды (ішінде бүгінгі «Егемен Қазақстан» мен «Ақиқаттың» бастауында тұрған басылымдар да бар) басқарған Смағұл Садуақасұлы өз тұсында аса танымал қайраткер болған. Сондай-ақ ол алғашқы ұлт театрын ұйымдастырып, қызметсіз қалған Алаш зиялыларына жүйелі көмек көрсетіп тұрды. 20-шы жылдары Абай мен Сұлтанмахмұт өлеңдерін жинатып, Бейімбет, Жүсіпбек, Мұхтар әңгімелерін орыс тіліне аударды. Өзі де қаламнан қол үзбей, «Сәрсенбек» романын, «Салмақбай-Сағындық», «Күміс қоңырау» повестерін, «Өртең», «Салмақбай, Махамбет», «Аптономия» әңгімелерін, сансыз әдеби-сын мақалаларын, танымдық еңбектерін жазды. Осының бәрі бір адам үшін, әрине, орасан зор жұмыс дер едік.

Смағұл Садуақасұлы – әлемдік деңгейде мақтанышпен көрсетуге лайықты қайраткер, дара ұлттық тұлға. Уақыт өткен сайын оның тарихи орны биіктей түспек.

Қазақта әрі қайраткер, әрі қаламгер адам аз ба?!

Смағұл Садуақасұлын басқа тұлғалардан ерекшелейтін қасиеттер:

– ұлт теңдігі мен республиканы, өндірісті, шаруашылықты өңір ету жолында табанды күресіп, замандастары тарапынан «Біздің Кенесары» атануы;

– 20-жылдары қазақ жерінің тұтастығы үшін жан аямай табандап күресуі;

– қанқұйлы Ф.Голощекиннің геноцидін алдын ала сезіп, ашық қарсы шығуы.

Қазақ «Жігітте де жігіт бар, азаматы бір бөлек»деп, Смағұлдай азаматтарды айтса керек. Тағы да бір дерек: жастай Алашқа аңсары ауып, жастардың «Бірлік», «Жас азамат» ұйымдарында қызмет еткен С.Садуақасұлы 1923 жылы ешкімнен қорықпай, пәк махаббатты аялап, Алаш көшбасшысы Әлихан Бөкейханның қызы Елизаветаға (Зейнеп) үйленді. Сол жылы Ахмет Байтұрсынұлының 50 жылдық мерейтойында «Ақанның алдында» атты баяндама жасады...

Осындай дәрежедегі қайраткер 1927 жылы саясаттан шеттетілді. Одан кейін ол біраз уақыт Ташкентте қызмет істеп, Мәскеуге қоныс аударды. Осында темір жол институтына түсті. 1932-1933 жылы Мәскеу-Донбасс темір жолында инженер болып қызмет етіп жүргенде ОГПУ-НКВД тарапынан құпия жағдайда өлтірілді. Жаппай саяси репрессия әлі басталмағандықтан, Смағұлдың жұмбақ өлімі көп жария етілген жоқ. Биліктің шешімімен сүйегі өртеліп (қылмысты жасыру мақсатында), кремациядан соң туысқандарына берілді...

Е.Ә.Бөкейханова атынан 1933 жылы Дон зиратханасының қабырғасына қойылған құты мен табыттастағы қайраткер сүйегінің күлі 2011 жылдың 20 қаңтарына дейін сол жерде сақталынып келді.

Дон зиратханасындағы крематория ғимараты 1992 жылы христиандық діни ғұрыптар орнына айналдырылды. Ендігі жерде мұсылман қайраткері сүйегінің күлін ол жерде қалдыру үлкен дәстүрсіздік болар еді. Жүйелі жұмыстардың нәтижесінде Смағұлдың мәйіт күлін елге жеткізудің мүмкіндігі туды.

С.Садуақасұлы мұрасына қатысты тарихи күн – 2011 жылдың 21 қаңтары. Дәл осы күні оның сүйегінің күлі ұшақпен Мәскеуден Астанаға жеткізіліп, Қазақстан елордасының Қазақ елі монументі жанынан өтетін Тәуелсіздік даңғылымен «Садуақас Ғылыми» мешітінің жаназа шығару бөлмесіне әкелінді.

Астананың тарихи мешітінде төрт ай бойы Қазақ елінің азаттығы жолында шейіт болған тұлғаларымыздың рухына, соның ішінде Смағұл Садуақасұлының рухына қасиетті Құран аяттары бағышталып жатты.

2011 жылы 20 мамырда Парламент депутаттары, Астана зиялылары, туыстары қала басшылығының қолдауымен қайраткер сүйегінің күлін аманаттап «қара молаға» қойды.

Ұлт тарихында Түркістанға жеткенге дейін қазақтың талай хандары мен батырлары «қара молаға» (уақытша) қойылған.

С.Садуақасұлы «қара моласына» байланысты бірнеше себеп бар:

1) Алаш қайраткері сүйегін басқа елден әкелу оқиғасы бұрын-соңды болмаған еді, сондықтан «Ұлттық пантеон» мәселесі күн тәртібіне шықты;

2) «Смағұл сүйегі қойылады» деген екі орынның («Хан Кене сарбаздары жерленді» деген «Жастар» шағынауданындағы зират пен «Қабанбай батыр жерленді» деген Қосшы кенті маңайындағы зират) ғылыми-деректік негізі әлі нақтылана қоймады.

Бір сөзбен айтқанда, бодандықтан бостан болған біз, қазақ қауымы, тарихи қайраткерлерді жерлеу мен рухын қадірлеуге қатысты елдік істерге даяр болмай шықтық...

Жоғарыда 2012 жылы «Жастар» шағын ауданындағы зираттағы бір құлпытастан Хан Кененің сарбаздарының жерленгені мәлім болды дедік. Біле-білсек, бұл да Тәуелсіздік жылдардағы аса ірі тарихи оқиға еді.

Құдайдың құдіретімен енді Смағұл сүйегінің күлі мәңгіге байыздайтын орын айқындалды. Елорда зиялылары, дін қайраткерлері, туыстары кеңесе келе, Астана әкімдігінің рұқсатымен С. Садуақасұлы мәйіт күлін елдік және мұсылмандық салтпен 2013 жылы 27 қазанда Хан Кене сарбаздары қорымына қойды. Бастамашыл азаматтар басына көрнекті ескерткіш тұрғызды.

Содан бергі уақыттың ішінде Кенесары сарбаздары мен Смағұл бейітіне зиярат етушілер көбейе түсті. Тәуелсіздік пен ұлт тарихына қатысты елордада өткен айтулы шаралардың бәрі осы қорымдағы дара тұлғалар рухына дұға жасау рәсімінен басталып жүр.

Жастай үлкен саясатқа көтеріліп, Алашына қорған болған С.Садуақасұлы сынды біртуар қайраткермен біз мақтануымыз керек. Бүгінгі жастар қаһарман арыстарымызға еліктеп, батыр, білімді, білікті, табанды болып өсуі қажет.

Смағұл құлпытасындағы «*Артымызға – анық көңілмен, алдымызға ашық көзбен қарайық!*» деген қайраткердің өз сөзі ел тарихы мен ұлт мұратының терең қатпарларын парасатпен зерделеуді нұсқағандай.

Ақмоланың ескі мұсылман қорымында жерленген татар көпесі Халфиндер мен Алаш кезеңінің діни тұлғасы – Ақтамақ қалпенің де Алашқа тікелей қатысы бар.

Есіл бойындағы шаһар тарихын білетіндер осы қаланың қалыптасып-дамуында татар Халфиндер әулетінің еңбегін ерекше бағалайды. Жалпы Қазан татарлары шежіресінде әйгілі ата-тектер жиналып, жүйелініп, зерттелінген. Соның ішінде Халфиндердің жөні бөлек. Олар бір-бірімен нешінші атада қосылады және Татарстаннан басқа өңірлерге қалай тараған – ол жағы тарих ғылым еншісіндегі мәселе.

Мысалы, Қазан гимназиясы мен университетінің бастауында тұрған, сондай-ақ кітап шығарып, оқулық жазып, ұлтты ағартқан әкелі-балалы Сағит (атасы), Ысқақ (баласы), Ибрагим (немересі) Халфиндер туралы дерек көп айтылады. Кіші деген Ибрагимнің өзі 1809 жылы «Татар грамматикасын» жазыпты. Қазақ тарихына тікелей қатысы бар Қадырғали Жалайридің шежіресі де осы әулетте сақталынған.

Ал, Ақмолаға Халфиндер әулетінің алғашқы өкілі Уәли Халфин (1834–1894) Башихдином және Кашефдин атты екі ұлымен келген екен. Татар азаматы осында қазақ Балқымбайқызы Тәуірбалаға (1841–1914) үйленеді. Одан Ғалиакпар, Ғалиасқар, Сыздық, Обдірахман, Кәрім, Рахымжан атты алты сүйеді.

Уәли сауда-саттықпен айналысып, жоғары деңгейлі көпес дәрежесіне жеткен. Қаланың алғашқы мешіт-медресесінің құрылысына қаржы бөлген. Халыққа қайырымдылық көмек көрсеткен. Аурухана, кітапхана құрылысына да көмектескен. Соңғы табылған деректер бойынша Ақмоладағы Халфин әулеті Алаш қозғалысына да қаржылай жәрдемдескен. Бұл – олардың қазақтың ұлттық-демократиялық дамуына сеніммен қарағанын көрсетеді. Оған негіз де бар еді.

Ғалиакпар (ауызекі тілде Акпар, Акбар деп те ныспыланады, 1860-1916) Халфин Шыңғыс Уәлихановтың туған жиен қызына үйленген. Яғни Шыңғыстың Бәдіғұл (шын аты – Бәдіғұлжамал; Шоқанның туған қарындасы) есімді қызын әйгілі Тәуке хан тұқымы, Ақмоланың аға сұлтаны Қоңырқұлжаның Абылай атты баласы алған. Содан туған Мәстүра (жиен) Ғалиакпар Халфинге тұрмысқа шыққан.

Ғалиакпар Халфин Ақмоладағы мұсылмандар білімі дамытуға, қазақ-орыс балалар және қыздар мектебінің жандануына аянбай атсалысқан. Қаладағы мешіт құрылысына қаржы бөлген. Қалалық қоғамдық басқарма мүшесі болып, өрт қауіпсіздігі қызметін, аурухананы, кітапхананы қаржыландырған. Түркиядан кітаптар алғызып отырған.

Исмайыл Гаспринский шығарған «Тәржіман» газетіне жазылып, ел арасында басылым идеясын таратқан. Петерборда татардың «Улфат» газеті жанынан жария етілген қазақтың «Серке» газетіне демеушілік жасаған.

Бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде майдан жұмыстарына алынған қазақ солдаттарына (1916 жылы олар қайтқанда да) гуманитарлық көмек қолын созған Ақмола көпестерінің ішінде Қосшығұлов, Халфин, Юсупов фамилиялары бар.

Халфиндер мен Алаш қозғалысын байланыстыратын бірегей тұлға – Хайретдин Болғанбай (1894-1937). Ол – қорғалжындық қажы Әбдірахманның ұлы. XX ғасыр басында Орынбордағы Хусаиния медресесінде оқыған. А.Байтұрсынұлының «Қазақ» газетінмен, М.Шоқайдың «Бірлік туы» газетімен байланыста болған. Соңғысында редактор болған кезі де бар. Ең бастысы, Түркістан автономиясын құруға қатысқан.

Ғалиакпар Халфиннің бірінші әйелінен Майра, Рабиға, Ибрагим атты ұл-қыз, екінші әйелі Мәстүрадан (Ш.Уәлихановтың жиенінен) Рахима туған.

Х.Болғанбай осы Рахима Ғалиакпарқызына үйленген. Екеуінен елге белгілі Гүлнар, Ерік, Мұрат есімді ұл-қыз дүниеге келеді.

Ал, Халфин Ғалиасқардан, Сыздықтан, Әбдірахманнан, Рахымжаннан тараған бір қауым ұрпақ та өнер, ғылым, мәдениет, құрылыс саласында табысты қызмет етіп жатыр.

Рахима Ғалиакпарқызы Халфина – жұбайы Х.Болғанбай алғаш Алаш зиялылары қатарында Сібір гулагтарына айдалғанда артынан іздеп барған табанды әйел.

Халфиндердің дінге, білімге, қоғамға көрсеткен қаржылық көмегі Қазақстан руханиятын дамытуға үлес болып қосылды.

Есіл бойындағы қалада XIX ғасыр мен XX ғасырдың 50-жылдарына дейін өмір сүрген Халфиндердің көпшілігі елордада «Жастар» шағын ауданындағы ескі мұсылман зиратына жерленген.

Ескі Ақмолада ағайынды Халфиндер тұрғызған бірнеше тарихи ғимараттар астана көшкен жылдары сол кездегі тарихи білімі төмен сәулетшілердің кесірінен сүрліп кетті. Бірақ Түркия тәжірибесін ескере отырып, байырғы альбомдарда суреті қалған сол нысандарды қайта жаңғыруға болар еді.

Ақтамақ қалпенің шын аты-жөні – Ахмет Ғұсманұлы (1881-1918).

Ақмола өңірінің әйгілі имамдары, соның ішінде Қазақстан қазиятын басқарған дін қайраткері Садуақас Ғылмани ұстазы қатарында Ақтамақ қалпені көрсеткен. Ғұлама өлке тұлғалары туралы еңбегінде: «Бұл заттың есімі – Ахмет Ғұсман баласы. Егізбай арқылы Төлеңгіттің төрт баласының бірінің тұқымы Барыннан тарайды. Ғұсманнан (Оспан) үш бала, бір қыз туған. Үлкені Рахматолла халық тілінде «Долда» дейді. Онан соңғысы Ахмет (Ақтамақ қалпе), кенжесі – Хайролла. Рахматолла байлардан дүние ұстап, еті тірі саудагер

жігіт болып, заманында Долда-саудагер аталып жүргенінде біз көзден көріп, қалпеден оқу бастаған соң солармен туысқандай болып, барлық халдары бізге айқын көмескісіз білінді. Қойтаста Дәулетей Көшен-молда дегеннің қызына үйленген, аты Бағила еді. Осы аға-жеңгесінің қолында ұстазымыз еншілес, бойдақ біз оқуға келгенде бір тұрады екен. Біз оқу басталған жылы 1907 жылы май айынан басталды. Сол біз оқуға барғанда ұстазымыз жиырма жеті жасында екен. Сол қысында ол кісі Ақмолада Дамолла Ғабдолла Фахрад-дин ұлынан хатым фатихасын алып, енді шәкірт жиып оқуға белін байлап, халыққа шәкірт оқытамын, оқитын талаптылар келсін, деп хабар таратқан екен. Бұдан екі жыл бұрын қажылармен бірге өз атасы Ғұсман марқұм үшін бедел қажын қылып келген екен.

Бұл ұстаз жасында белгілі ауыл молдаларынан қара танып, Құран оқырлық түркі, аз ғана ұсақ араб оқып қана қалған бір кедей шаруаның баласы екен. Соңыра Қызылжар қаласының 6-махалласы Ғабдулғазиз ибн Мұстафа деген ғалымның медресесіне кіреді. Сол оқығаннан оқып 6 жыл жатып оқиды. Өз қатарлы шәкірттерден зерек болып үздік оқиды. Бірақ ол уақыттағы тәртіп бойынша Хатм-и кітабты қыла алмайды. Елге келіп соңғы жылдары Ақмола шаһарында дамолла Ғабдолла Фахраддинұлы хазіреттен оқиды. Хатм-и кітабты Ғабдолла хазіреттен бітіріп дұға алады» деп жазады.

С.Ғыломаниды Қоржынкөл болысы Құтай деген жердің оңтүстік жақ шетіндегі Түйтешті мекендеген Ақтамақ қалпе мектебіне апарған атасы екен. Енді сол сәттегі жауаптасуға назар аударайық: Сонда ұстаз айтты: «Біз шәкірттерді осы арада қабылдап жатырмыз. Аз уақытта Тойғанкөл деген жайлауымыз бар сонда көшіп барамыз. Сол арада медресе саламыз. Медресе біткенше кигіз үй жалдап оқыта тұрамыз», – деді. Содан кейін ұстаз атамызға: «Тақсыр, балаларыңызды ұзақ уақыт оқытасыз ба? Болмаса біраз оқытып, шығарып әкетесіз бе?» – деп сұрады. Атамыз: «Алла өмір берсе, балаларымды өзіңіз енді оқытпаймын десеңіз ғана аламын. Болмаса, оқуын бітіртіп барып шығарамын, деген ниетім бар. Мен мезгілді уақытымда дүниелік жағдай еркіме жібермей оқи алмай қалдым. Сондықтан осы балаларымнан арманымды шығарамын, деген ниетім бар» деді. Ұстаз: «Менің бұлай сұрауымның мәнісі, сіз балаларыңызды ұзақ уақыт оқытатын болсаңыз, онда балаларыңызды 'илм-и сарф, 'илм-и наху деген ғылымнан бастатпақпын. Ол барлық ғылымның құралы, балта-шоты болып, оны оқыған соң өздері-ақ басқа ғылымды біліп кетеді. Қысқа уақыт оқытсаңыз, онда 'ақа'ид, 'ибадат жағдайларын үйрететін ғылымнан оқытпақ едім. Енді сарфтан оқытамыз» деп, «Бидан» деген кітаптан «бісміллә» деп дәріс бастатты.

Атамыз: «Сізге менің бір қатты тапсырысым бар. Ол тапсырысым: бұл балаларымды қашан өзіңіз оқытып болдым, демей босатпаңыз» деді ұстазға».

Әрі қарай естелігінде Садуақас Ғыломани ұстазының Тойғанкөлде медресе тұрғызғанын айта келе: «Ақтамақ қалпедегі оқуым 1907 жылы басталып еді. Мен өзім 1912 жылы оқып шықтым. Сол уақыттарда жылына 100-150 шәкірт оқып тұрды. Мен кеткеннен кейін де оқу дауам етіп, 1916 жылы патша өкіметінің 19-31 арасындағы жастарды қара жұмысқа шақыру салдарынан медресенің оқуы үзілді», – дейді.

Осы тарихи естеліктен Ақтамақ қалпенің Уфадағы Дін назариятына емтихан беріп, шаһадатнама алу үшін Башқұрт жеріне барғанын, мұнда Риза ад-дин ибн Фахр ад-дин және басқа да қазы-ғұламалар алдында сынақтан өтіп, «имам хатип уа мүдәрріс» дәрежесін дәлелдегені туралы шаһадатнама (құжат) алғанын жазады. Сондай-ақ осы Ғыломани мұрасында Ахмет Ғұсманұлының 25 жасында қажылық парызын өтегені, 27 жасында Ғабдолла қазіреттен хатым-фатиха алғаны, Қоржынкөл өңірінде медресе ашып, 9 жыл сабақ бергені, 37 жасында мүфти-қазірет Ғалымжан әл-Баруди өз қолымен шаһадатнама тапсырғаны, аз уақыт Ақмола 3-мешітінде имам-хатиб, мүдәрріс болғаны айтылады.

Дін қайраткері А.Ғұсманұлы үйленсе де, сірә, Алланың жазуымен перзентті болмаған. Бұл туралы да соңына төмендегідей тамаша тағылымды сөз қалдырған (С.Ғыломани естелігінен): «Халық мені «баласы жоқ қу бас» дейді ғой. Олар білмей айтады,

менен баласы көп кісі бар ма? Бес жүздеп алдымнан балалар сабақ алды. Барлығы ұстазым деп дұға қылмай ма? Мені шәкірттерім ұмытады деп ойламаймын. Атасын ұмытқан талай балалар бар емес пе?» деп көзіне жас алып, фатихасын беріп, хош айтты...».

Ақмола өңірінде 500-ден аса діни тұлғаларды оқытып-тәрбилеген Ахмет Ғұсманұлы (халық қойған аты «Ақтамақ қалпе») төңкерістен кейін 1918 жылы елді жайлаған оба ауруынан 37 жасында дүниеден озды. Оның әзіз сүйегі Ақмоладағы Хан Кене сарбаздары қорымына қойылуының да рәміздік мәні бар.

Астанаға өңірлерден ат басын бұрған азаматтар бүгінде «Жастар» шағын ауданындағы Хан Кене сарбаздары, С.Садуақасұлы, көпес Халфиндер, Ақтамақ қалпе бейітіне зиярат етеді. Бұл – біздің ата дәстүріміз, ел үшін шейіт кеткен немесе сол жолда өмірін сарп еткен тұлғаларды қадірлеуіміздің белгісі.

Гүлсім БИСЕНОВА

т.ғ.к, доцент, «Қолжазбалар және сирек кітаптар
ұлттық орталығының» ғылыми-зерттеу
жұмыстарын ұйымдастыру бөлімінің
жетекші сарапшысы
E-mail: bisenova.1966@inbox.ru

АСТАНА ТАРИХЫ: XIX ҒАСЫРДЫҢ АЯҒЫ XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ СТАТИСТИКАЛЫҚ ШОЛУЛАР НЕГІЗІНДЕ ТАРИХИ ТАЛДАУ

Аңдатпа. Мақалада XIX ғасырдың аяғы XX ғасырдың басындағы Ақмола облысының әлеуметтік-экономикалық дамуы Ресей империясының ресми статистикалық шолулары мен есептері негізінде талданады. Зерттеу барысында аймақтың әкімшілік – аумақтық құрылымы, халық саны мен этникалық құрамы, көші-қон үрдістері, ауыл шаруашылығының даму деңгейі, сауда-саттық мәселелеріне қатысты нақты мәліметтер қарастырылады. Мақалада ресми статистикалық жинақтар дереккөз ретінде ғылыми айналымға тартылып, олардың ақпараттық әлеуеті айқындалды.

Түйін сөздер: Ақмола облысы, статистикалық шолулар, халық саны, ауыл шаруашылығы, сауда, әлеуметтік-экономикалық даму.

Кіріспе. Ұлы даланың кіндігінде орын тепкен Ақмоланың, қазіргі астананың тарихы көне өркениет пен ірі саяси оқиғалардың, дәуірлік өзгерістердің тарихы деуге дәлел жеткілікті. Деректерге сүйене отырып, астана шежіресі біздің заманымызға дейінгі III мыңжылдықтан басталады деп айта аламыз. Шаһардың шаңырағын алғаш көтергендер нақ осы мыңжылдықта ұлы далада ұлы империя құрған ғұндар болатын. Бұл берік байламды шетелдік саяхатшылар XVIII-XIX ғасырларда аңғартып кетсе, қазіргі қазақ зерттеушілері ашық мәлімдеп отыр. Оларға дәл осындай батыл пікір айтқызған тарихи орын – Астанадан небәрі он бес шақырымдай жердегі Тайтөбе белінің үстінен табылған ескі қамал. Дәуірінде айбыны асып, қуаты тасып тұрған ғұн көсемдері Сарыарқаның төсіне, төрт құбыланы тоғыстырған жер ортасына, Нұра мен Есіл өзендерінің арасында жатқан Тайтөбенің үстіне қамал салыпты. Кеңдігінен бас айналатын, қараған көз сүрінбейтін ұлан даланы сол қамал күндіз-түні қалт еткізбей қарауылдаған. Ғұн тілінде «Ақ» – Батыс, «Мола» – Қамал ұғымын білдірген[1].

Бұл өңірді патшалық кезеңнен бастап ресей елшілері мен патшаның әскери адамдары түбегейлі зерттей бастады. Геодезист және топограф И.Шангин 1816 жылы осы өңірде саяхат жасап, өңірдегі картаға жеті қаланың орнын белгілеп кеткен.

1830 жылы Ресей империясы алғашқы «Ақмола» бекінісін тұрғызғанда қала мен өлкенің жаңа келбеті ашылды. Кейінгі жылдары Ақмола өңірі өлкедегі ірі сауда орталығына айналып, Ресей казактары, қоныс аударушы шаруалар, әскери адамдар, татарлар мен ортаазиялық көпестер, жергілікті кедейленген қазақ – жатақтары есебінен қала халқы саны өсе бастады[2].

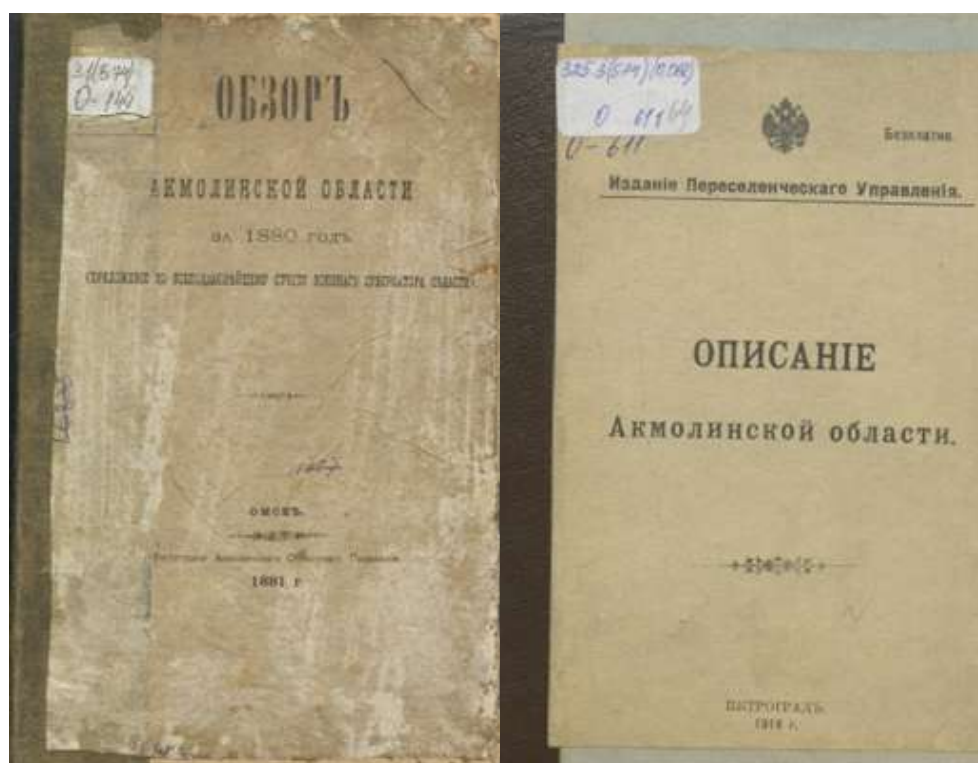
Қазақ жерлерін Ресей құрамына қосып алудың аяқталуы және империяның оңтүстік-шығыс шектерде орнығуы Қазақстанды басқаруды номадтардың әлеуметтік-экономикалық өмірінде қалыптасқан жаңа өзгерістерге сәйкес қайта құру міндетін алға тартты. Ресей империясының қазақ өлкесіне қатысты стратегиялық жоспарында Ресейдің еуропалық бөлігінен орыс және украин шаруаларын көшіру саясаты маңызды роль атқарды. Оның басты міндеті – әлеуметтік базаны кеңейту, жаңа жерлерді игеру және басып алу, табиғи ресурстарды пайдалану арқылы Ресейдің аймақтағы экономикалық позицияларын нығайту болды. Оның нәтижесінде ішкі нарықтың кеңеюі, ауыл шаруашылығы тауарларының өсуі, сондай-ақ халықтың ұлттық құрылымы өзгеріп, орыстар санының өсуі байқалды. Аталмыш мәліметтерді Ресей империясының XIX ғасырдың аяғы XX ғасырдың басында қазақ өлкесіне қатысты жасалған статистикалық шолуларынан байқауға болады. Облыстардың статистикалық шолулары мен сипаттамалары губернаторлардың барлық есептеріне қосылып отырды. Аймақтар бойынша жасалған статистикалық шолулар; табиғат жағдайы мен облыстардың жер көлемін, шекара аймақтарын, отырықшы және көшпелі халық санын, өнеркәсіптің, азық-түліктің, сауданың жәй-күйін, халықтың тұрмыс-тіршілігін, денсаулық сақтау және ағарту саласына қатысты мәліметтерді қамтиды.

Материалдар мен әдістер.

Кешенді зерттеудің деректік негізін Ресей империясының ресми статистикалық материалдары құрайды. Мақалада «Қолжазбалар және сирек кітаптар ұлттық орталығы» РММ-нің №2 «Сирек кітаптар» қорында сақталған XIX ғасырдың аяғы XX ғасырдың басындағы Ақмола өңіріне қатысты статистикалық шолуларға талдау жасалды. Нақтыласақ, Аталмыш статистикалық шолуларда Ақмола облысының табиғат жағдайы мен облыстың жер көлемі, шекара аймақтары, отырықшы және көшпелі халықтың саны, өнеркәсіптің, азық-түліктің, сауданың жәй-күйі, халықтың тұрмыс тіршілігіне қатысты нақты мәліметтер берілген. Сонымен қатар зерттеу барысында тарихи-салыстырмалы әдіс, статистикалық талдау және жүйелеу әдістері қолданылды. Бұл тәсілдер деректерді кешенді түрде талдап, өңір дамуының негізгі үрдістерін анықтауға мүмкіндік береді.

Нәтиже.

Ақмола облысына қатысты 1880 жылға арналған статистикалық шолу мәліметтерінде Ақмола облысы географиялық ендік бойымен созылған төртбұрыш пішінді аймақ болып табылады делінген. Оның жалпы ауданы шамамен 479 927,5 шаршы километрді құрайды. Облыстың тұрақты халқы 458 818 адамды құрап, демографиялық көрсеткіштер бойынша тығыздық салыстырмалы түрде төмен деңгейде орналасқан. Аймақтың рельефі негізінен ойпаттық және жазықтық сипатта, ал кейбір бөліктерінде жеңіл таулы қыралар кездеседі. Климаттық жағдайы континенттік сипатқа ие, қысы суық, жазы құрғақ және ыстық болып келеді. Әкімшілік тұрғыдан облыс бірнеше аудандарға бөлінген, әрқайсысы өзінде ауылдық және қалалық елді мекендерді қамтиды. Ақмола облысының географиялық орны мен табиғи ресурстары экономикалық және әлеуметтік даму үшін маңызды фактор болып табылады.



Сурет 1. Ақмола облысына қатысты статистикалық шолулар
(1880ж және 1916ж есебі бойынша)

Облыс бес уезге бөлінеді: Омбы, Петропавл, Көкшетау, Атбасар және Ақмола уездері. Омбы мен Петропавл уездері облыстың солтүстік бөлігінде орналасып, Сібір теміржол магистралімен шектеседі. Шығыс және батыс жағынан аталған уездермен қамтылған Көкшетау уезі облыстың орталық бөлігін алып жатыр. Ал теміржолдан неғұрлым шалғай орналасқан Атбасар мен Ақмола уездері облыстың оңтүстік бөлігінде орналасқан. Облыс тұрғындарының оның жекелеген бөліктері мен уездері бойынша орналасу ерекшелігі солтүстік бөліктің оңтүстік бөлікке қарағанда шамамен үш есе тығыз қоныстанғанын көрсетеді. Оңтүстіктегі Ақмола және Атбасар уездерінің басқару орталықтары шоғырланған екі отырықшы елді мекенді, сондай-ақ пошта жолы бойында орналасқан бірнеше шағын бекеттерді қоспағанда, облыстағы барлық отырықшы қоныстар солтүстік бөлікте орналасқан. Бұл қоныстар ішінара қазақ даласының орталық өңірлеріне қарай тарала орналасқан. Ақмола облысына қатысты 1880 жылға арналған статистикалық шолу мәліметтерінде уездер бойынша халықтың орналасу тығыздығы мен жер көлемі келесі кестедегі мәліметтер арқылы берілген.

Уездер	Көлемі	Халық саны	Орналасу тығыздығы
Ақмола	198,960	125,632	0,6
Атбасар	115,276	63,265	0,5
Көкшетау	63688,7	90,113	1,4
Петропавл	60953,6	99,934	1,6
Омбы	41048,0	79,874	1,9

Кесте-1. Ақмола облысының уездері бойынша жер көлемі
мен халықтың орналасу тығыздығы. (1880 ж. есеп)

Ақмола облысының халқы құрамы мен мәдени даму деңгейіне қарай отырықшы (орыстар) және көшпелі (қазақтар) болып екіге бөлінеді. Ауыл шаруашылығы – құнарлы топырақ және қолайлы табиғи жағдайлар болған жағдайда тұрақты және қажырлы еңбекті талап ететін кәсіп ретінде қоныс аударған халықтың негізгі шаруашылығына айналды; ал мал шаруашылығы өзінің алғашқы, қарапайым кезеңінде адамнан тек қадағалау мен бақылауды ғана талап ететіндіктен, кең далалы аймақтарда көшпелі тұрғындардың басты шаруашылығына айналады. Тұрақты қонысқа ие халық үшін ауыл шаруашылығы негізгі экономикалық қызмет ретінде дамыған, ал мал шаруашылығы екінші рөлді атқарады. Көшпелі тұрғындардың жағдайында керісінше, мал шаруашылығы басты экономикалық қызмет болып табылады, ал ауыл шаруашылығы екінші дәрежелі сипатқа ие болады. Бұл құбылыс әлеуметтік құрылым және табиғи-географиялық ортаның ықпалы мен еңбек қатынасының өзара байланысының айқын көрінісі болып табылады[3].

Ақмола облысында ауыл шаруашылығы саласынандағы өндіруші өнеркәсіп негізінен дәнді дақыл өсірумен (бидай егісімен) дамыған, және бұл кәсіппен негізінен казактар және қоныс аударған шаруалар айналысады, ал қырғыздардың арасында бұл кәсіппен айналысатындар өте аз. Көкшетау уезі өзінің аса құнарлы топырағымен ерекшеленіп, ежелден астық өнімінің молдығымен танылған. Соңғы жеті жылдың деректері көрсеткендей, бұл өңірде егіншілік шаруашылығы анағұрлым жоғары деңгейде дамыған. Аталған құбылыс табиғи-географиялық жағдайлардың қолайлылығымен қатар, өңірдің экономикалық бейімделуі мен аграрлық шаруашылықтың тарихи қалыптасу ерекшеліктерімен тығыз байланысты. Астық шаруашылығынан бөлек, отырықшы халық бау-бақша дақылдарын және кейбір техникалық өсімдіктерді, атап айтқанда темекі, зығыр мен қарасораны өсірумен де айналысады. Алайда бұл дақылдарды өндіру көлемі негізінен өндірушілердің өз қажеттіліктерін ғана қанағаттандыру деңгейімен шектеледі. Аталған өсімдіктердің ішінде картоп өсіру ерекше маңызға ие, себебі ол өсімдік тектес азық-түліктің негізгі толықтырушы көзі ретінде кеңінен пайдаланылған. 1880 жылғы жалпы егіс көлемі алдыңғы жылмен салыстырғанда облыс уездері бойынша төмендегідей көрсеткіштерді береді;

Уездер	1879 ж.	1880 ж.
Ақмола	1653	885
Омбы	11201	9942
Петропавл	16432	15536
Көкшетау	17437	11878
Атбасар	303	138

Кесте-2. Ақмола облысының уездері бойынша егістік көлемі
(1879-1880 жж. бойынша салыстырмалы есеп)

1881 жылғы 1 қаңтардағы мәліметтер бойынша Ақмола облысында мал түрлерінің жалпы саны 1 780 919 басты құраған. Осы көрсеткіштің ішінде отырықшы халық үлесіне 171 031 бас мал тиесілі болса, көшпелі халыққа 1 609 888 бас мал тиесілі болған. Мал басының отырықшы және көшпелі халық арасындағы мұндай теңсіз бөлінісі екі әлеуметтік топтың экономикалық өміріндегі мал шаруашылығының маңыздылығы әртүрлі екенін айқын көрсетеді: отырықшы халық үшін ол тек қосалқы шаруашылық түрі ретінде қызмет етсе, көшпелі халық үшін негізгі экономикалық қызмет болып табылады және олардың материалдық әл-ауқатының бірден-бір қайнар көзі ретінде қарастырылады. Қырғыздар өз табындарынан негізгі тіршілікке қажетті өнімдерді алады: азық ретінде ет пен сүтті, киім ретінде тері, елтірі және жебаға тәрізді материалдарды, баспана ретінде киіз үйді,

сондай-ақ қозғалыс құралдарын пайдаланады. Сонымен қатар, мал басының артық бөлігін және оның әртүрлі шикі әрі өңделген өнімдерін елеулі көлемде сату арқылы олар өзге де тұрмыстық қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында қаржы көзіне айналдырады. Облыстың әрбір уезінде отырықшы және көшпелі халық арасындағы мал басының жалпы саны Ақмола облысының 1880 жылға арналған статистикалық шолуында нақты берілген. Бұл деректер мал шаруашылығының құрылымы мен әртүрлі елді мекендердегі экономикалық ерекшеліктерін зерттеу үшін маңызды[4].

Уездер	Отырықшы халықта (мал саны)	Адам басына шаққанда	Көшпелі халықта (мал саны)	Адам басына шаққанда
Ақмола	2929	0,6	552960	4,5
Атбасар	1759	1,3	520182	8,4
Көкшетау	41421	1,5	186378	2,9
Петропавл	76706	1,8	223545	3,9
Омбы	48216	1,0	126823	3,5

Кесте-3. Ақмола облысының уездері бойынша отырықшы және көшпелі халықтың қолындағы мал басының саны (1880 ж. есеп)

Орталық Қазақстанның сан-салалы экономикасының құрамдас бөлігі жергілікті өнеркәсіп болды, оның біркелкі емес, өтпелі ең алдымен ұсақ тауарлы деңгейі мен мәні бірқатар қарама-қарсы пікірлер туғызды. Қазіргі түсінік мағнасында алғанда, сол дәуірдегі осы саланы, зауыттар мен фабрикаларды өнімділігінің мөлшері, шығаратын өнімнің көлемі жөнінен ең алдымен қолөнер кәсіпшілігі қатарына жатқызуға болатын еді. Өздерінің көлемі, құрылысының қарапайымдылығы жағынан, сондай-ақ оларда жұмыс істейтін жұмысшылар саны бойынша шағын бұл «зауыттар» шын мәнінде XIX ғасырдың аяғы – XX ғасырдың басында ғана өнеркәсіптің қарапайым бастамалары болды. Мал шаруашылығы шикізатын өңдеу жөніндегі алғашқы кәсіпорындардың негізгі ошақтары Ақмола және Семей облыстары болатын. Жергілікті мекемелер жинаған деректер бойынша, мұндай кәсіпшіліктердің алғашқы ошақтары Ақмола облысында XIX ғасырдың орта шенінде-ақ пайда болған. Табиғи ресурстарға өте бай Қазақстанның біртіндеп қалыптасып жатқан өнеркәсіптік келбеті бірінші кезекте кен-зауыт саласымен анықталды. Орталық Қазақстандағы мыс рудаларының, көмірдің, қымбат металдардың орасан көп қорлары XIX ғасырдың 80-жылдарында-ақ өндіруші өнеркәсіптің жеткілікті дәрежеде болашағы бар ошақтарының құрылуына жағдай жасады. Көкшетау уезіндегі алтын кен орындары, Қарағанды бассейніндегі тас көмір кені және басқа да осындай салалар аймақтық ерекше маңызды экономикалық сала ретіндегі мүмкіншілігін едәуір дәрежеде анықтап берді [5].

Ауыл шаруашылығы мен мал шаруашылығынан кейін өндіруші салалардың ішінде ерекше мәнге ие сала – тау-кен өнеркәсібі. Тау-кен өнеркәсібі негізінен Ақмола облысының екі уезінде – Ақмола және Көкшетау уездерінде шоғырланған және оның құрамына тас көмір, мыс кені және алтын өндіру салалары кіреді. 1880 жылы Ақмола облысында келесі кен өндірісі орындары игерілді: Ақмола уезіндегі Қарағанды таскөмір кеніші; Ақмола уезіндегі Спасск, Ильинск және Успенск мыс кеніштері; сондай-ақ Көкшетау уезіндегі Генриэтин, Максимилиан және Азбай алтын кәсіпшіліктері. Сонымен қатар, Ақмола уезінде жалпы саны 13 кен орны тіркелген, олардың ішінде 3 таскөмір кеніші және 10 мыс кеніші болған. Өндіріс орындарындағы жұмысшылар саны төмендегідей болды: таскөмір кенішінде – 216 адам, мыс кеніштерінде – 203 адам, алтын кәсіпшіліктерінде – 118 адам жұмыс істеді. Балқытылған мыс өнімі Екатеринбургке, Нижегород жәрмеңкесіне және

ішінара Петербургке өткізілді. Оның бір пұтының орташа бағасы 10 рубльді құраған. Осыған байланысты Спасск зауытының 1880 жылғы жалпы өндірістік өнім көлемі 280 000 рубль мөлшерінде бағаланды.

Тұзды көлдердің мол болуына қарамастан, тұз өндіру ісі қырғыздар (қазақтар) үшін едәуір табысты кәсіп түріне айналар еді, егер бұл өнімді өткізу барысында олар тұтынушылармен арадағы делдалдарға тәуелді болмағанда. Қырғыздар (қазақтар) казактардан жиі қарызға ақша алып отырған және қарыздарын малмен, мал шаруашылығы өнімдерімен немесе тұзбен өтеген. Мәселен, Омбы уезінде қырғыздар (қазақтар) тұзды көлдерден өндіріп әкелген тұздың басым бөлігі казактардың қолына шоғырланған. Казактар бұл тұзды Тобыл губерниясынан келген шаруаларға сатқан, не өздері ауылдарға тасымалдап өткізген. Тұз саудасының ауқымына келсек, 1880 жылы бір ғана Николаев аймағы арқылы казактардың қолынан 82 375 пұт тұз өткені айқын көрсетілген.

1880 жылы Ақмола облысында 139 зауыт жұмыс істеді. Бұл кәсіпорындарда 1408 жұмысшы еңбек етіп, олардың жалпы өндірістік өнім көлемі 2 030 962 рубльді құраған. Өңделетін шикізат түріне қарай зауыттар үш санатқа бөлінді:

- а) Минералдық шикізатты өңдейтін зауыттар;
- ә) Өсімдік тектес шикізатты өңдейтін зауыттар;
- б) Мал шаруашылығы шикізатын өңдейтін зауыттар.

Ақмола облысы аумағындағы зауыт өнеркәсібі толығымен отырықшы халықтың иелігінде болды. Ал көшпелі халық арасында мал шаруашылығының шикізат өнімдерін өңдеу ісі көбіне қарапайым кәсіп сипатына ие болып, зауыттық өндіріс деңгейіне жете қойған жоқ. Бұл кәсіп түріне жататын өнімдердің (иленген терілер, ер-тұрман әбзелдері мен аяқ киімге арналған былғары, киіз, қаптар мен кілемдер тоқуға арналған иірілген жіптер, жүннен тоқылған бұйымдар мен қыл арқандар) басым бөлігі қырғыздардың (қазақтардың) өз қажеттерін өтеуге жұмсалды. Ал қалған бөлігі саудаға шығарылып немесе өзге өнімдерге айырбасталды. Сондықтан бұл бұйымдардың нақты саны мен құнын дәл есептеу мүмкін болмады[6].

Ақмола облысына қатысты 1916 жылға арналған статистикалық шолуда аталмыш облыстың уездері бойынша жан-жақты мәліметтер берілген. Бұл мәліметтер уездердің табиғат жағдайына байланысты егін шаруашылығының дамуы және жергілікті жерлердегі мал шаруашылығының жәй-күйін баяндайды. Сонымен қатар, ауыл шаруашылығы өнімдерінің нарықтық құны туралы ақпараттар береді.

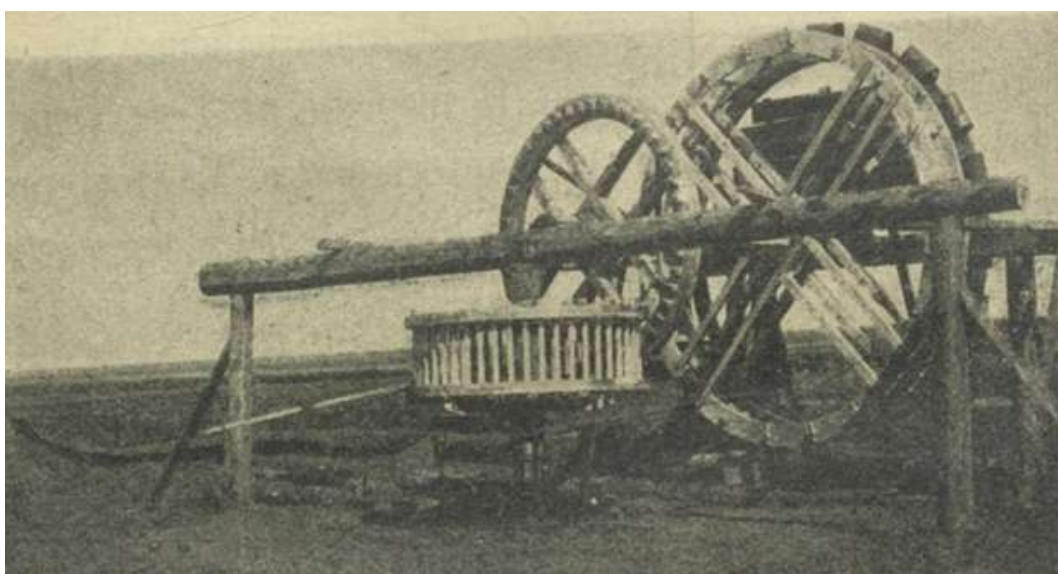
Омбы уезі климаттық және топырақтық жағдайлары жағынан егіншілік жүргізуге толықтай қолайлы болып табылады. Тек уездің оңтүстік бөлігі ғана топырақ құнарлылығының төмендігі мен сортаң жерлердің кең таралуына байланысты астық шаруашылығына салыстырмалы түрде қолайсыз саналады. Омбы уезі аумағындағы мал бағасы шөптің құны мен қорының мөлшеріне байланысты едәуір өзгеріп отырған. Орташа есеппен алғанда, жұмысқа пайдаланылатын жылқының бағасы 50–60 рубль, сиыр 30–50 рубль, ал қой 5–7 рубль көлемінде болған. Жер өңдеумен байланысты емес, жергілікті халыққа табыс әкелетін кәсіп түрлерінің ішінде уездің солтүстік орманды аймағында ағаш кесу және отын дайындау жұмыстары ерекше орын алған. Омбы уезі халқы негізінен Еуропалық Ресейдің далалық губернияларынан қоныс аударып келген шаруалардан тұрған және олар уезд халқының жалпы санының үштен екі бөлігін құраған. Сонымен қатар, жерлері уездің солтүстік бөлігінде Ертіс өзені бойында және Сібір темір жолы маңында орналасқан казактар мекендеген. Бұлардан бөлек, уездің байырғы тұрғындары – қазақтар да өмір сүрген, олардың ауылдары шаруалардың қоныстары секілді уезд аумағына шашырай орналасқан. Омбы уезі аумағында қоныс аударушыларға арналған үш аурухана болған, олардың біреуі Омбы қаласында, теміржол станциясы маңында орналасқан. Сондай-ақ осы жерде қоныс аударушыларға арналған аялдау барақтары мен қоныстандыру пунктіне жетекшілік ететін шенеуніктің кеңсесі салынған. Қоныс аударушылар аталған кеңседен өздеріне қажетті барлық анықтамалық мәліметтерді ала алған[7].

Петропавл уезі ұзыннан созылып жатқан жіңішке жолақ тәрізді аумақты алып, шамамен 700 шақырым қашықтыққа созылған. Уездің басым бөлігінің жер бедері тегіс болып келеді, ал топырағы негізінен қара топырақты немесе қара топыраққа жақын құм аралас топырақ түрінде сипатталған. Уездің солтүстік бөлігінде де, оңтүстік бөлігінде де шаруалар бидай, арпа, сұлы және тары еккен. Петропавл уезі халқының құрамын казактар, қырғыздар және шаруалар құраған. Уезд аумағында екі аурухана және бір мектеп болған, аурухананың біреуі Петропавл қаласында, теміржол станциясы маңында орналасқан.



Петропавл уезіндегі мектеп. 1916 ж.

Ескі қоныстарда бау-бақша шаруашылығы дамыған. Петропавл маңындағы бақша өсірушілер суару ісінде шығырларды пайдаланған. Шаруалар өз шаруашылықтарында өндірілген артық өнімдерін теміржол станцияларында өткізген. Кей жерлерде мал шаруашылығы да дамыған. Сүт өнімдері май өңдеу кәсіпорындарына тапсырылып отырған. Кейбір ауылдарда май өндіру орындары артельдік негізде ұйымдастырылған. Учаскенің солтүстік бөлігіндегі елді мекендерде тұрғындар теміржол саласында жұмыс істеу арқылы табыс табу мүмкіндігіне ие болған.



Бақша суару ісінде қолданған шығыр. 1916 ж.

Көкшетау уезі басқа уездермен салыстырғанда ауқымды аумақты алып жатқанына қарамастан, өзінің табиғи-климаттық жағдайлары бойынша айтарлықтай сан түрлігімен сипатталады. Аймақ рельефінде тегіс далалық аймақтар, қыраттар мен таулы массивтер кездеседі. Осы орайда, кең-байтақ алқаптарды қамтитын орман массивтерімен қатар, ондаған шақырымға созылатын мүлдем өсімдіксіз (бұтасыз) аридтік дала белдемдері де бар. Көкшетау уезі Ақмола облысы бойынша ең құнарлы топырақ жамылғысына ие. Мұндағы дәнді дақылдар құрылымында негізінен бидай, арпа, сұлы және тары егіледі. Өңірдегі көкөніс шаруашылығы құрылымында картоп, қырыққабат, қияр, қызылша, пияз, тұрып және тағы басқа дақылдар өсіріледі. Мал шаруашылығы өнімдерінің құны уездің бүкіл аумағында біртекті баға нарқымен сипатталады. Атап айтқанда, бір бас жылқының орташа бағасы – 40-60 рубльді, сиыр – 30-50 рубльді, қой – 5-8 рубльді, ал егістік алқаптарында пайдаланылатын бір жұп жұмыс өгізі – 130-200 рубльді құрайды. Аймақтың демографиялық құрамы казактардан, шаруалардан және қазақтардан (мәтіндегі тарихи атауы – киргиз) тұрады. Уездің денсаулық сақтау инфрақұрылымында үш аурухана (Алексеевка, Макин және Фёдоров) және елді мекендерде орналасқан 6 фельдшерлік пункт қызмет көрсетеді [8].

Ақмола уезі облыстың оңтүстік-шығыс бөлігінде орналасқан және барлық уездердің ішіндегі ең ауқымды аймақ болып табылады. Уездің солтүстік бөлігінің климаттық жағдайлары облыстың өзге өңірлерімен ұқсас: мұнда атмосфералық жауын-шашын (жаңбыр мен қар) мөлшерінің тапшылығы, тұрақты желді ауа-райымен температураның шұғыл континенттік ауытқулары тән. Аймақтың демографиялық құрылымы қоныс аударған шаруалардан және жергілікті байырғы тұрғындар – қазақтардан (мәтіндегі тарихи атауы – киргиз) тұрады. Еуропалық Ресейдің оңтүстік далалық губернияларынан қоныс аударған шаруалар қазіргі уақытта Ақмола уезінің солтүстік бөлігіндегі халықтың негізгі үлесін құрап отыр. Жалпы облыс аумағына тән үрдіс ретінде, бұл өңірде де дәстүрлі кәсіпшілік түрлері дамымаған. Уездің оңтүстік бөлігінде ағылшын компаниясына тиесілі Спасск мыс қорыту зауыты мен Қарағанды тас көмір кеніштері жұмыс істейді. Дегенмен, аталған өндіріс орындарына жұмыс күші ретінде негізінен жергілікті қазақтар (мәтіндегі тарихи атауы – киргиз) тартылады, соның салдарынан қоныс аударған шаруалар арасында еңбекпен қамтылу және қосымша табыс табу деңгейі төмен.

Атбасар уезі Ақмола облысының оңтүстік-батыс бөлігін қамтиды. Аймақтың оңтүстік аумағы егіншілікпен айналысуға қолайсыз (тиімділігі төмен) болып табылады, соған байланысты мұнда қоныс аударушылар үшін ашылған арнайы жер телімдері қарастырылмаған; ал оның солтүстік бағытында орналасқан өңірлер қоныстандыру процесін жүргізуге толықтай жарамды. Астық өнімдерінің бағасы салыстырмалы түрде жоғары емес, ал жоғары өнімділік (өнім мол болған) жылдары баға конъюнктурасының төмендеуі сондай, тіпті егін шаруашылығын жүргізуге жұмсалған өндірістік шығындарды әрең ақтайды. Керісінше, мал шаруашылығы өнімдері мен тірі малға деген сұраныс жоғары, соған байланысты олардың нарықтық құны әрдайым тұрақты жоғары деңгейде сақталады. Бағбандық пен омарташылықтың (ара шаруашылығының) даму қарқыны баяу, сондықтан бұл салалар қазіргі кезеңде қоныс аударушылар қожалықтарының экономикалық құрылымында елеулі рөл атқармайды. 1913 жылға арналған статистикалық деректер негізінде Атбасар уезі бойынша астық және ауыл шаруашылығы өнімдерінің нарықтық құны туралы ақпаратты ұсынатын болсақ, уезд бойынша анықтамалық бағалар конъюнктурасы (1913 ж.) дәнді дақылдар мен өнім түрлерінің 1 пұт үшін белгіленген орташа нарықтық құны келесідей көрсеткіштерді құрады:

№	Дәнді дақылдар атауы	Көктемде (1 пұт үшін белгіленген баға)	Күзде (1 пұт үшін белгіленген баға)
1	Бидай	- р. 61 т.	- р. 49 т.
2	Қара бидай	- р. 45 т.	- р. 44 т.
3	Сұлы	- р. 84 т.	- р. 56 т.
4	Арпа	- р. 71 т.	- р. 52 т.
5	Тары	- р. 86 т.	- р. 72 т.
6	Бұршақ	1 р. 05 т.	- р. 75 т.
7	Картоп	- р. 47 т.	- р. 36 т.

Кесте-4. Атбасар уезіне қатысты 1913 жылғы есеп бойынша дәнді дақылдардың орташа нарықтық құны

1880 жылы Ақмола облысында 1685 сауда куәлігі берілді, бұл 1879 жылмен салыстырғанда 16 бірлікке артық. Оның ішінде: гильдиялық – 380, кәсіпшілік куәліктер саны – 1305. Ақмола облысындағы сауда қатынастары тұрақты орындар (дүкендер) арқылы, қырғыздармен (қазақтармен) тауар алмасу нысанында немесе уақытша орындарда (жәрмеңкелерде) жүзеге асырылды. Ақмола облысында қызмет ететін 30 жәрмеңке сауда айналымының көлемі менықпалету аймағына байланысты екі санатқа бөлінеді. Оның ішінде казак қоныстарының желісі бойында орналасқан 27 жәрмеңке төңіректен қырғыздардың (қазақтардың) өз өнімдерін ресейлік тауарларға айырбастау орны болып табылады. Осы себепті олардың басым бөлігі күз мезгілінде, яғни қырғыздар казак қоныстарына жақын маңдағы қыстауларына оралып, мал артығын киім-кешекке, үй шаруашылығына қажетті бұйымдар мен басқа тұрмыстық заттарға айырбастау мүмкіндігін алған кезде өткізіледі. Бұл тауарлар жәрмеңкелік сауданың өте серпінді дамыған бөлігін құрайды. Қалған үш жәрмеңкенің сипаты мүлдем өзгеше. Олар: Ақмоладағы (21 мамыр мен 10 маусым аралығындағы Константинов), Атбасардағы (10 маусым мен 10 шілде аралығындағы Петров) және Петропавлдан 110 шақырым қашықтықтағы Тайынша маңындағы (1 шілде мен 20 тамыз аралығындағы Тайынша) жәрмеңкелері. Бұл жәрмеңкелер тек Сібірден ғана емес, сонымен қатар Ресей мен Түркістан өлкесінен де саудагерлерді тартты. Мұндағы негізгі сауда нысаны мал болғандықтан, олар малды шалғай өңірлерден жеткізуге қолайлы жаз мезгілінде өткізіліп отырған [9].

Қорытынды. XX ғасырдың басындағы Ақмола облысының әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштерін статистикалық шолулар негізінде тарихи талдау өңірдің отарлық кеңістіктегі орны мен даму ерекшеліктерін айқындауға мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелері Ақмола облысының Ресей империясының аграрлық-шикізаттық аймағы ретінде қалыптасқанын және оның әлеуметтік-экономикалық дамуының империялық мүдделерге тәуелді болғанын дәлелдейді. Статистикалық деректер облыстың демографиялық құрылымында елеулі өзгерістер болғанын көрсетеді. Халық санының өсуі негізінен қоныс аудару үдерістерімен байланысты болып, этникалық құрамдағы өзгерістерге алып келді. Аталмыш жағдайлар, дәстүрлі қазақ қоғамының әлеуметтік құрылымына, шаруашылық жүргізу үлгісіне және жер пайдалану жүйесіне тікелей ықпал етті. Өнеркәсіп пен сауда салаларының даму деңгейі Ақмола облысының экономикалық құрылымының аграрлық бағытын толықтырғанымен, олардың әлеуеті шектеулі болды. Ұсақ өңдеу кәсіпорындарының басым болуы және жәрмеңкелік сауданың негізгі орын алуы өңір экономикасының нарықтық қатынастарға бейімделгенін көрсетеді.

Қорыта келгенде, XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы Ақмола облысы мен оның төңірегіндегі сауда-саттықтың, инфрақұрылымның және демографиялық

құрылымның даму үрдістері қазіргі бас қаламыздың тарихи тамыры тереңде жатқанын айғақтайды. Зерттеу нәтижелері Қазақстанның отарлық кезеңдегі аймақтық дамуын терең түсінуге мүмкіндік беріп, алдағы уақытта әлеуметтік-экономикалық, тарих, демографиялық үдерістер және аграрлық саясат мәселелерін зерттеуде ғылыми негіз бола алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Смайыл Алдан. «Астана ғасырлары». – Астана, 2010. - 416 б.
2. Қабылдинов Зиябек. «Астана тарихы». – Алматы: «Атамұра», 2017.
3. Обзор Акмолинской области за 1880 год // Омскъ. – 1881. 2,3 бб.
4. Бұл да сонда, 7, 8 бб.
5. Қазақстан тарихы көне заманнан бүгінге дейін бес томдық. Т.3 - Алматы «Атамұра» - 2010.- 447, 448 бб.
6. Обзор Акмолинской области за 1880 год // Омскъ. – 1881. 10,12 бб.
7. Описание Акмолинской области // Петроградъ. – 1916 г.
8. Бұл да сонда, 23, 28 бб.
9. Бұл да сонда, 52, 64 бб.

МРНТИ 04.71.21

Гульсим БИСЕНОВА

*к.и.н., доцент, ведущий эксперт отдела организации научно-исследовательской работы,
РГУ “Национальный центр рукописей и редких книг”
E-mail bisenova.1966@inbox.ru*

**«ИСТОРИЯ АСТАНЫ: ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ
НА ОСНОВЕ СТАТИСТИЧЕСКИХ ОБЗОРОВ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА».**

Аннотация. В статье на основе официальных статистических обзоров и отчетов Российской империи анализируется социально-экономическое развитие Акмолинской области в конце XIX – начале XX веков. В ходе исследования рассматриваются конкретные данные, касающиеся административно-территориального устройства региона, численности и этнического состава населения, миграционных процессов, уровня развития сельского хозяйства и вопросов торговли.

Ключевые слова: Акмолинская область, статистические обзоры, численность населения, сельское хозяйство, торговля, социально-экономическое развитие.

IRSTI 04.71.21

Gulsim BISSENOVA

*Candidate of historical sciences, associate professor,
leading expert of the department of organization of scientific research work,
RSU “National Center for Manuscripts and Rare Books”
of the Ministry of Culture and Culture of the Republic of Kazakhstan.
E-mail: bisenova.1966@inbox.ru*

**«THE HISTORY OF ASTANA: A HISTORICAL ANALYSIS BASED ON STATISTICAL
SURVEYS OF THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES».**

Abstract. *Based on the official statistical reviews and reports of the Russian Empire, the article analyzes the socio-economic development of the Akmola Region in the late 19th and early 20th centuries. The study examines specific data regarding the administrative-territorial structure of the region, population size and ethnic composition, migration processes, the development level of agriculture, and trade issues.*

Keywords: *Akmola Region, statistical reviews, population size, agriculture, trade, socio-economic development.*

Paidalanylğan ädebïetter tizimi

1. Smaiyl Aldan. Astana ğasyrları. – Astana, 2010. – 416 b.
2. Qabyldınov Ziyabek. Astana tarıhy. – Almaty: «Atamura», 2017.
3. Obzor Akmolınskoï oblastı za 1880 god // Omsk. – 1881. – 2–3 bb.
4. Bul da sonda. – 7–8 bb.
5. Qazaqstan tarıhy köne zamannan büginge deiin. Bes tomдық. T. 3. – Almaty: «Atamura», 2010. – 447–448 bb.
6. Obzor Akmolınskoï oblastı za 1880 god // Omsk. – 1881. – 10–12 bb.
7. Opisanie Akmolınskoï oblastı. – Petrograd, 1916.
8. Bul da sonda. – 23–28 bb.
9. Bul da sonda. – 52–64 bb.

ЕКІНШІ ДҮНИЕЖҮЗІЛІК СОҒЫС КЕЗІНДЕГІ АҚМОЛА

Ақмола өңірі майдан даласынан алыс болғанымен, соғыс жылдарында әсіресе, тылдағы қажыр-қайратқа толы еңбегімен ерекше көзге түсті. Мұнда эвакуацияланған заводтар мен фабрикалар жұмыс істеп, жаралы жауынгерлерге госпитальдар ашылды, сонымен қатар майданды азық-түлікпен, киім-кешекпен қамтамасыз етуде жергілікті халық тынбай еңбек етті.



Елорда архивінде сақталған сол жылдардағы фотосуреттер мен басылым материалдары және белгілі ғалым Д.Сейітқали ағамыздың осы орайда дайындалған үлкен еңбегінен алынған ақпараттар – Ақмола жерінің сол бір қиын-қыстау кезеңдегі тіршілігін, соғысқа аттанған ерлеріміздің ерлігін, тылдағылардың жанқияр еңбегін баяндайды.

Тарихи дерек бойынша 1939 жылы қазанда Ақмола қаласы Ақмола облысының әкімшілік орталығы болып құрылған. Қалада 32,5 мыңнан астам халық болған, 32 кәсіпорын жұмыс істеген, оның 3-еуі республикалық маңызы бар, 3-еуі жергілікті және кооперативтік өнеркәсіп санатына жатқан, ал қалғандары өндіріс көлемі бойынша шағын, жұмысшылар саны 10 адамнан аспайтын қолөнер түрі еді. Олардың ішінде киіз етік фабрикасы, екі механикалық шеберхана, бірнеше артель және т.б. бар. Кәсіпорындарда жұмыс істейтін қала тұрғындарының жалпы саны 801 адамды құраған.

Ақмола аумағындағы өндіріс орындарының бәрі дерлік соғыс тұсында Қызыл Армияны және халық шаруашылығы салаларын керек-жарақпен жабдықтауға кірісті. Соның бір мысалы, Шортандыдағы жиһаз жасаумен айналысып келген комбинат енді майданға қажетті арбалар шығара бастады. «Бәрі – майдан үшін, бәрі – Жеңіс үшін!» деген ұран тасталып, халықтың майданға қолдау көрсетуі бірнеше бағытта жүзеге асты. Халық өз қаражатын әскери техника жасауға аударып, жеке адамдар, ұжымдар, колхоздар танк пен ұшақ жасауға қаражат жинап, майданға жіберді. Мысалы, 1941 жылы тамыз айында ақмолалықтар да жексенбілік ұйымдастырып, теміржолшылар 4 паравоз, 3 вагон және 19 шақырым теміржолды тегін жөндеді. Үй шаруашылығындағы әйелдер мен мектеп оқушылары да тыс қалмай, 90 тонна металл сынықтарын жинап өткізді. Ерлер соғысқа кеткеннен кейін олардың орнын әйелдер, қарттар мен балалар басқан еді. Олар зауыттарда қару-жарақ, оқ-дәрі, әскери техника шығару ісіне тартылды.



Отан қорғау қорына өткізілген қаражаттан майданға КСРО-ның әскери зауыттарында жасалып шыққан Т-34 танкілерінен құралған «Акмолинский ударник» колоннасы жасақталды. Оның сыртында, тылдағы еңбеккерлер Қызыл Армия жауынгерлеріне азық-түлік, жылы киімдер, аяқ киім, қолғап тоқып, 100 вагон жөнелтті. Олар майдандағы жауынгерлермен бірдей ерлік көрсетті. Ақмола «осоавиахимшылары» республикада бірінші болып танк колоннасын жасақтауға 1 млн 230 мың сом қаржы жинады.

«Қазақстан авиаэскадрильясын» жасақтауға жиналған 9 млн 579 мың сом ақшаның 1 млн сомы ақмолалықтар үлесіне тиесілі. Қазақстандықтардың Отан қорғау қорына аударған қаржысы 4,7 млрд сомды құрады десек, соның 700 млн 638 мың сомын Ақмола облысының тұрғындары жинап берген. Жекелеген белсенділерден Ақмола облысы, Қорғалжын ауданының «Қайырлы» және Ақмола ауданы, «Оразак» кеңшарының төрағалары 100 мың сомнан қорғаныс қорына ақша аударған. Танк пен ұшаққа Ақмола тұрғындары 3 млн 719 мың рубль жинап, ақшалай лотореялар 5 млн 666 мың рубльге сатылған.

Тұтқиылдан шабуыл басталғанда батыс өңірлердегі маңызды өндіріс ошақтарының біразы Ақмола өңіріне көшіріліп, олар тәулік бойы жұмыс істеді. Соның есебінен мұндағы кәсіпорындардың саны 2,5 есеге дейін өсті. Өңірде одақтық маңызы бар бірнеше зауыт бой көтерді. Соғыс жылдарында Ақмола облысына эвакуацияланған бейбіт тұрғындар саны алғашқы кезеңде 68500-ге жеткен. Олардың арасында жаралылар мен қарапайым азаматтар, әскери қызметкерлер болған еді. Бұл жағдай жаңа өндіріс орындарының ашылуына және халықтың жұмыспен қамтылуына ықпал етті.

1941 жылдың күзінде Украинаның Мелитополь қаласынан станок жасау зауыты көшірілді. Мұнымен бірге 165 инженер техник пен маман жұмысшылар келді. Ғимараттың жетіспеуіне байланысты зауыт Педагогикалық училищеге, облыстық атқару комитетінің гаражына, Облыстық транспорт одағы шеберханасына, Ауыл шаруашылығы механизациясы мектебіне орналастырылды. Оқу кабинеттеріне, дәліздерге, спорт залға станоктар қойылды. Жергілікті тұрғындардан зауыт жұмысына М.Құсайынов, Н.Абдуллин, А.Романенко, Қ.Мұсабеков сияқты т.б. жүздеген ақмолалық тартылды.

Көп кешікпей 15 қарашада зауыт майданды тиісті керек-жарақпен қамтамасыз ете бастады. Мұнда тек соғысқа қажетті заттар ғана емес, облыстың ауыл шаруашылығы үшін де құралдар шығарылып, жөндеу жұмыстарына көмек көрсетілді. Жылдық жоспарды мерзімінен бұрын және асыра орындағаны үшін республикалық Құрмет тақтасына жазылды. Әуелі «ОГПУ атындағы зауыт» аталып, сосын «№317 зауыт» деп өзгерді. Соғыс біткеннен кейін қайта құрылып, 1959 жылдан бастап «Насос зауыты» деп аталды.

1942 жылы «Сельхозтранспорт» автошаруашылығы базасында ауылшаруашылық техникалары мен қосалқы бөлшектер шығаратын зауыт салу басталды. «Ростсельмаш», киевтік «Арсенал», Таганрог қаласының комбайн зауыттарының цехтары зауыт құрылысына пайдаланылды. Сол кездегі жағдайдың қиындығына қарамастан жоспарлар мерзімінде

орындалды. Челябині компрессор зауытынан келген М.Шнурков есімді азамат зауытқа басшылық етті. Облыс шаруашылықтары көмек ретінде 60 өгіз, 40 жылқы, 2 трактор бөлді. Мұндағы ауыр жұмыстың бәрі әйелдер мен жасөспірім балалардың иығына артылды.

Ал 1943 жылы салынған «Казахсельмаш» зауытында алғашқыда снаряд пен миналар жасалғанын біреу білсе, біреу біле бермеуі мүмкін. Ол кейін егіс даласы үшін тырмалар мен ауылшаруашылық техникаларының қосалқы бөлшектерін, КЛ-5 (Клейтон) сеялкасын шығарды. Сонымен бірге Ақмолада шыны жасау және вагон жөндеу кәсіпорындары салынғаны, 16 жергілікті өндіріс орны мен кооперативтер іске қосылғаны, оларда 3 мыңға жуық адам еңбек еткені мәлім.

Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде Ақмола теміржолшылары майдан мен тылдың қажеттіліктерін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарды. Ақмола теміржолшылары 76 паравоз бригадасына бірігіп, табандылықпен еңбек етті. Жаңа қабылдау-жөнелту жолдарын салу, локомотив депосын қайта құру және көлік паркін қайта жарақтандыру Ақмоланың өткізу қабілетін арттыруға мүмкіндік берді. Соғыс жылдарында бес жаңа қабылдау-жөнелтуші жолдар төселді, Петропавл бағытында станциядан бөлек шығатын жол салынды. Екі шойын құю және бір қола құю цехы, токарлық және доңғалақ цехтары, вагон жөндеу зауытының құрылысы басталды.

Соғысқа дейін теміржол торабының тәуліктік өткізу қабілеті 10 пойыздан тұрса, соғыстың аяғында 26 пойыз болды. Ақмолалық теміржолшылардың еңбекқорлығы стахановшылар қозғалысының өркендегенін дәлелдеді: 1941 жылы зауытта 509 стахановшы еңбек етті. Тарихи дерек бойынша соғыс кезінде 2834 әйел өндірістік жұмыстарға, ал облыстан «еңбек армияларына» 32 мың адам тартылған, төрт жылда ақмолалықтар мемлекетке 32,2 млн пұт астық тапсырған. Кеңес Одағының ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіретін өңірлері жау құрсауында қалғандықтан Ақмола сияқты астықты өңірлерде картоп, көкөніс, бидай егістерінің көлемін ұлғайтуға тура келген. Соның нәтижесінде төрт жылда Ақмола өңірі мемлекетке 32,2 млн пұт астық, 24,5 мың тонна ет, 59,4 мың тонна сүт өткізген.

Ақмола тұрғындарының саны сырттан көшіп келушілер мен эвакуацияланған халық саны есебінен өсе түсті. Қала халқы соғыстың аяғында 80 мыңға жетті. Соғыс уақытында Ақмола өңірі күштеп көшірілген халықтарды қабылдау орны болды. Бірінші жылы 68,5 мың адам көшіп келді және олардың басым бөлігі облыс орталығына тұрақтады. Қалалық билік арнайы көшірілгендердің еңбек және шаруашылық тұрмыстық орналасуы мәселелерін жедел шешті. Арнайы қоныстанушыларды орналастыру кезінде мал таратылды, жәрдемақылар берілді, арнайы қоныстанған отбасылар жылы киіммен қамтамасыз етілді, өндіріске жұмысқа орналасты. Ақмола облыстық атқару комитетінің 1944 жылғы қаулысына сәйкес Солтүстік Кавказдың арнайы қоныстанушыларына арналған аяқкиім өндіру үшін жүнді өңдеу кестесі бекітілді. Қалалық Кеңес атқару комитеті Ғабдуллин атындағы артелдің төрағасына екі күн мерзім ішінде «Заготживсырьё» конторынан 500 кг жүн таңдап алып, 1944 жылдың 15 желтоқсанына дейін киізден жасалған аяқкиімді өңдеуді аяқтауды тапсырды. Ақмола соғыс кезінде майданнан ауыр жараланып келген жауынгерлерді емдеу орнына айналды. Олар үшін жаңа ауруханалар, оның ішінде Ұлы Отан соғысы мүгедектеріне арналған емханалар ашылды. Осылайша №1600 және №3006 эвакогоспитальдар пайда болды. Атбасарда №3006, Сталинауданында №1344 госпитальдар жаралыларды емдеді. Атбасар госпиталында тұтқынға түскен неміс жауынгерлерін де емдеген.

Осылайша өздеріңізбен Ақмоланың II Дүниежүзілік соғыс жылдарындағы өмірін сипаттайтын кезең жайлы бөліскенді жөн көріп отырмыз. Мұндағы келтірілген деректерге Астана қаласының архивінде сақталған құнды құжаттар арқау болып отыр. Бұл да өз кезегінде қала тұрғындары мен қонақтарының аталған кезең бойынша тарихи білімін кеңейтуге көмектеседі деген ойдамыз.

<https://www.astana-akshamy.kz/soghy-s-kezindegi-aqmola/>

Ғазиза ИСАХАН

Архивтанушы, архив ісінің үздігі

НӨПІРДІ КӨТЕРЕ АЛМАҒАН КӨПІР

Орта Азия мен Ресейді жалғастыратын ескі керуен жолы Есіл өзені арқылы өтеді. 1830 жылы Ақмола бекінісі де осы Есіл өзенінің оң жағалауына салынады.

1866-67 жылдары Ақмола округтік қаласының статистикалық сипаттамасында «Есіл өзені мұз құрсауынан үнемі сәуірдің 10-15-інен қалмай арылады, сол уақытта су тасқыны шабындық алқапты ені 1-3 шақырымға дейін басып қалады, тіпті солдат слободкасына және Ақмола станицасындағы қала құрылысына жайылып кетеді, су жайылымы жоғары деңгейге көтерілуі сирек және көпке созылмайды, сондықтан да қала тұрғындары қандай да бір апаттар не қиыншылықтарға шағымданбайды» дейді. Есіл өзенінде таяз жерлер көп, қала тұрғындары жайлы өтетін жолдармен және ешбір көпірсіз-ақ, өткел арқылы өтеді деп ескертеді. Дегенмен Есіл өзенінің оң қапталындағы күн сайын өсіп келе жатқан қалаға жыл сайын көктемгі су тасқыны қолайсыздықтар келтіргені сөзсіз.

Есіл өзені арқылы өткел салу қажеттігін сұрап жазған 1876 жылы 17 мамырдағы Батыс Сібір бас басқармасының өтінішіне, мән-жайды анықтап білген Ақмола облысының әскери губернаторы 10 тамызда «өткел салуға көрсетілген орын станицаның меншігіндегі жер, қалалық Думаның шешімімен осы жылдың 29 сәуірінде Ақмола мешанині Звягинцевке Есіл өзенінде ұн тартатын су диірменін салуға, су диірменінің тоғанын (бөгеті) көпірдің орнына пайдаланатындай етіп салуға рұқсат беріліпті. Сондықтан қазіргі уақытта Есіл арқылы өткел салудың қажеті жоқ» деп жауап береді.

Батыс Сібір әскери округінің инженерлік басқарма бастығы полковник Фишер 1877 жылы 8 қыркүйекте Әскери қолбасшыға мынадай мазмұнда баяндау хатын жолдайды: «1876 жылы таратылған Ақмола бекінісі Есіл өзенінің оң жағалауында орналасқан. Әскери құрылыстар бекітілген жоспар бойынша 1840-1863 жылдары өзен жағалауынан 54 құлаш қашықтықта, №2 ағаш қорған жоспар бойынша 7 құлаш қашықтықта салынды. Есіл жағалауындағы топырақ сазды құмдақ, кей жерлері шөгінді лай, жыл сайын көктемгі су тасқынында мұз күшінен опырылып құлайды. 1864 жылы өзен арнасы №2 ағаш қорғанға жақындады, іргетасын шайып кетті, өзенге қараған екі қабырғасы құлады.

...Есіл өзенінің оң жағалауының соншама айтарлықтай опырылуы көктемде сең жүргенде мұздың салмағынан болып отыр, нәтижесінде өзен алғашқы арнасынан айырылып қалды» деп себептеріне тоқталады, жағалауды бекітуге құрылыс жоспары 1844 жылы бекітілгенін, бұл мәселе 1863 жылы да көтерілгенін, бірақ қаржы бөлінбегендігін, егер тиісті шара қолданбаса, келесі 1878 жылы көктемде бекіністің кухнясы мен атқыштар ротасының казармасын су шайып кететінін жеткізеді.

Генерал адъютант Кознаков инженерлік басқарма басшысының баяндаған мәселесі бойынша губернаторға Ақмола қалалық басқармасы мен Ақмола станицасы өз тараптарынан қала құрылысы мен казак станицасын өзен суының тасуынан төнетін қауіпті жағдайдан қорғау шараларын қабылдауға бұйрық береді.

Бірте-бірте бекіністің аумағы Солдат бағына айналады, қалалықтар Есілдің оң жағалауына қалалық бақ, сол жағалауына бау-бақша отырғызады.

Қалалықтар жыл сайын көктемде қазіргі «Серуен» көпірінің орнында ағаш көпір тастайтын, қыста жинап алатын болған.



14 маусым 1959 ж. Ақмола қ.
Қала тұрғыны Тимур Ибрагимовтың жеке архивінен

1919 жылы қарашада Колчак әскері шегінгенде осы көпірдің тұсынан өтеді. Әскери басшылары Слободканың халқын түнде артиллериямен атқылауды жоспарлап артынып-тартынып келген, зеңбіректер мен снарядтары жеткілікті болатын. Бірақ райынан қайтқан әскер қару-жарақтарын толық алып кете алмайды, Есілдің суына тастайды.

1920 жылдары қалалық кеңес көлік жүретін күрделі көпір (қазіргі «Серуен» көпірі тұрған жерде) салуды бастайды, бірақ сәтсіз аяқталады. Таспен толтырылған ағаш төбешіктерге қалың бөренелерді жалғап суға түсіреді, белағаштары мен тақтайларын төсеп үлгермейді, көктемгі тасқын басталып кетеді де, селдің күші төбешіктерді құлатып кетеді, сонымен көпір салу тоқтатылады.



Суда қылтиып көрініп тұрған төбешіктер жыл сайын көктемде кезекті көпірді салуға қызмет еткен.

1930 жылы 29 наурыздағы Ақмола қалалық кеңесі президиумының кезекті жиылысында Есілдің екі жағасында үздіксіз байланыс жасайтын көпірдің болмауы себепті

өткелді ұйымдастыру мәселесін көтеру жөнінде округтік атқару комитетіне жеткізіледі. Сол кезеңнің мүмкіндіктеріне қарай ағаш көпір орнатылады.

1958 жылы қаңтар айында Комсомол көшесінен Теміржолшылар паркіне көпірге өтетін жолды жобалауға тапсырыс беріледі.

Ақмола облыстық Құрылыс және архитектура істері жөніндегі бөлімі 1958 жылы 25 шілдеде Ақмола қаласында Есіл өзенінде жағалауды бекіту, ағысты реттеу және тұрақты плотина құрылысының жобасын жасауға архитектуралық-жоспарлау тапсырмасын береді. Аталмыш құжатта қала орталығына жақын жерде жасыл желекке оранған қала тұрғындарының демалатын орны, Есілдің оң жағалауында теміржолшылар паркі, сол жағалауында қалалық парк орналасқандығын, Есіл өзені осы жерде тіке бұрылыс, жылдан-жылға көктемгі тасу кезінде сол жағалауды бұзады, оң жағалауды шөгіндімен толтырады деп айтылады.

«Казгипрогорселстрой» әзірлеген Ақмола қаласының жоспарлау жобасында Есіл өзенінің жағалауын бекіту және абаттандыру бойынша негізгі принциптер белгіленген, бірақ соңына дейін ойластырылған, негізделген шешім әлі жоқ, сондықтан 1959 жылдың наурызына дейін қоршау бөгетінің құрылысын салу қажеттілігін ескере отырып, 1958 жылғы 1 қазанға дейін жұмыс сызбаларын беру тапсырылады.



Из архива В.Ф. Тоскина

1956-1958 жылдары өзен ағысымен қиыршық тастардан кішігірім бөгеттер қойылады, сөйтіп қала тұрғындары қысқы және жаз кездерінде түрлі спорт жарыстарын өткізуге, қайықта серуендеу, мұз айдыны, т. с. с. өткізуге мүмкіндік алады. Дегенмен жыл сайын көктемде су тасуы кезінде бөгеттер бұзылады.

Қала өмірі өз ағысымен жылжып өтіп жатады. 1959 жылы 12-14 маусымда қалада Ақмола облысының II жастар фестивалі өтеді, фестивальге 5000 қыз бен жігіт жиналады, ақындар, әншілер, бишілер, көркем сөз оқушылар өз өнерлерін көрсетеді. 14 маусымда көркемөнерпаздар байқауы Теміржолшылар сарайында (қазіргі «Жастар» театр театры), сосын Теміржолшылар паркінде өтеді. Паркке жаяу жүргіншілер көпірі арқылы өтеді. Паркке демалуға, өнерпаздардың өнерін тамашалауға бара жатқан ерсілі-қарсылы сеңдей соғылысқан адамдар көпірде кептелісте қалады. Күтпеген жерден көпір таянышы сынады, адамдар суға құлай бастайды, дүрліккен халық келесі беттегі таянышқа сүйенеді, бұл жағынан да адамдар құлай бастайды. Абыржу, үрей қайғылы жағдайға соқтырады. Бұл оқиға туралы архивтен де, сол кездегі қолда бар баспасөз басылымдарынан да кездестірмедік. Дегенмен қала тұрғындарының, сол оқиғаның куәгерлерінен алған ақпарат қайғылы оқиғаның осы күні орын алғанына шәк келтірмейді. «Жастар күні, теміржолшылар

күні» деп еске алуы Жастар фестивалі дәл осы күндері өтті, Теміржолшылар күнімен шатастыратын себебі, 9 маусым балалар теміржолының ашылған күні.

Осы оқиғадан кейін көп кешікпей 1959 жылы 9 шілдеде Ақмола қаласында Есіл өзені арқылы күрделі жүргіншілер көпірінің жобасын салуға архитектуралық тапсырма беріледі (байқасаңыз, бұған дейін жағалауды бекіту туралы мәселе қозғалған болатын).

Мереке кездеріндегі көпірдегі қозғалыс енді қала басшыларының назарында болады.

Осы жылы 24 шілдеде еңбекшілер депутаттары Ақмола қалалық кеңесінің атқару комитетінің мәжілісінде Бүкілодақтық теміржолшы күнін өткізу туралы іс-шаралар жоспары бекітіледі, Есіл өзені арқылы жаяу жүргіншілер көпірі мен теміржолдың вокзал мен қала бұтағы бойынша тәртіпті сақтау жауапкершілігі теміржол басшысына, қалалық және теміржолшылар паркінде тәртіпті сақтау қалалық милиция басшысына жүктеледі.

1959 жылы 28 шілдеде Ақмола жол бөлімінің басшысы мен кәсіподақ ұйымы 1-2 тамызда Теміржолшылар паркінде Бүкілодақтық теміржолшы күнінің құрметіне жаппай серуендеу туралы қаулы шығарады.

9 пункттен тұратын қаулының 5 пунктінде Есіл арқылы өтетін көпірде тәртіпті қамтамасыз ету үшін теміржол милицияларымен қатар әскери күзет қызметкерлерін де кезекшілікке қояды.

Ақмола қаласының еңбекші депутаттар кеңесінің атқарушы комитетінің 1959 жылы 7 тамызда Құрылысшылар күніне арналған іс-шаралар жоспарын бекіте отырып, қалалық бақта 9 тамызда таңғы 10-нан кешкі 11.00-ге дейін қоғамдық тәртіпті сақтауға және Есіл арқылы өтетін жаяу жүргіншілер көпірінде қозғалысты бақылау тапсырылады.

1959 жылғы тапсырма бойынша 1961 жылдың 15 ақпанында Ақмола қаласының еңбекші депутаттар кеңесінің атқарушы комитетінің №43/4 шешімімен Есіл өзені арқылы күрделі жаяу жүргіншілер көпірін салу шаралары жүргізіле бастайды.

Көпір құрылысы 1963 жылы 30 қазанда қабылданады. Есілдің оң жағалауы тегістеліп, темірбетон тастармен қапталады.



Жаяу жүргіншілер көпірінің ұзындығы 180,6 метр, ені – 6 метр.

1968-1972 жылдары Есіл өзенінің түбін тереңдету және ағы-нын кеңейту жұмыстарын жүргізу кезінде баяғы Колчак әскерінің суға батырған қару-жарақтары табылған екен.

2009 жылдан бастап бұл көпірге «Серуен» атауы беріледі.

«Астана ақшамы» №144. 7 желтоқсан 2019 ж.

СУРЕТТЕР СӨЙЛЕЙДІ: КЕШЕ ЖӘНЕ БҮГІН



Қазіргі Республика даңғылы. 1962 ж.

Нұрмұхамед Имамов – ұзақ жылдар бойы Целиноград қаласының қоғамдық өмірі мен өзгерістерін фотообъектив арқылы таспалаған фототілші. Оның суреттері бүгінгі күні қаланың өткен келбетін тануға мүмкіндік беретін маңызды визуалды дереккөз.

XX ғасырдың екінші жартысында Целиноград тың өлкесінің әкімшілік орталығы ретінде ғана емес, қарқынды дамып келе жатқан заманауи қалалардың біріне айналды. Тың игеру жылдары қаланың сәулеттік бейнесі түбегейлі өзгеріп, жаңа тұрғын аудандар, қоғамдық ғимараттар, мәдениет және демалыс нысандары салынды. Қысқа уақыт ішінде шағын облыс орталығы кең көшелері, сәулетті ғимараттары мен жасыл желекке көмкерілген саябақтары бар көрікті қалаға айналды.

Имамовтың фотосуреттерінде Целиноград көшелері мен алаңдары, жаңа шағынаудандар, әкімшілік ғимараттар мен қоғамдық кеңістіктер айқын көрініс тапқан. Бұл кадрлар сол кезеңдегі қала құрылысы мен сәулет өнерінің даму ерекшеліктерін көрсетіп қана қоймай, қаланың қалыптасу тарихынан сыр шертеді.

Төменде ұсынылып отырған фотосуреттер Нұрмұхамед Имамовтың жеке фотоархивінен алынған және <https://imamov.kz/> жарияланған материалдар негізінде дайындалды. Өткен күннің әрбір кадры – бүгінгі тарихтың айнасы, ал фотосуреттер уақыт пен ұрпақ арасын жалғайтын құнды дерек болып қала береді.



Целиноград. Автобекет. 1963 жылдың көктемі



Астана Автовокзалы



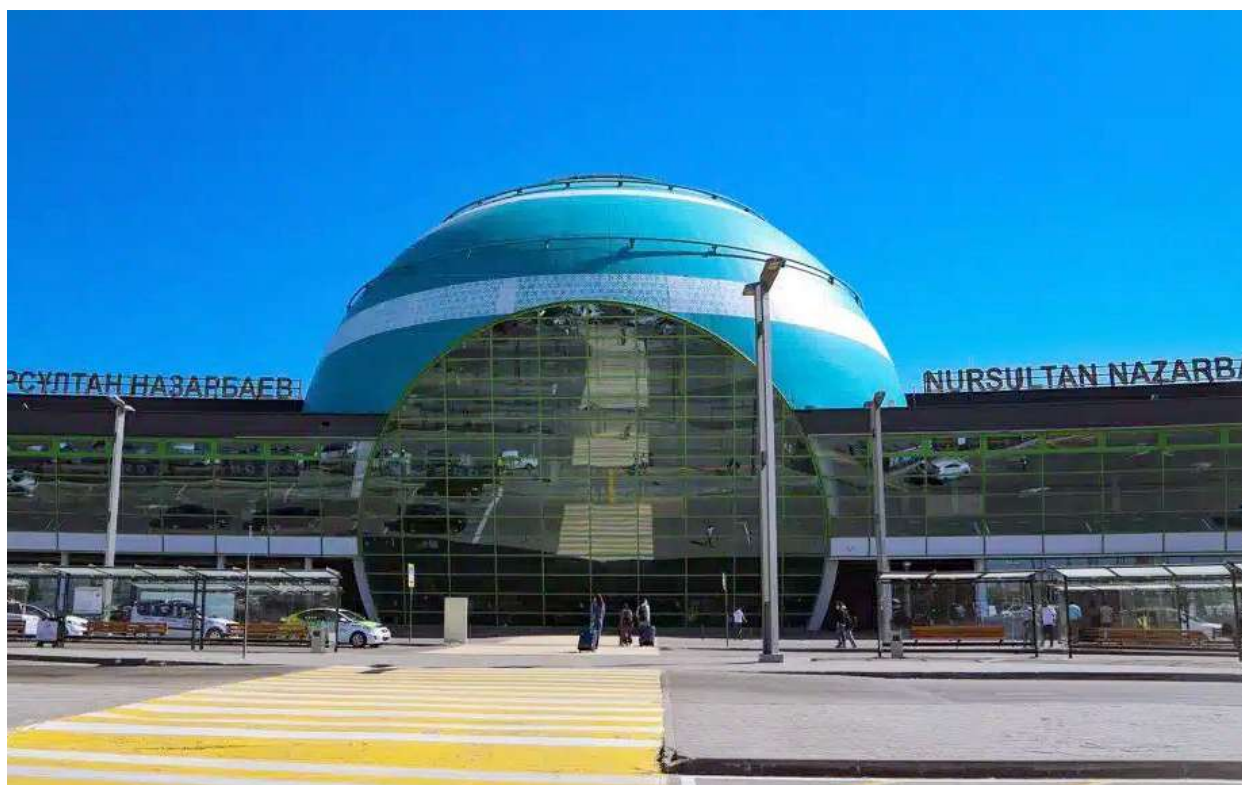
Теміржолшылар Мәдениет сарайы. Ғимарат 1954 жылы салынған. Целиноград қ. 1966 ж.



«Жастар» театры. Ілияс Есенберлин көшесі, 10



Әуежай. 2 қыркүйек 1966 ж.



Нұрсұлтан Назарбаев халықаралық әуежайы



Целиноград теміржол вокзалы. 1963 ж.



Қазіргі Астана-1 теміржол вокзалы



Жаңа орталық әмбебап дүкеннің ашылуы. 29 сәуір 1981 ж.



Ғимараттың бүгінгі көрінісі



Жастар сарайы. 1976 ж.



Бүгінгі Жастар сарайы. Республика даңғылы, 34

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ АРХИВНОГО ДЕЛА В ГОРОДЕ АСТАНЕ

Аннотация. Данная публикация посвящена изучению знаменательного этапа современной истории Казахстана, переноса столицы страны. На основе принципов историзма подчеркивается сложность процесса передислокации и строительства современной столицы Казахстана, охарактеризована роль архивных учреждений и архивистов в сохранении ценного документального наследия. Показана важность использования информативного контента архивных материалов и документов, сосредоточенных в центральных, республиканских и региональных архивах для создания истории независимого Казахстана. Особое внимание уделяется истории становления и деятельности столичных архивов. Показано, что закономерным свидетельством особого внимания государства к сохранности богатейшего историко-культурного, документального наследия народа Казахстана стало создание в новой столице Национального архива Республики Казахстан. Системность и последовательность данных процессов воссоздана на основе введения в научный оборот репрезентативного комплекса архивных материалов и документов Национального архива РК, Государственного архива г. Астаны, Архива Президента Республики Казахстан. Авторы подчеркивают, что, аккумулируя «документальное наследие» архивы становятся модераторами исторической памяти, архивные документы воссоздают атмосферу эпохи, проливают свет на отдельные детали тех или иных событий.

Ключевые слова: передислокация столицы, сохранность документального наследия, Национальный архив, Государственный архив города Астаны, Архив Президента РК, национальная память.

Введение. Обретение Республикой Казахстан государственного суверенитета содействовало всемерному повышению интереса к национальной истории, ее целенаправленному и системному изучению, получению ретроспективной информации, комплексному изучению «белых пятен» отечественной истории, популяризации исторических знаний среди населения. Важная роль в изучении исторического прошлого принадлежит отечественным архивам, в которых сосредоточен богатейший пласт документов и материалов, являющихся фундаментальной базой актуальных исторических исследований, коммуникативной связью времён. При этом выявление и введение в научный

оборот новых документальных источников способствует формированию национальной памяти, исторического сознания населения. Особую роль в сохранении и популяризации архивных материалов и документов отечественной истории, играют центральные республиканские и региональные архивы, в том числе архивные учреждения столицы Казахстана: Национальный архив Республики Казахстан, Государственный архив г. Астаны, а также недавно дислоцированное в столице Архив Президента Республики Казахстан. Данная проблематика приобретает особое звучание в преддверии Дня столицы Казахстана (июль 2026 г.), когда создается основа для нового осмысления кардинальных изменений, происходивших в столичном городе на протяжении конкретного исторического периода. Выбор темы научной публикации также определяется ее актуальностью, недостаточной изученностью.

Обзор литературы (Literature Review). Несомненна актуальность проблематики развития архивного дела в годы независимости, в то же время следует отметить, что научных работ, посвященных истории архивного дела на современном этапе не так много. Историография вопроса в области архивоведения представлена в основном научными публикациями в профессиональных журналах, учебными пособиями и отдельными монографиями таких авторов как К.Т. Жумагулов, Б.Е. Нурпеисов, Г.Е. Сабденова [1], А.М. Турлыбекова [2], Б.А. Джапаров, К.Ш. Алимгазинов [3]. В исследованиях А.Х. Мустафиной [4,5], Ш.О. Тулеуовой [6] и других рассматриваются история развития архивного дела, в том числе становление учреждений, вклад отдельных личностей, подготовка профессиональных кадров, история информатизации архива, полный обзор фондов личного происхождения, находящихся на государственном хранении в Архиве Президента Республики Казахстан. В трудах Е. Чиликовой [7], Г. Бекишевой [8] исследуются основные направления и формы деятельности архивов РК. Ф. Мийманбаева [9], Б. Баймаганбетова [10], изучают международное и внутреннее сотрудничество архивов.

Материалы и методы исследования (Materials and Methods). Особую роль в изучении истории становления архивного дела в столичном городе, играет этап изучения и анализа документальных и архивных материалов, первоисточников. В научной публикации вводятся в научный оборот документы и материалы следующих фондов Национального архива РК. Фонд номер 43 (Ф.43) «Государственная комиссия Республики Казахстан по передислокации высших и центральных государственных органов в город Акмолу». Фонд номер 80 (Ф.80) «РГУ «Национальный архив Республики Казахстан» Комитета информации и архивов Министерства культуры и информации Республики Казахстан». Вышеуказанные фонды содержат документы, всесторонне отражающие отдельные аспекты активного развития архивного дела новой столицы на этапе переноса столичного города. Интерпретация источников учитывает культурно-исторический контекст, в котором были созданы и функционировали тексты исторического источника.

Используемые методы исследования. В изучении ключевых этапов и главных тенденций процесса формирования архивного дела независимого Казахстана, исследовании целенаправленной деятельности национальных, региональных и столичных архивных учреждений, в контексте воздействия на формирование национальной памяти казахстанского общества в условиях кардинальной трансформации социально-экономической, общественно-политической сферы страны, использованы основные общеисторические методы: историзм и объективность. Принцип объективности дал возможность реально оценить кардинальные изменения, происходившие в стране, определить видение глобальных перспектив строительства независимого государства. Историзм позволил подчеркнуть, что модернизационные процессы были важной частью государственного строительства в современной истории республики, о чем свидетельствуют архивные документы и материалы. Важную роль в исследовательской работе играют специально-исторические методы: сравнительно-исторический (компаративный) метод,

который на основе сопоставления исторических событий, выяснения их исторической последовательности, обобщения помогает глубже разобраться в сущности исследуемых явлений, ретроспективный позволяет проводить экскурс в историческое прошлое, анализировать причины исторических событий.

Становление архивного дела в новой столице. Весьма важной стороной анализа развития архивного дела в стране, является изучение влияния общественно-политических изменений и государственных инициатив на работу архивных учреждений, реструктуризацию их работы в сфере сохранения исторической памяти.

В данном контексте весьма актуальной проблемой является развитие архивного дела в новой столице Казахстана, городе Астане. Процесс переноса столицы актуализировал вопросы сохранности документов, связанных с передислокацией государственных и центральных органов в г.Акмолу (Астану). 18 февраля 1997 года выходит Постановление Правительства Республики Казахстан «О мерах по сбору, систематизации документов, отражающих историю передислокации столицы Республики Казахстан из города Алматы в город Акмолу», № 233. Оно гласило: «В целях обеспечения сохранности документов, связанных с передислокацией государственных и центральных органов в город Акмолу, сбора, систематизации и дальнейшего их хранения Правительство Республики Казахстан постановляет:

1. Поручить Центральному государственному архиву Республики Казахстан организацию формирования архивного фонда «Новая столица».

2. Государственным органам и организациям, переезжающим в город Акмолу, а также акимам областей и города Алматы обеспечить своевременный отбор и передачу документов, связанных с передислокацией столицы, на государственное хранение в Центральный государственный архив Республики Казахстан». Контроль за исполнением настоящего постановления Правительство возлагало на Государственную комиссию Республики Казахстан по передислокации высших и центральных государственных органов в город Акмолу и Центральный государственный архив Республики Казахстан» [11].

Основные положения Постановления свидетельствовали, что начавшийся глобальный процесс передислокации столицы Республики Казахстан из г. Алматы в г. Акмолу поставил перед архивной отраслью ряд важных и первоочередных задач, реализация которых была сопряжена с определенными трудностями. Основная роль в своевременном выполнении поставленных задач отводилась Центральному государственному архиву Республики Казахстан. Директор ЦГА РК Р.Х. Сариева в письме первому заместителю Премьер-Министра Республики Казахстан господину Есимову А.С. «О насущных проблемах архивной отрасли в связи с передислокацией столицы» от 13 октября 1997 года сообщала: «Несмотря на перезагруженность архивохранилищ, архив в оперативном порядке осуществляет прием документов Правительства и ряда центральных исполнительных и судебных органов, завершает научно-техническую обработку документов Парламента с последующим их приемом на государственное хранение. Подготовлены типовые договоры с передислоцируемыми высшими и центральными государственными органами, в которых предусмотрены пункты о последующей передаче в Центральный государственный архив Республики Казахстан документов и дел по 1998 год включительно. Осознавая всю важность полученного дела и стремясь максимально сохранить для грядущих поколений уникальные исторические источники, свидетельствующие об этапах становления и развития казахской государственности, архив практикует сплошной прием документов министерств, департаментов, агентств, управлений и т.д. Всего предстоит принять на государственное хранение около 2 млн. ед. хранения» [12].

Учитывая предстоящий объем работы и потребности в значительной площади для сбора и хранения документов, Правительству от 18 февраля 1997 года поручалось:

«...решить вопрос о выделении Центральному государственному архиву Республики Казахстан дополнительной площади для хранения и размещения архивных материалов фонда «Новая столица». Однако, выделенных ресурсов было недостаточно «...большой наплыв принимаемых на госхранение документов центральных исполнительных, законодательных и судебных органов еще более обострил проблему дефицита площадей под архивохранилища. В здании Центрального государственного архива Республики Казахстан, где к тому же расположены архивы по научно-технической документации, кинофотодокументов и звукозаписей, Центральная лаборатория микрофотокопирования и реставрации документов и госархив Алматинской области, практически заполнены все хранилища» [12]. Однако объем документов, принимаемых от передислоцируемых центральных органов возрастал. Встал вопрос о новом архиве, который на современном уровне обеспечивал сохранность историко-культурного, документального наследия народа Казахстана.

Предложение было вполне закономерным, так как архивы г. Алматы, в том числе старейший Центральный государственный архив РК, созданный в 1921 году, технически не справлялись с приемом массива документов по истории независимости, в том числе уникальных материалов, по истории передислокации столицы в г. Акмолу. К примеру, ЦГА РК является первым в истории Казахстана государственным архивом, созданным в сентябре 1921 года в г. Оренбурге – первой столице Казахской АССР. Официальное наименование Центральный краевой архив Киргизской (Казахской) АССР. Позднее был переведен в связи с переносом столицы республики в г. Кзыл-Орду. В 1929 году архив был вновь передислоцирован в новую столицу Казахстана г. Алма-Ату. В настоящее время архив в своих фондах хранит более 1,5 миллиона единиц хранения. Документы Центрального государственного архива служат основной источниковой базой для исследований по истории страны [13].

В Алматы, наряду с Центральным государственным архивом РК, находились: Архив Президента РК, Центральный государственный архив кинофотодокументов и звукозаписи, Центральный государственный архив научно-технической документации и другие. Однако, архивисты понимали, что в силу географической отдаленности от г. Акмолы, Центральный государственный архив Республики Казахстан (другие алматинские архивы – авт.) не смогут в полном объеме эффективно воздействовать на процессы документирования, управления документацией, экспертизы и отбора на государственное хранение документов центральных исполнительных, законодательных и судебных органов.

Производственные площади Акмолинского облгосархива также не были рассчитаны на резкое увеличение поступления на хранение документов, которое произойдет после превращения города в административно-политический центр Казахстана. Поэтому встал вопрос «...строительства специализированного здания Центрального государственного архива в г. Акмоле. Исходя из нового статуса этого города, а также анализа перспектив увеличения объема принимаемой на госхранение документации...» [12].

Строительство государственного архива в новой столице протокольным решением от 12 декабря 2002 года было включено в «Перечень объектов, подлежащих строительству в г. Астане в 2003 году». 19 июля 2006 года выходит Постановление Правительства Республики Казахстан № 692 «О создании государственного учреждения «Национальный архив Республики Казахстан» Комитета информации и архивов Министерства культуры и информации Республики Казахстан, которое гласило. «Правительство Республики Казахстан постановляет: 1. Создать государственное учреждение «Национальный архив Республики Казахстан» Комитета информации и архивов Министерства культуры и информации Республики Казахстан. 2. Определить основным предметом деятельности учреждения обеспечение работы по пополнению, хранению и использованию документов на всех видах носителей, созданных в деятельности центральных законодательных, исполнительных, судебных органов, национальных компаний и иных республиканских организаций) [14].

Главной целью нового архива ставилось «Обеспечение пополнения, хранения и использования архивных документов на всех видах носителях, создание и функционирование Единой автоматизированной информационной системы архивного дела и систем документации» [15]. Особенность архивных фондов НА РК заключалась в том, что Национальный архив РК был создан для организации приема, хранения и использования архивных документов периода независимости и суверенитета РК на всех видах носителей [16].

Строительство здания Национального архива осуществлялось турецкой фирмой «Кайы Иншаат», было введено в эксплуатацию в 2006 году. Торжественное открытие Национального архива РК состоялось 14 декабря 2006 года [17].

Создание Национального архива в новой столице стало свидетельством особого внимания государства к вопросам сохранности и передачи будущим поколениям богатейшего историко-культурного, документального наследия народа Казахстана. Он стал одним из первых специализированных архивных учреждений на постсоветском пространстве, оснащенных высокотехнологичным архивным оборудованием, соответствующим международным стандартам и требованиям. Как мы отметили ранее, документы, хранящиеся в Национальном архиве, являются базовыми для исследователей истории независимости. «Информация, содержащаяся в документах по своей насыщенности и репрезентативности уникальна и незаменима как источник по истории государственного и социально-экономического устройства, культуры и истории страны. Все это отражено, в настоящий момент, в 297 фондах: 229 – управленческой документации и 64 – личного происхождения, 4 – научно-технической документации» [18]. В целом, в список источников комплектования Национального архива Республики Казахстан включены 283 организации. На страницах официального сайта архива подчеркивается: «Национальный архив Республики Казахстан – важное звено в системе архивных учреждений Казахстана, научно-информационный и культурно-исторический центр общенационального значения. Это исторически сложившийся и постоянно пополняющийся фонд архивных документов, отражающий материальную и духовную жизнь общества, имеющий историческое, научное, социальное, экономическое, политическое, культурное значение, являющийся неотъемлемой частью историко-культурного наследия народа Казахстана» [18].

В 2025 году происходит знаменательное событие. Перечень архивных учреждений столичного города пополнился Архивом Президента Республики Казахстан. Архив Президента Республики Казахстан был образован в 1994 году и локализовался в г. Алматы. Он являлся комплектуемым архивом, работая с организациями – источниками комплектования в городах Астана и Алматы. В архивном комплексе в Алматы имеется восемь архивохранилищ, оснащенных стационарными и мобильными металлическими стеллажами протяженностью 29 тысяч метров, подключенными к системам искусственного микроклимата. В фондах архива хранятся документы политической истории страны, начиная с 1918 года.

В сентябре 2024 года вышел Указ Президента Республики Казахстан К.К. Токаева «О передислокации республиканского государственного учреждения «Архив Президента Республики Казахстан». Указ гласил: «Постановляю: 1. Правительству Республики Казахстан до 1 марта 2025 года обеспечить передислокацию из города Алматы в город Астану республиканского государственного учреждения «Архив Президента Республики Казахстан» [19]. В Указе Президента РК также прописывалась штатная численность архива в количестве 168 единиц. Здание Президентского архива будет располагаться по адресу: город Астана, район Есиль, проспект Мәңгілік Ел, дом 15.

Во исполнение поручения Главы государства о передислокации республиканского государственного учреждения «Архив Президента Республики Казахстан» должен был осуществить переезд до 1 марта 2025 года. Точно в срок, уже в первой половине февраля

2025 г. Архив Президента РК начал свою работу в Астане. Это первый архив в Центральной Азии, который функционирует не только как хранилище документального наследия страны, но и как образовательный и научно-методический центр. Специализированное здание включает двадцать четыре архивохранилища, лабораторный комплекс, интерактивный экспозиционный зал, читальный зал, рабочие кабинеты и административные зоны. Отдельные этапы процесса передислокации Архива Президента РК в город Астану требуют своего дальнейшего обстоятельного исследования.

В целом, архивные учреждения столицы Казахстана: Национальный архив Республики Казахстан, Государственный архив г. Астаны, а также недавно дислоцированное в столицу Архив Президента Республики Казахстан сосредоточили в своих фондах документы, которые имеют существенное историческое значение. Возрождение их в историческом сознании является целью и результатом исторического исследования.

Результаты исследования (Results). Данная публикация подготовлена в рамках реализации фундаментального исследовательского проекта «Значение и необходимость изучения проблем «краеведения» в истории Казахстана. Ее теоретические и методологические основы». В научной публикации были получены следующие результаты:

- проведен анализ отдельных этапов передислокации новой столицы в девяностые годы прошлого века, на основе систематизированных документов и материалов архивных учреждений столичного города;

- охарактеризована важная роль центральных, региональных и столичных архивных учреждений в сохранении и популяризации ценных материалов и документов отечественной истории, сохранении национальной памяти;

- показано, что создание Национального архива в новой столице стало свидетельством особого внимания государства к вопросам сохранности и передачи будущим поколениям богатейшего историко-культурного, документального наследия народа Казахстана;

- подчеркнуто, что документы, хранящиеся в Национальном архиве, являются базовыми для исследователей истории независимости;

- показана особая роль Национального архива, как одного из первых специализированных архивных учреждений на постсоветском пространстве, оснащенных высокотехнологичным архивным оборудованием, соответствующим международным стандартам и требованиям.

Дискуссия (Discussions). Несомненна значимость научной публикации, поскольку ее результаты отвечают научным потребностям современного общества. Тем более, что в процессе исследования выявлен ряд проблем требующих дальнейшего изучения.

- Необходимо более детально изучить процессы культурного возрождения общества на этапе независимости, духовного обновления общества, сохранения национальной памяти на основе привлечения документов и материалов столичных архивов;

- Исследовательское поле может быть расширено изучением личных фондов в столичных архивных учреждениях, содержащих ценную информацию по жизни и деятельности выдающихся личностей нашей страны.

Заключение (Conclusion). Первостепенной задачей государства является создание необходимых условий для всестороннего изучения, сохранения и популяризации многовековой истории Казахстана. В этой связи особую актуальность приобретает исследование и объективное освещение ключевых этапов становления независимого Казахстана, что обусловлено возрастающей потребностью в научных трудах и исследованиях по современной истории республики.

В данной публикации рассматриваются становление и развитие архивного дела в столице Казахстана, а также особенности деятельности архивных учреждений, расположенных в Астане, на различных этапах исторического развития страны. Особое внимание уделяется их роли в формировании и сохранении документального наследия независимого Казахстана.

Подчеркивается, что в архивных учреждениях, находящихся в столице Республики Казахстан, сосредоточен значительный комплекс документов, отражающих важнейшие общественно-политические, социально-экономические и культурные процессы, происходившие в стране. Среди них особое место занимают республиканские архивные учреждения, осуществляющие комплектование, хранение и использование документов, имеющих общегосударственное историческое значение.

Архивные учреждения столицы аккумулируют документальные свидетельства не только истории Астаны, но и истории Казахстана в целом. В их фондах представлены материалы, характеризующие развитие отдельных регионов страны, деятельность государственных органов, общественных институтов и выдающихся личностей, внесших значительный вклад в становление и развитие независимого государства.

Сосредоточенный в столичных архивных учреждениях репрезентативный комплекс документов является важнейшей источниковой базой для изучения отечественной истории, процессов государственного строительства, общественно-политического и культурного развития Казахстана. Архивные материалы создают широкие возможности для исследования деятельности государственных и общественных деятелей, представителей науки, культуры и образования, оказавших существенное влияние на формирование современного казахстанского общества.

Развитие архивных учреждений, расположенных в столице, стало неотъемлемой частью процесса становления Астаны как политического, административного, научного и культурного центра страны. Их деятельность способствует сохранению исторической памяти народа, обеспечению преемственности поколений и дальнейшему развитию исторической науки Республики Казахстан.

Список использованной литературы:

1. Жумагулов К.Т, Нурпеисова Б.Е, Сабденова Г.Е, История и современная организация архивного дела в Казахстане. Алматы: «Казак университеті», 2015. 150 с.
2. Турлыбекова А.М. Архивоведение и музееведение. Учебное пособие. Павлодар: Инновационный Евразийский Университет. 2014. - 172 с.
3. Архивисты и архивы Казахстана. XX и XXI вв.: Сб. док. и материалов / Отв. ред. Б.А. Джапаров; редкол.: К.Ш. Алимгазинов, А.Ф. Сеитова, В.М. Чупров; сост.: Р.М. Абдуали, Ж.Т. Байкаш, Е.М. Грибанова (отв.), Е.В. Чиликова. Алматы: Архив Президента РК, 2015. - 342 с.
4. Мустафина А.Х. История информатизации архивов Казахстана (1991 - 2020 годы). Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Документалистика, документоведение, архивоведение. Российский государственный гуманитарный университет. Москва, 2022.- 251 с.
5. Мустафина А.Х. К вопросу о научно-методическом обеспечении процессов информатизации архивов в Казахстане. cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-nauchno-metodicheskom-obespechenii-protsessov-informatizatsii-arhivov-v-kazahstane.
6. Тулеуова Ш.О. Справочник по архивным фондам личного происхождения. Издание 3-е, дополненное. Алматы, 2017. - 368 с.
7. Чиликова Е. Документы Герольда Бельгера в архиве Президента Республики Казахстан // Архив хабаршысы. - 2022. - № 1. - С. 96-101.
8. Алпысбаева Н.К., Бекишева Г. (сост.) Государственный учет и обеспечение сохранности архивных документов: Справочник по архивной работе. Алматы, 2020. - 116 с.
9. Мийманбаева Ф. Международное сотрудничество архивов. Материалы II Международной научно-практической конференции. Под общей редакцией А.Б. Безбородова. 2019. С.252-263.
10. Баймагамбетова Б. Взаимодействие и информационный обмен архивных учреждений Татарстана и Казахстана.

<https://cyberleninka.ru/article/n/vzaimodeystvie-i-informatsionnyy-obmen-arhivnyh-uchrezhdeniy-tatarstana-i-kazahstana>

11. Постановление Правительства Республики Казахстан от 18 февраля 1997 г. №233. // https://adilet.zan.kz/rus/docs/P970000233_

12. НАРК. Ф. 43. Оп. 1. Д.29. ЛЛ. 299-302. Копия.

13. Садырова С. Хранители истории Казахстана. Какое наследие казахского народа почти 100 лет бережет ЦГА РК /<https://tengrinews.kz/mixnews/hranitel-istorii-kazahstana-kakoe-nasledie-kazahskogo-naroda-368592/>.

14. Постановление Правительства Республики Казахстан от 19 июля 2006 года N 692 «О создании государственного учреждения «Национальный архив Республики Казахстан» Комитета информации и архивов Министерства культуры и информации Республики Казахстан». https://adilet.zan.kz/rus/docs/P060000692_14

15. НА РК. Ф. 80. Оп. 1. Д. 7. Л.3. 15

16. Устав ГУ НА РК Комитета информации и архивов Минкультуры и информации РК. НА РК. Ф.80. Оп.1. Д. 2. Л. 1. 16

17. НА РК. Ф. 80.1. Д.24. Л.1 (Сценарий по подготовке и проведению презентации НА РК (проект).

18. История архива / <https://www.ulttykarhiv.kz/ru/istoriya-arhiva/>

19. Указ Президента Республики Казахстан «О передислокации Республиканского государственного учреждения Архив Президента Республики Казахстан» от 26 сентября 2024 года № 660 // ИПС «Adilet»

<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2400000660>.

XҒТАР 13.71

Сәуле БАҒДАТОВА

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі

Ғылым комитетінің Мемлекет тарихы институты

Қазақстан, Астана қаласы

saule_tsa@mail.ru

АСТАНА ҚАЛАСЫНДАҒЫ АРХИВ ІСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ

Аннотация. Бұл жарияланым Қазақстанның қазіргі заманғы тарихындағы маңызды кезеңдердің бірі – ел астанасының көшірілу үдерісін зерттеуге арналған. Тарихилық қажидаттары негізінде астананы көшіру мен жаңа заманауи астананы салу үдерісінің күрделілігі айқындалып, құнды құжаттық мұраны сақтаудағы архив мекемелері мен архившілердің рөлі сипатталады. Тәуелсіз Қазақстан тарихын қалыптастыруда орталық, республикалық және өңірлік архивтерде шоғырланған архивтік материалдар мен құжаттардың ақпараттық әлеуетін пайдаланудың маңыздылығы көрсетіледі. Ерекше назар елорда архивтерінің қалыптасуы мен қызметінің тарихына аударылады. Қазақстан халқының бай тарихи-мәдени және құжаттық мұрасын сақтауға мемлекет тарапынан ерекше көңіл бөлінгенінің заңды көрінісі ретінде жаңа астанада Қазақстан Республикасының Ұлттық архивінің құрылуы қарастырылады. Бұл үдерістердің жүйелілігі мен сабақтастығы Қазақстан Республикасы Ұлттық архивінің, Астана қаласының Мемлекеттік архивінің және Қазақстан Республикасы Президенті архивінің ғылыми айналымға енгізілген архивтік материалдары мен құжаттары негізінде қалпына келтіріледі. Авторлар архивтердің «құжаттық мұраны» жинақтай отырып, тарихи жадының модераторына айналатынын, ал архив құжаттарының белгілі бір дәуірдің атмосферасын жаңғыртып, оқиғалардың жекелеген қырларын ашып көрсететінін атап өтеді.

Түйін сөздер: астананы көшіру, құжаттық мұраны сақтау, Ұлттық архив, Астана қаласының Мемлекеттік архиві, Қазақстан Республикасы Президентінің архиві, ұлттық жады.

IRSTI 13.71

Saule BAGDATOVA

*Institute of State History
Committee of Science, Ministry of Education and Science
of the Republic of Kazakhstan Astana, Kazakhstan
E-mail: saule_tsa@mail.ru*

FORMATION AND DEVELOPMENT OF ARCHIVAL AFFAIRS IN THE CITY OF ASTANA

Abstract. *This publication is devoted to the study of a significant stage in the contemporary history of Kazakhstan — the relocation of the country's capital. Based on the principles of historicism, the article emphasizes the complexity of the process of relocating and constructing the modern capital of Kazakhstan and highlights the role of archival institutions and archivists in preserving valuable documentary heritage. The importance of utilizing the informative content of archival materials and documents concentrated in central, republican, and regional archives for reconstructing the history of independent Kazakhstan is demonstrated. Special attention is paid to the history of the establishment and activities of the capital's archives. It is shown that the creation of the National Archives of the Republic of Kazakhstan in the new capital became a natural manifestation of the state's special attention to preserving the rich historical, cultural, and documentary heritage of the people of Kazakhstan. The systematic and consistent nature of these processes is reconstructed through the introduction into scholarly circulation of a representative body of archival materials and documents from the National Archives of the Republic of Kazakhstan, the State Archives of Astana, and the Archive of the President of the Republic of Kazakhstan. The authors emphasize that by accumulating documentary heritage, archives become moderators of historical memory, while archival documents recreate the atmosphere of a particular era and shed light on specific details of historical events.*

Keywords: *relocation of the capital, preservation of documentary heritage, National Archives, State Archives of Astana, Archive of the President of the Republic of Kazakhstan, national memory.*

Spisok ispolzovannoy literatury:

1. Zhumagulov K.T., Nurpeisova B.E., Sabdenova G.E. Istoriya i sovremennaya organizatsiya arkhivnogo dela v Kazakhstane. Almaty: «Qazaq universiteti», 2015. 150 s.
2. Turlybekova A.M. Arkhivovedenie i muzeeyvedenie. Uchebnoe posobie. Pavlodar: Innovats. Evraziyskiy Universitet, 2014. 172 s.
3. Arkhivisty i arkhivy Kazakhstana. XX i XXI vv.: Sb. dok. i materialov / Otv. red. B.A. Dzhaparov; redkol.: K.Sh. Alimgazinov, A.F. Seitova, V.M. Chuprov; sost.: R.M. Abduali, Zh.T. Baykash, E.M. Gribanova (otv.), E.V. Chilikova. Almaty: Arkhiv Prezidenta RK, 2015. 342 s.
4. Mustafina A.Kh. Istoriya informatizatsii arkhivov Kazakhstana (1991–2020 gody). Dissertatsiya na soiskanie uchenoy stepeni kandidata istoricheskikh nauk. Dokumentalistika, dokumentovedenie, arkhivovedenie. Rossiyskiy gosudarstvennyy gumanitarnyy universitet. Moskva, 2022. 251 s.
5. Mustafina A.Kh. K voprosu o nauchno-metodicheskom obespechenii protsessov informatizatsii arkhivov v Kazakhstane. CyberLeninka: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-nauchno-metodicheskom-obespechenii-protsessov-informatizatsii-arhivov-v-kazahstane>
6. Tuleuova Sh.O. Spravochnik po arkhivnym fondam lichnogo proiskhozhdeniya. Izdanie 3-e, dopolnennoe. Almaty, 2017. 368 s.
7. Chilikova E. Dokumenty Gerolda Belgera v arkhive Prezidenta Respubliki Kazakhstan // Arkhiv khabarshysy. 2022. № 1. S. 96–101.

8. Alpysbaeva N.K., Bekisheva G. (sost.) Gosudarstvennyy uchët i obespechenie sokhrannosti arkhivnykh dokumentov: Spravochnik po arkhivnoy rabote. Almaty, 2020. 116 s.
9. Miymanbaeva F. Mezhdunarodnoe sotrudnichestvo arkhivov. Materialy II Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii. Pod obshchey redaktsiei A.B. Bezborodova. 2019. S. 252–263.
10. Baymagambetova B. Vzaimodeystvie i informatsionnyy obmen arkhivnykh uchrezhdeniy Tatarstana i Kazakhstana. <https://cyberleninka.ru/article/n/vzaimodeystvie-i-informatsionnyy-obmen-arhivnykh-uchrezhdeniy-tatarstana-i-kazahstana>
11. Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 18 fevralya 1997 g. № 233. https://adilet.zan.kz/rus/docs/P970000233_
12. NARK. F. 43. Op. 1. D. 29. LL. 299–302. Kopiya.
13. Sadyrova S. Khraniteli istorii Kazakhstana. Kakoe nasledie kazakhskogo naroda pochtì 100 let berezhet TsGA RK. <https://tengrinews.kz/mixnews/hranitel-istorii-kazahstana-kakoe-nasledie-kazahskogo-naroda-368592/>
14. Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 19 iyulya 2006 goda № 692 «O sozdaniï gosudarstvennogo uchrezhdeniya “Natsionalnyy arkhiv Respubliki Kazakhstan” Komiteta informatsii i arkhivov Ministerstva kultury i informatsii Respubliki Kazakhstan». https://adilet.zan.kz/rus/docs/P060000692_
15. NA RK. F. 80. Op. 1. D. 7. L. 3.
16. Ustav GU NA RK Komiteta informatsii i arkhivov Minkultury i informatsii RK. NA RK. F. 80. Op. 1. D. 2. L. 1.
17. NA RK. F. 80. Op. 1. D. 24. L. 1 (Stsenariy po podgotovke i provedeniyu prezentatsii NA RK (proekt)).
18. Istoriya arkhiva. <https://www.ulttykarhiv.kz/ru/istoriya-arhiva/>
19. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan «Operedislokatsii Respublikanskogo gosudarstvennogo uchrezhdeniya Arkhiv Prezidenta Respubliki Kazakhstan» ot 26 sentyabrya 2024 goda № 660 // IPS «Adilet». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2400000660>

Эльмира ҚҰРЫМБАЕВА

Астана қаласы мемлекеттік архивінің Ғылыми-зерттеу
жұмысы бөлімінің аға ғылыми қызметкері

ТАРИХТЫҢ КӨМЕСКІ БЕТТЕРІН АЙҚЫНДАҒАН ЖИНАҚ

Қазақстан тарихының ең қасіретті әрі тағылымы мол кезеңдерінің бірі – ХХ ғасырдың 20-40-жылдары. Кеңестік модернизация, ұжымдастыру, байларды тәркілеу, ашаршылық және саяси қуғын-сүргін науқандары қазақ қоғамының дәстүрлі құрылымын түбегейлі өзгертті. «Ақмола өңірінің қоғамдық-саяси өмірі (1920–1940 жж.): Құжаттар мен материалдар жинағы» кеңестік кезеңдегі өңір тарихының күрделі үдерістерін архив деректері арқылы саралауға мүмкіндік беретін және ғылыми айналымды жаңа құжаттармен толықтыратын құнды басылым. Жинақ Астана қаласының Мемлекеттік архиві қорларында сақталған құжаттар негізінде әзірленген.



Құрастырушылар Ақмола өңірінің қоғамдық-саяси өміріне қатысты архив қорларындағы құжаттарды тақырыптық тұрғыдан сұрыптап, жүйелі түрде ұсынған. Басылымның басты артықшылығы – ғылыми айналымға бұрын толық тартылмаған архив материалдарының жариялануында.

Жинақ құрылымы үш ірі тақырыптық бөлімнен тұрады. Бірінші бөлімде Ақмола губерниясының әкімшілік-аумақтық құрылымы, кеңестік билік институттарының қалыптасуы, халыққа білім беру ісінің дамуы және сауатсыздықты жою науқанына қатысты құжаттар топтастырылған. Бұл материалдар кеңестік мемлекеттің өңірдегі басқару жүйесін қалыптастыру үдерісін және оның әлеуметтік салдарын зерттеуге мүмкіндік береді.

Екінші бөлім кеңестік кәмпескелеу саясаты мен ауыл шаруашылығын ұжымдастыру мәселелеріне арналған. Мұнда 1928 жылғы тәркілеу науқаны, ауқатты шаруашылықтарды жою, артельдер мен колхоздарды ұйымдастыруға қатысты ресми қаулылар, есептер мен анықтамалар енгізілген. Құжаттар қазақ қоғамының дәстүрлі шаруашылық жүйесінің күйреуін, әлеуметтік жіктелудің күшеюін және ауыл тұрғындарының ауыр тұрмысын нақты архивтік деректер арқылы көрсетеді.

Жинақтың үшінші бөлімі саяси қуғын-сүргін тарихына арналған. Бұл бөлімде тергеу материалдары, сот шешімдері, азаматтардың арыз-шағымдары, партия және мемлекеттік органдардың құжаттары берілген. Қуғын-сүргін құрбандарының тағдырын айғақтайтын мұндай материалдар тоталитарлық жүйенің табиғатын ашып көрсетуімен құнды.

Басылымның ғылыми маңызын арттыратын тағы бір ерекшелік – құжаттардың едәуір бөлігінің түпнұсқа күйінде сақталуы және археографиялық талаптарға сәйкес дайындалуы. Құжаттар хронологиялық тәртіппен орналасқан, мәтіндердің стильдік ерекшеліктері сақталған, мекеме атаулары түпнұсқадағы нұсқасымен берілген. Бұл зерттеушілерге деректердің тарихи контекстін дәл қабылдауға мүмкіндік береді.

Жинақтағы құжаттардың бір бөлігі Ахмет Байтұрсынұлы реформалаған төте жазумен жазылған түпнұсқалардан аударылған. Оларды қазіргі графикаға түсіріп, ғылыми айналымға енгізген Ахат Әшуұлының еңбегі ерекше атап өтуге лайық. Бұл жағдай жинақтың деректанулық және археографиялық құндылығын одан әрі арттыра түседі.

Жалпы алғанда, аталған жинақ Ақмола өңірінің ғана емес, тұтас Қазақстанның XX ғасырдың алғашқы жартысындағы саяси тарихын зерттеуге арналған маңызды дереккөз. Басылым архив құжаттары негізінде тарихи әділеттілікті қалпына келтіруге, ұлттық жадыны жаңғыртуға және кеңестік кезеңнің күрделі үдерістерін жаңаша пайымдауға қызмет етеді. Сондықтан бұл еңбек тарихшыларға, архивтанушыларға, деректанушыларға, жоғары оқу орындарының оқытушылары мен студенттеріне, сондай-ақ отандық тарихқа қызығушылық танытатын кең оқырман қауымға пайдалы болары сөзсіз.

АСТАНА КҮНІНЕ ТАҒЫ БІР ТАРТУ

Астана қаласы мемлекеттік архиві елордамыздың кешегісі мен бүгінгі болмысын, оның елдік рухы мен ерлік мұратының символына айналу жолын арқау еткен «Ақмоладан – Астанаға: тарихи таңдау» атты ғылыми-көпшілік басылымын жарыққа шығарды. Кітап авторлары педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері Қышқашбай Тілеуғали Әшірбекұлы, тарих ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-нің профессоры Ильясова Күлпаш Мырзамұратқызы, тарих ғылымдарының кандидаты, Мемлекет тарихы институтының жетекші ғылыми қызметкері Бағдатова Сәуле Ахметовна, архивтанушы, архив ісінің үздігі Исахан Ғазиза Тұрмағанбетқызы.

Кітаптағы әр тарау елорданың қалыптасу тарихын әр қырынан танытып, маңызды тарихи мәліметтер мен ғылыми талдауларды, авторлық мақалалар мен өмірбаяндық деректерді, фотоқұжаттар мен қосымша материалдарды қамтиды. Сонымен бірге архив қорлары, ресми құжаттар және мерзімді баспасөз материалдары негізінде өткен кезеңдердің шынайы келбеті айқындалады.

Кітап төрт бөлімнен тұрады. Әр тарауда елорданың қалыптасу кезеңдері мен Тәуелсіздік тарихындағы маңызды бетбұрыстар кеңінен қамтылады.

Алғашқы «Астананы көшіру тарихы және қала атауын өзгерту» тарауында мемлекет тағдырына ықпал еткен тарихи шешімдердің қабылдануы мен жүзеге асырылу барысы баяндалады. Бұл бөлімде Ақмола атауының қайта жаңғыруы ұлттық сананы жаңғыртқан маңызды оқиға ретінде сипатталып, елорданы көшіру идеясының стратегиялық мәні мен тарихи негіздері жан-жақты ашылады. Сондай-ақ жаңа астананың әлеуметтік-мәдени келбеті, қоғамдық ортасының қалыптасуы мен рухани тынысы туралы да мазмұнды мәліметтер беріледі.



«Астана қаласы әкімдігінің құрылымы мен қызметі» атты екінші тарауда жаңа елорданың қалыптасуымен қатар мемлекеттік басқару жүйесінде орын алған өзгерістер

сөз болады. Мұнда әкімдік құрылымының қалыптасу кезеңдері, алғашқы басшылардың атқарған еңбегі мен олардың қала дамуына қосқан үлесі нақты деректер негізінде көрсетілген. Сонымен қатар жергілікті басқару органдарының қоғам алдындағы жауапкершілігі мен қызмет ерекшеліктері кеңінен қамтылады.

«Астана және астаналықтар» тарауы жас қаланың өсіп-өркендеуіне үлес қосқан алғашқы тұрғындардың өмір жолдары мен естеліктеріне арналған. Қаланың алғашқы кезеңдеріндегі тұрмыс-тіршілік, халықтың үміті мен сенімі, жаңа ортаға бейімделу барысындағы әсерлі оқиғалар арқылы елорданың ерекше рухы айқын сезіледі.

«Астана архив құжаттарында» атты соңғы тарауда қаланың қалыптасу тарихына қатысты ресми құжаттар мен архив материалдары топтастырылған. Мұнда елорданы көшіру жөніндегі тарихи шешімдердің түпнұсқа құжаттары, әкімшілік құрылымдардың қызметі және «Астана – жаңа қала» арнайы экономикалық аймағының құрылуына байланысты деректер ұсынылған.

Бұл кітап елорда тарихына қызығушылық танытатын, өткенге құрметпен қарап, болашаққа сеніммен қарайтын қалың оқырман қауымға арналған.

«Ақмоладан Астанаға: тарихи таңдау» еңбегін тек қала тарихының шежіресі ғана емес, ел еңбегі мен ұлттық сенімнің, Тәуелсіздік жетістігінің көрінісі ретінде қабылдауға болады. Оның әр бетінде жасампаз елдің рухы мен уақыт тынысы бедерленген.

Әлібек БАЙБОЛ

Жазушы, драматург,
Абай атындағы ҚазҰПУ филология
факультетінің аға оқытушысы

БАТУ ХАН: ТАРИХ ПЕН КӨРКЕМДІК ТОҒЫСҚАН РОМАН Ұларбек Дәлейұлының «Бату хан» тарихи-деректі романы туралы

Астана қаласында «Astana Eurasian Book Fair – 2026» IX Халықаралық кітап көрме-жәрмеңкесі аясында жазушы, тарихшы Астана қаласы мемлекеттік архивінің қызметкері Ұларбек Дәлейұлының «Бату хан» тарихи-деректі романының таныстырылымы өтті.

Қалың оқырман, зиялы қауым және БАҚ өкілдері қатысқан айтулы шара «Ұлық Ұлыс шежіресі – Батудың Батысқа жорығы» деген атпен оқырман назарын аударды.

2024 жылы Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың жарлығымен «Жошы ұлысының құрылғанына 800 жыл» деген айтулы мереке өткені баршаға мәлім. Сол жылы Ұларбек Дәлейұлының «Жошы хан» тарихи-деректі романы жарық көріп, қазақ оқырманының ыстық ықыласына бөленген еді.

Қазақ әдебиетінде Шыңғыс хан дәуірі мен оның ұрпақтары туралы жазылған шығармалар аз емес. Алайда солардың арасында тарихи тұлғаның тағдырын ұлттық көзқарас тұрғысынан жаңаша пайымдап, ғылыми деректер мен көркем ойды ұштастыра алған туындылар саусақпен санарлық. Осы тұрғыдан алғанда Ұларбек Дәлейұлының «Бату хан» тарихи-деректі романы соңғы жылдардағы тарихи прозаның елеулі жетістіктерінің бірі саналады. Бұл романды Дала империясының дәуірі мен рухын тірілткен туынды деп те атар едім.



Бұл роман – автордың «Жошы хан» шығармасымен басталған үлкен тарихи эпопеясының заңды жалғасы. Егер «Жошы хан» романында ұлыстың негізін қалаған тұлғаның тағдыры мен күрделі өмір жолы суреттелсе, «Бату хан» сол мұраны жалғастырған ұрпақтың мемлекет құру жолындағы қызметін баяндайды. Сондықтан шығарма бір адамның өмірбаянынан әлдеқайда кең ауқымды қамтиды. Мұнда Жошы ұлысының

күшеюі, Алтын Орданың қалыптасуы, Еуразия кеңістігіндегі саяси өзгерістер және көшпелі империяның әлемдік тарихтағы орны жан-жақты көрініс табады.

Романның басты жетістігі – Бату тұлғасын біржақты бағалаудан аулақ болуы. Кеңестік кезеңдегі көптеген еңбектерде Бату көбіне жаулаушы, қиратушы қолбасшы ретінде ғана көрсетіліп келді. Ал еуропалық жылнамаларда ол қорқынышты жорықтардың символына айналған. Ұларбек Дәлейұлы осы қалыптасқан түсініктердің ар жағына үңіліп, тарихи тұлғаның шынайы болмысын ашуға ұмтылады. Романдағы Бату – тек қана жорық бастаған қолбасшы емес, әке аманатын арқалаған мұрагер, ұлыстың тағдыры үшін жауапкершілік көтерген мемлекет қайраткері.

Шығармада Батуның ішкі әлеміне ерекше назар аударылады. Ол әрдайым Жошы ханнан қалған мұраның салмағын сезінеді. Жошының мезгілсіз қазасы, Шыңғыс хан әулеті ішіндегі күрделі қатынастар, ұлыстар арасындағы саяси тепе-теңдік мәселелері Батуның тұлғалық қалыптасуына ықпал етеді. Осы арқылы автор тарихи оқиғалардың сыртқы көрінісін ғана емес, олардың астарындағы адамдық және психологиялық факторларды да көрсетеді.



Романның көркемдік ерекшелігінің бірі – тарихи кеңістіктің кең тыныспен бейнеленуі. Оқиғалар Моңғол үстіртінен бастап Еділ бойына, Қырымнан Дунайға дейінгі ұлан-ғайыр аумақта өрбиді. Автор әр өңірдің табиғатын, халқын, мәдениетін, әскери жағдайын нақты детальдар арқылы суреттейді. Соның арқасында оқырман өзін XIII ғасырдағы Еуразия кеңістігінің ортасында жүргендей сезінеді.

Әсіресе Батыс жорығының суреттелуі шығарманың ең әсерлі тұстарының бірі болып табылады. Романда әскери қақтығыстар тек қана шайқас сипатында берілмейді. Әрбір жорықтың артында үлкен саяси мақсат, стратегиялық есеп, мемлекеттің болашағына қатысты маңызды шешімдер жатқанын көреміз. Автор Бату бастаған қолдың табысын тек әскери күшпен емес, тәртіппен, ұйымдастыру қабілетімен және көшпелі өркениеттің өмір салтымен байланыстырады.

Тарихи-деректі роман жанрының басты талабы – дерек пен көркем қиялдың арасындағы тепе-теңдікті сақтау. Бұл тұрғыдан алғанда Ұларбек Дәлейұлының еңбегі назар аударуға тұрарлық. Шығармада ортағасырлық жазба деректерге, шежірелік мәліметтерге және ғылыми зерттеулерге сүйенгені байқалады. Сонымен бірге роман құрғақ тарихи

баяндауға айналып кетпейді. Кейіпкерлердің мінезі, олардың арасындағы қарым-қатынас, ішкі толғаныстары көркемдік тәсілдер арқылы әсерлі ашылған.

Автор тілінің тағы бір ерекшелігі – ұлттық бояуының қанықтығы. Романда көне түркілік дүниетаным, көшпелі мәдениет, сахара тіршілігі табиғи түрде көрініс табады. Әскери терминдер, тұрмыстық ұғымдар, дәстүрлі түсініктер шығарманың тарихи атмосферасын күшейтеді. Сонымен қатар тілдің көркемдігі мен бейнелілігі оқырманды жалықтырмай, оқиға ағымына жетелеп отырады.

Романның маңызды қырларының бірі – тарихи әділеттілік мәселесі. Автор өткен дәуірге бүгінгі өлшеммен үкім шығармайды. Керісінше, әр оқиганы өз заманының жағдайымен түсіндіруге тырысады. Осы арқылы оқырман XIII ғасыр оқиғаларына жаңаша көзқараспен қарауға мүмкіндік алады. Бұл – тарихи прозаның басты міндеттерінің бірі.

«Бату хан» шығармасы қазақ әдебиетіндегі тарихи роман жанрының мүмкіндігін кеңейткен туынды деуге толық негіз бар. Ол тек Бату ханның өмір жолын баяндап қана қоймайды, сонымен бірге ұлы дала өркениетінің қуатын, мемлекеттік ойлау жүйесін және Еуразия тарихындағы көшпелі халықтардың рөлін терең пайымдайды. Роман оқырманды өткен тарихпен таныстырып қана қоймай, ұлттық жадтың, тарихи сананың маңызын сезіндіреді.

Қорыта айтқанда, Ұларбек Дәлейұлының «Бату хан» тарихи-деректі романы – қазақ тарихи прозасының көрнекті жетістіктерінің бірі. Бұл шығарма арқылы автор Бату хан тұлғасын жаңа қырынан танытып, XIII ғасырдағы ұлы өзгерістер дәуірін көркем шежіре деңгейінде бейнелей алған. Сондықтан роман тек әдеби туынды ретінде ғана емес, тарихи танымды байытатын маңызды еңбек ретінде де бағалануға лайық.

OPEN REGISTRATION AND CALL FOR PAPERS:
IMAGE AND RESEARCH CONFERENCE 2026 (ANTONI VARÉS CONFERENCE)

Registration is now open for the Image and Research Conference 2026 (19th Antoni Varés Conference), which will take place in Girona from 18 to 21 November 2026. The event, held biennially, provides a key platform for reflection and knowledge exchange on the management of photographic and audiovisual heritage.

22 May 2026

[Home](#) » [Expert Groups](#) » [Photographic and Audiovisual Archives Expert Group - PAAG](#)
» Open Registration and Call for Papers: Image and Research Conference 2026 (Antoni Varés Conference)

Registration is now open for the **Image and Research Conference 2026 (19th Antoni Varés Conference)**, which will take place in **Girona from 18 to 21 November 2026**. The event, held biennially, provides a key platform for reflection and knowledge exchange on the management of photographic and audiovisual heritage.

The central conference sessions will be held on 19 and 20 November at the Girona Conference Centre, bringing together professionals from archives, heritage institutions, photography, research and technology. **Workshops will take place on 18 and 21 November** at the Girona Municipal Archive.

The programme combines keynote lectures, contributed papers and debates addressing current challenges in the field, including technological innovation, access to collections, heritage assessment and conservation.

Call for papers now open

A call for papers is currently open. Up to 20 contributions will be selected and distributed across the four thematic blocks of the conference. Researchers and professionals are invited to submit proposals addressing the central themes and to engage with ongoing discussions in the sector.

• **Deadline:** 1 June **Thematic structure**

The 2026 edition is organised into four thematic blocks:

• **Innovation:** exploring emerging technologies, including artificial intelligence, metadata, digital preservation and 3D applications in image management.

• **Access and Creativity:** focusing on new forms of access, interpretation, participation and ethical challenges such as AI bias.

• **Heritage:** addressing the assessment and management of photographic



heritage, including rights management and sustainability.

- Conservation: *Ángel Fuentes Memorial* – dedicated to preservation, restoration, digitisation and the impact of climate change on collections.

The conference offers a valuable opportunity for professionals to share methodologies, present research and strengthen international networks in the field of photographic and audiovisual archives.

Further information, registration and submission guidelines are now available through the [conference website](https://www.ica.org/open-registration-and-call-for-papers-image-and-research-conference-2026-antoni-vares-conference/).

<https://www.ica.org/open-registration-and-call-for-papers-image-and-research-conference-2026-antoni-vares-conference/>

DIGITAL PRESERVATION AWARDS 2026 FINALISTS ANNOUNCED:
INTERNATIONAL COUNCIL ON ARCHIVES AWARD
FOR COLLABORATION & CO-OPERATION

The International Council on Archives (ICA) is pleased to announce the finalists for the 2026 ICA Award for Collaboration and Co-operation, presented as part of the Digital Preservation Awards. Now sponsoring this category for the fourth consecutive edition, ICA is proud to recognise initiatives that demonstrate the power of partnership, knowledge sharing, and collective action in advancing digital preservation and access to documentary heritage worldwide.

Paris | 15 June 2026

Home » Governance and Operational » ICA Secretariat » Digital Preservation Awards 2026 Finalists Announced: International Council on Archives Award for Collaboration & Co-operation

The International Council on Archives (ICA), sponsor of the Award for Collaboration and Co-operation for the fourth consecutive edition of the Digital Preservation Awards, is proud to support initiatives that demonstrate the value of partnership, knowledge sharing, and collective action. As collaboration lies at the heart of ICA's mission and global network, this award recognises projects that strengthen communities and advance the preservation and accessibility of documentary heritage through cooperative approaches.

The first set of finalists for the prestigious Digital Preservation Awards 2026 is revealed today, with three exceptional projects being recognized for their collaborative achievements.



Finalists for the International Council on Archives (ICA) Award for Collaboration and Co-operation are (in no particular order):

- From Basement to Citizen An Integrated Approach to the Digitisation, Preservation and Access to Environmental Permits
- Future Nostalgia Safeguarding the knowledge of floppy disks
- IIM Africa Digital Preservation Capacity Building and Collaboration Initiative

Dr. Hamad Al Mutairi, who represents the International Council on Archives in 2026, was delighted with the finalists, saying:

Digital preservation thrives on strategic collaboration. By bringing together governance, management, and technology, we build a resilient ecosystem that safeguards our documentary heritage. The finalists show what is possible when we work together, let us deepen this shared commitment for the future.

Before the judges decide on the winners, members of the Digital Preservation Coalition will be invited to cast their vote on each category once all the finalists have been announced. Members will be asked to select their first and second choices for each category and are asked to provide feedback to the finalists. Each Full Member, Associate and Allied Organisation of the DPC may submit one vote.

Voting is open from Tuesday 16 June until Monday 6 July.

Following an interview with the Judges, winners will be revealed at the presentation ceremony on Thursday 15 October alongside the digital preservation community, friends, family and peers from leading organizations.

The Digital Preservation Awards are a world-wide celebration of significant and state-of-the-art contributions to securing our digital legacy and just one of the ways the Digital Preservation Coalition (DPC) helps to raise awareness of the strategic, cultural, and technological issues which make up the digital preservation challenge.

The Digital Preservation Awards are made possible by the expertise and support provided by the international panel of Judges, and funding from the sponsors.

<https://www.ica.org/digital-preservation-awards-2026-finalists-announced-international-council-on-archives-award-for-collaboration-co-operation/>

ОТАНДЫҚ ЖӘНЕ ЕЛОРДАЛЫҚ АРХИТЕРДЕН

НАУРЫЗ – ДӘСТҮР МЕН ҒЫЛЫМ ҮНДЕСТІГІ

Елордада «Достық үйінде» Ұлыстың ұлы күні қарсаңында «Наурыз – дәстүр мен ғылым үндестігі» атты халықаралық ғылыми-этнографиялық, мәдени-танымдық конференция өтті. Тағылымды жиынды Астана қаласының Тілдерді дамыту және архив ісі басқармасы мен Астана қаласының Мемлекеттік архиві ұйымдастырды, деп хабарлайды Elordainfo.kz.

Іс-шара барысында «Наурыз – архив деректерінде» атты арнайы көрме ұйымдастырылды. Онда архив қорларында сақталған сирек құжаттар мен тарихи фотоматериалдар көпшілік назарына ұсынылды.



Астана қаласы мемлекеттік архивінің директоры Жангелді Бержанұлы бұл көрменің тарихи маңызына тоқталып, архив қорында ұзақ уақыт бойы көпшілікке ұсынылмаған тың деректер алғаш рет таныстырылып отырғанын атап өтті. Оның айтуынша, көрмеде Наурыз мейрамының әр кезеңдегі тағдырына қатысты маңызды құжаттар топтастырылған.



«Бүгін Көрісу – Амал мерекесіне орай Наурызнама жалпыұлттық онкүндігінің шымылдығын ашып отырмыз. Бұл мерекенің мәні өте зор. Көнеден келе жатқан Наурызды дәріптеу – бүгінгі күннің басты мақсаттарының бірі. Архив те осы ұлттық мейрамды насихаттау бағытында бірқатар жұмыстар жүргізіп келеді. Бүгінгі көрмеде архив қорларынан алынған құжаттар ұсынылып отыр. Олардың көпшілігі ұзақ уақыт бойы сыртқа шығарылмаған тың деректер», – деді ол.

Жангелді Бержанұлының мәлімдеуінше, құжаттар арасында 1926 жылы кеңестік саясатқа байланысты Наурыздың соңғы рет ресми түрде тойланғанын дәлелдейтін деректер сақталған. Сонымен

қатар 1927 жылы Ақмола өңірінде Наурыз мерекесінің аталып өткенін көрсететін құжаттар да бар. Бұл – мерекенің халық жадында үзілмей сақталғанының тарихи айғағы.



Көрме экспозициясында сондай-ақ 1988 жылы Наурыз мейрамының қайта жаңғыру кезеңіне қатысты фотосуреттер мен құжаттық материалдар қойылған. Бұл деректер ұлттық мерекенің тарихи сабақтастығын айқын көрсетеді.



Конференцияның негізгі бөлімінде белгілі ғалымдар мен зиялы қауым өкілдері Наурыз мейрамының тарихи, мәдени және рухани мәні жөнінде пікір алмасты. Тарих ғылымдарының докторы, профессор Жамбыл Артықбаев ұлттық тарих пен этнография тұрғысынан зерттеулерін ұсынса, филология ғылымдарының докторы, профессор Серік Негимов қазақы таным мен сөз өнеріндегі Наурыздың орнына тоқталды. Ал жазушы-публицист Алдан Смайыл мерекенің қоғамдық-мәдени маңызы туралы ой бөлісті.



Сондай-ақ тарих ғылымдарының докторы, профессор Марат Әбсеметов Алаш қайраткерлерінің Наурыз мейрамына қатысты көзқарастары жөнінде баяндама жасады. Ал мәдениеттанушы, этнолог Серік Ерғали «Наурызнама» тұжырымдамасының ерекшеліктерін түсіндірді.



Айта кетейік, конференцияға көрші түркі тілдес мемлекеттердің өкілдері де

қатысты. Қырғызстан мен Өзбекстан елшіліктерінің өкілдері арнайы келсе, Татарстан мен Өзербайжаннан қатысушылар жиынға онлайн форматта қосылды.

Тағылымды жиын архив пен ғылымды, салт-дәстүр мен заманауи көзқарасты тоғыстырған мазмұнды алаңға айналды. Ұлттық құндылықтарды ғылыми тұрғыдан зерделеуге бағытталған мұндай кездесулер Наурыз мерекесінің тарихи маңызын тереңірек танытуға мүмкіндік берері анық.

<https://elordainfo.kz/article/astanada-nauryz-merekesine-orai-gylymi-ziyn-otti>

Анель АМАНЖАНОВА

архивист высшего уровня квалификации
категории службы научно-исследовательской
и информационно-разъяснительной работы
Государственного архива г. Астана.

ГОЛОС ИЗ АРХИВНЫХ ПАПОК

Как я открыла для себя Моисея Гольдберга. Когда наш отдел приступил к организации круглого стола к 100-летию Моисея Михайловича Гольдберга, для меня это была прежде всего работа. Признаюсь, до этого момента имя легендарного диктора Целиноградского радио было для меня лишь строчкой в архивном путеводителе. Но за недели подготовки всё изменилось. Это мероприятие стало для меня первым опытом такого масштаба, и оно оставило в моей душе удивительно глубокий след.

Знакомство через документы

Моё «знакомство» с Моисеем Михайловичем началось в тишине архивных хранилищ. Готовя выставку, я часами изучала его личный фонд. Передо мной проходила целая жизнь: бесконечное множество наград, грамот и свидетельств признания. Но больше всего меня поразили его рукописи.



Держа в руках пожелтевшие страницы с его очерками, написанными от руки, я будто видела, как рождались его статьи. В каждом исправлении, в каждом наброске чувствовался характер – кропотливый, ищущий, живой. Удивительно, как шаг за шагом человек, который еще вчера был абсолютно незнаком, вдруг начал обретать черты, становиться понятным и близким.

От папок – к живым историям

Однако по-настоящему образ Гольдберга «ожил» именно на самой встрече. Когда в зале собрались его друзья и соратники, официальный формат круглого стола мгновенно превратился в душевный разговор.

Особый тон вечеру задал Александр Юрьевич Тараков. Несмотря на то, что он не работал с юбиларом на радио (Александр Юрьевич долгие годы возглавлял газету «Казахстанская правда»), их связывала многолетняя крепкая дружба. Слушая его рассказы об их совместных беседах и размышлениях Моисея Михайловича, я начала понимать масштаб этой личности. Это был не просто профессионал, а необычайно светлый, бескорыстный человек с огромным добрым сердцем.



Человек, «женатый на работе»

Самым трогательным моментом стали воспоминания его дочери, Людмилы Моисеевны. Она принесла семейные фотографии, чтобы показать их всем нам. Ее слова о том, что отец был буквально «женат на своей работе», окончательно сложили пазл. Он не просто работал — он служил своему призванию верой и правдой до последнего дня.

Узнав о Моисее Михайловиче так много из уст его самых близких людей, я поймала себя на чувстве невольного восхищения. Как организатор, я видела сотни документов, но как человек — я увидела пример того, как нужно любить свою профессию и людей вокруг.

Уходя с мероприятия, я уносила с собой не просто чувство выполненного долга, а редкое вдохновение. Мы сделали общую фотографию, и я видела улыбки на лицах гостей. Для меня, как для сотрудника архива, это был важный урок: за каждой архивной папкой стоит живая душа, и наша задача — сделать так, чтобы её голос звучал и спустя столетия.

Я искренне рада, что моё первое масштабное мероприятие было посвящено именно такому человеку. Моисей Михайлович Гольдберг теперь для меня — не просто имя на обложке фонда, а пример настоящего Человека с большой буквы.

ТАРИХШЫ М.ХАСАНАЕВТЫҢ 80 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ТӘЖІРИБЕЛІК КОНФЕРЕНЦИЯ ӨТТІ



Орталық мемлекеттік архивте тарихшы, архивтанушы әрі қоғам қайраткері Марат Хасанаевтың 80 жылдығына орай «Хасанаев оқулары – 2026» II халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясы өтті.

Басқосуда Қазақстандағы архив ісін дамыту мәселелері мен ғалымның ғылыми мұрасын зерттеу және насихаттау бағыттары талқыланды.

Конференцияға архив саласының мамандары, ғалымдар, зерттеушілер мен қоғам қайраткерлері қатысты. Жиын барысында Марат Хасанаевтың архив ісінің қалыптасуы мен дамуына қосқан үлесі және ғылыми мұрасы кеңінен сөз болды.

Іс-шара аясында арнайы көрме ұйымдастырылып, онда 1935-2004 жылдар аралығын қамтитын қолжазбалары, өмірбаяндық және қызметтік құжаттары, хаттары, мақалалары мен фотосуреттері көпшілік назарына ұсынылды.

Айта кетейік, Марат Хасанаев – Қазақстан тарихы мен архив ісінің мәселелеріне қатысты 200-ге жуық ғылыми еңбек, мақала және баяндаманың авторы.

<https://www.gov.kz/memleket/entities/mam/press/news/details/1226906?lang=kk>

АСТАНАДА ӨТКЕН «DIGITAL ARCHIVE EXPO» III АРХИВШІЛЕР КОНГРЕСІ ӨЗ МӘРЕСІНЕ ЖЕТТІ

Астанада Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің ұйымдастыруымен өткен «Digital Archive EXPO» III Архившілер конгресінің жұмысы өз мәресіне жетті. Аталған ауқымды халықаралық форум цифрлық трансформация мен жасанды интеллект дәуіріндегі архив саласының болашағын талқылауға арналған Орталық Азиядағы ең ірі кәсіби алаңдардың біріне айналды.

Конгресс жұмысына 30 елден келген архив саласының, халықаралық ұйымдардың, IT сектордың, ғылым мен білім беру саласының өкілдері, барлығы 500-ден астам адам қатысты. Іс-шаралар Халықаралық архивтер кеңесінің (ICA), ЮНЕСКО мен Біріккен Ұлттар Ұйымының қолдауымен Президент Архиві және Alem.ai Халықаралық жасанды интеллект орталығы алаңдарында өтті.

Конгресс аясында пленарлық сессия, бес тақырыптық панельдік сессия, «MURA» сараптамалық клубы аясындағы TED Talk форматындағы баяндамалар, ЮНЕСКО-ның халықаралық семинар, халықаралық сарапшы Эндрю Пейн мен ЮНЕСКО Құжаттық мұра бөлімінің басшысы д-р Факсон Банда жүргізген фасилитациялық сессиялар, сондай-ақ архив ісі саласының жетекші мамандары өткізген үш воркшоп, жас архившілердің IX Халықаралық жазғы мектебі және «DA-EXPO» архивтерге арналған жаңа IT шешімдер көрмесі өтті. Панельдік сессияларға 15 модератор, 65 спикер және 4 халықаралық сарапшы қатысты.



ЮНЕСКО-ның халықаралық семинарына 120 қатысушы, ал Эндрю Пейннің білім беру семинарына Астана қаласындағы 60 орта мектептің мұғалімдері қосымша тіркелді, жас архившілердің Жазғы мектебінде шамамен 100 адам қатысты. «DA-EXPO» көрмесінде архив саласына арналған 50-ге жуық IT шешім ұсынылды, олардың ішінде Президент Архивінің 4 инновациялық жобасы бар.

Конгресс архив қауымдастығының цифрлық технологияларды тек тұтынушы ретінде емес, оларды жасау, бейімдеу және енгізу үдерістерінің белсенді қатысушысы болуға дайын екені айқын көрсетті.

Салтанатты жабылу рәсімінде сөз сөйлеген Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің директоры Әлия Мұстафина Конгресс архив саласын дамытуға арналған жаңа

тәсілдерді қалыптастыру, халықаралық серіктестікті кеңейту және бірлескен бастамаларды іске қосу үшін маңызды алаң болғанын атап өтті.

«Конгресс күндері қол жеткізілген идеялар, бастамалар мен келісімдер іс жүзінде жалғасын тауып, халықаралық кәсіби ынтымақтастықты одан әрі нығайтуға қызмет етеді деп сенемін. Биылғы Конгресстің қорытындысын шығара отырып, біз келесі ауқымды кездесу – 2028 жылы өтетін IV Халықаралық архившілер конгресінің нақты бағдарын белгілеп отырмыз», – деді Әлия Мұстафина.



Ұлыбритания Ұлттық архивінің цифрлық технологиялар және ақпарат жөніндегі директоры Джон Шеридан форумды жоғары деңгейде ұйымдастырғаны үшін Қазақстан Республикасы Президентінің Архивіне алғыс білдіріп, Конгреске қатысу архив ісі мен архивші мамандығының болашағына деген сенімді күшейткенін айтты.

«Архивтер – құжаттарды сақтайтын ең сенімді орын. Мен үшін және сіздердің барлығыңыз үшін ең басты сабақ – кәсіби қауымдастық ретінде өзіміздің тұрақтылығымызға, біліміміз бен тәжірибемізге сенім артып, біздің жұмысымыздың негізгі мәні болып табылатын құжаттарды сақтау миссиясын тиімді ілгерілете алу қабілетімізде жатыр», – деді ол.



«Digital Archive EXPO» III Архившілер конгресінің жұмыс қорытындысы бойынша резолюция қабылданды. Қатысушылар архив тәжірибесіне әрі қарай да цифрлық технологиялар мен жасанды интеллектке негізделген шешімдерді енгізу, ақпараттық жүйелерді интеграциялау, деректерді сақтау және басқару үдерістерін стандарттау, сондай-ақ қоғамның құжаттық мұраға қолжетімділігін кеңейту қажеттігіне бірауыздан қолдау білдірді. Сонымен қатар, қатысушылар халықаралық ынтымақтастық пен білім алмасу форматтарын дамыту кәсіби құзыреттерді арттыруға, киберқауіптер мен цифрлық мұраға төнетін қауіп-қатерлерге қарсы тұруға бағытталуы тиіс екенін атап өтті.

Бұдан бөлек, Конгресс қорытындысы бойынша материалдар жинағы әзірленеді. Оған баяндамалар, презентациялар, қатысушылардың талдамалық материалдары және қабылданған резолюция мәтіні енгізіледі. Бұл жинақ Конгресс жұмысының ғылыми және практикалық қорытындыларын жинақтап, талқылаулар барысында айтылған негізгі идеялар мен сараптамалық ұсыныстарды біріктіреді.

https://archive.president.kz/news/astanada-tken-digital-archive-expo-iii-arkhivshiler-kongresi-z-m-resine-zhetti/?fbclid=IwY2xjawSh0UNleHRuA2FlbQIxMQBzcnRjBmFwcF9pZBAyMjIwMzIxNzg4MjAwODkyAAEeqOWcXcyfGy1CJsNuaFyeK4iONclatjcJ0QZkbcSR_U4v3zywCuMNc1_Pmhw_aem_7U6mgzik6pufheUVvMXhXw

IX ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖАС АРХИВИСТЕРДІҢ ЖАЗҒЫ МЕКТЕБІ

8 маусымда ҚР Президентінің архивінде Астана қаласында IX Халықаралық жас архивистердің жазғы мектебінің ашылу салтанаты өтті.

Іс-шараның негізгі тақырыбы – «Архивтердің ақпараттық архитектурасы: цифрлық шешімдердің жаңа модельдері».

Бағдарлама архив саласындағы цифрлық технологияларды дамыту, құжаттарды басқару жүйелерін жетілдіру және халықаралық тәжірибемен алмасуға бағытталды.



Бірінші қатысушыларды тіркеу рәсімімен басталып, салтанатты ашылу өтті. Ашылу барысында Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің директоры Мұстафина Алия Хусайынқызы және басқа да сала мамандары қатысушыларға құттықтау сөздерін арнады.

Бағдарлама аясында Ресей мемлекеттік гуманитарлық университетінің профессоры Ларин Михаил Васильевич мемлекеттік басқарудағы құжаттар мен архивтерді цифрлық трансформациялау мәселелері бойынша дәріс оқыды.

Өзбекстан Республикасының Әділет министрлігі жанындағы «Узархив» агенттігінің кеңесшісі Алиев Анваржон Орифжонович Өзбекстан архивтеріндегі жаңа цифрлық шешімдер және кино-фото-құжаттар порталы туралы баяндама жасады.

Сонымен қатар әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің оқытушылары Туенбаева Калима Толеубаевна архивтердің ақпараттық архитектурасы, модельдері, технологиялары және басқару шешімдері тақырыбын қозғады. Ал Нұрпейісова Бақыт Еслембекқызы цифрлық архивтердің білім беру ортасы ретіндегі маңызы туралы баяндама жасады. Іс-шара барысында архив саласындағы заманауи цифрлық технологияларды қолдану, құжаттарды электрондық форматта сақтау және есепке алу мәселелері қарастырылды.



Қазақстан Республикасы Президентінің Архивіне экскурсия жасап, архивтің қызметімен, құжаттарды сақтау жағдайымен және цифрлық инфрақұрылымымен таныстырды.

Кездесу соңында жазғы мектептің қорытындылары шығарылып, қатысушыларға сертификаттар табысталды.



Бұл воркшоп архив ісін цифрландыру бағытындағы тәжірибені кеңейтуге және кәсіби білімді жетілдіруге үлкен мүмкіндік берді.

Рита ӘЛІБЕКҚЫЗЫ

Астана қаласы мемлекеттік архиві
ақпараттық-түсіндіру жұмыстары
және іс-шараларды өткізу бөлімінің басшысы

СЕКСЕННІҢ СЕҢГІРІНДЕ – АҚЫН АҒА

Бүгін қазақ әдебиетінің көрнекті өкілі, ақын Серік Тұрғынбекұлы мерейлі 80 жасқа толып отыр. Ақын өзінің саналы ғұмырын елдің сөз өнеріне, ұлттық құндылықтарды дәріптеуге арнап келеді. Сол себепті бұл, оның ғана емес, қазақ руханияты үшін маңызды белес.

Серік Тұрғынбекұлы – поэзия әлемінде өзіндік қолтаңбасы ерте қалыптасқан қаламгер. Халықаралық «Алаш» сыйлығының лауреаты, «Махамбет сыйлығының» иегері. Оның өлеңдері терең ойға, ұлттық рухқа, адамгершілік құндылықтарға негізделген. Ақын шығармаларынан туған жерге деген сүйіспеншілік, халық тағдырына деген жанашырлықты айқын байқауға болады. Оқырманның айрықша ықыласына бөленген ол қастерлі поэзия арқылы ұлтының жаны мен болмысын жеткізе білген тұлға.

Мемлекеттік архив ұжымы болып біз де ақынды арнайы құттықтап, шаңырағына барып, тау тұлғаның жары Жанна Ізбасарқызының қолынан шәй ішіп қайттық. Кең дастарханын жайып, ерекше ықыласпен қарсы алған, қонақжайлық пен қарапайымдылықтың үлгісіндей болған бұл кездесу көңілімізге жылы әсер қалдырды.



Шәй үстінде ағамыз әсерлі әңгімелер айтып, өткен күндерден сыр шертті. Әсіресе, қазақтың ұлы сазгерлері Шәмші Қалдаяқов, Нұрғиса Тілендиев, ақиық ақындар Мұқағали Мақатаев пен Кеңшілік Мырзабек жайында шерткен естелігі ерекше есте қалды.

Ағамыздың айтуынша, бір күні Шәмші Қалдаяқов мейрамханаға барған. Есік алдындағы полиция қызметкерлері оны ішке кіргізбей қояды. Себебі оның киімі өте қарапайым, қазіргі тілмен айтқанда «дресс-кодқа» сай келмеген екен. Ал сол сәтте мейрамхананың ішінде дәл Шәмші Қалдаяқовтың әндері шырқалып жатады. Содан, Шәмші ағамыз: «Бұл менің әндерім» деп айтса да, ешкім сенбеген. Кейін жеке құжаттарын көрсеткенде ғана оның шынымен атақты сазгер екенін түсінеді. Сонда полиция қызметкері:

«Сіз шынымен Қалдаяқовсыз ба?» деп сұрағанда, Шәмші ағамыз кішкене тұтығып, сәл кідіріп: «Почти Қалдаяқовпын» деп жауап берген екен. Осыдан кейін оның жолдастары әзілдеп, «Почти Қалдаяқов» деп атап кеткен көрінеді.



Бұл оқиғаға біз бір жағынан езу тартсақ, екінші жағынан терең ойға шомдық. Нағыз дарын иелері көбіне қарапайым келеді ғой. Адамды шапанына қарап бағалау қателік екенінің тағы бір дәлелі осы.

Сонымен қатар, бізді ерекше таң қалдырған дүние – ол Серік ағамыздың үйіндегі жеке кітапханасы болды. Сан түрлі мұқабалы қазынаға толы бұл рухани бұрыш ақынның білімге, әдебиетке деген шексіз құрметінің айғағы іспетті. Әр кітап оның өмір жолындағы бір белес, бір ойдың куәсіндей.

Астана қаласының Мемлекеттік архивінің жеке тектік қорындағы Серік ағамыздың Астана туралы толғауы да ақынның ел мен жерге деген шексіз сүйіспеншілігінің көрінісі:

Ете алмай тұра алмаймын сірә, мақтап,
Жаралған қуаныштан, рахаттан.
Ғасырлар қойнауына ену үшін,
Астана басталады мұрағаттан.
Ерінбей еңбек етіп, бас алмастан,
Ерлік іс –
Қай кезде де.
Қашан мақтан.
Болашақ –
Бүгінгінің бастауында.
Ұрпақпыз,
Өз тарихын жасап жатқан.
Шыға алмай бодан деген тас қамалдан,
Жаңарып жалпақ елім жасқа малған.
Ал бүгін,
Тәуелсіздік Ту көтеріп,
Тірлігім тамыр тартқан Астанадан.
Мақтаса ақындардан сөз аспаған,

Кез кетті –
Қиындықтан көз ашпаған.
Ешкімге енші берер ретім жоқ,
Бұл менің –
Өз мекенім,
Өз Астанам!
Жаралған маңдайыма бағым үшін,
Есілдей,
Еркін өзен ағынысың,
Астана аталардың,
Арманы боп,
Оралған жүректегі сағынышым.
Қуансаң жанашырың – досқа қара,
Қадірін біледі оның жас бала да.
Астасып,
Аспан мен Жер
Ай мен Күндей,
Айналып, кеткендейін Астанаға!

Қ.502. Тіз.1.Іс.12.

қатар, ақынның ізбасарлары – белгілі ақындар Ахат Расул, Ұмтыл Зарыққан, Әбжан Әбілтай, Мұхарбек Жәкейұлы, Еркеғали Бейсен, Аманғали Қалжан, сондай-ақ Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-дың «Топжарған» ақындар клубының студенттері Әлмаханұлы Нұрхан мен Назерке Қалжігіт Серік Тұрғынбекұлының ең таңдаулы өлеңдерін мәнерлеп оқып, көпшілікке ерекше көңіл-күй сыйлады.

Бұл тағылымды шара – өткен мен бүгінді жалғаған, болашаққа сөз өнерінің құдіретін ұлықтаған кездесу болды. Серік Тұрғынбекұлының шығармашылығы қазақ қоғамына қажетті рухани байлық болып сақталатын мәңгілік мұра екені тағы бір рет дәлелденді.



Құрметті Серік Тұрғынбекұлы! 80 жас мерейтойыңыз құтты болсын! Сізге зор денсаулық, ұзақ ғұмыр тілейміз. Қазақ әдебиетінің көгінде жұлдызыңыз әрдайым жарқырай берсін!

Серік НЕГИМОВ

Филология ғылымдарының докторы,
профессор

АЛАШТАНУШЫ, ПУБЛИЦИСТ, ҰСТАЗ, ҚАЙРАТКЕР

Телегей ғылыми-шығармашылық, публицистік, ұстаздық, ұйымдасстырушылық еңбегі сан-сипатты, қоғамдық саяси қызметі, елшілдік-мемлекетшілдік істері – академик Дихан Қамзабекұлының болмысымен біте қайнасқан табиғи қадірлі қасиеттері еді. Ол – Тәуелсіздік дәуірінің кәміл тұлғасы, Алаш асылдарының мұрасы мен мұратын түбегейлеп тексерген білгір оқымысты. Өз басым профессор Дихан Қамзабекұлының ұлт руханияты кеңістігіндегі яғни жазу өнеріндегі қажырлы, мәуелі қадамдарына 1990 жылдан бастап куәгермін.

Ол осы жылы Абай атындағы Қазақ мемлекеттік педагогика институтын тәмамдап, Қазақ ССР Ғылым академиясы М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтына кіші ғылыми қызметкер болып орналасты. Өте сізімтал, алғыр, адамның айтайын деген ойын қас-қабағынан түсінетін сұңқар мінезді жігіт екен. Оның да себебі болу керек, бәрі де өнегелі ата-анасына, құт-беркелі отбасынан.

Диханның академияның қасиетті босағасынан аттауы – Алаш қайраткерлерінің ақталып, ұраларының зерттеле, зерделене бастаған шағына тура келді. Институт директоры академик Серік Смайылұлы Қирабаев, орналасқан бөлімінің басшысы мемлекет және қоғам қайраткері Мүслім Базарбаев жас талапкерге зор сенім артып, Алаш қайраткерлерінің еңбегі сақталған Мәскеу, Санкт-Петербург, Орынбор, Ташкент, Қазан, Уфа қалаларындағы архивтерге жұмсады. Ізденгіш Д. Қамзабекұлы төте жазуды жақсы білді. Ол Алаш қайраткерлерінің мұрасын жан-тәнімен жинады, жүйеледі, зерттеді. Сөйтіп, Мүслім Базарбаев басқарған XX ғасырдың бас ширегіндегі әдебиет тарихын жаңаша бажайлау монографиясына (ұжымдық) автор ретінде, қатысты. Алғашқы ғылыми мақалаларын жаза бастады. Қазақ білімпаздарының тұңғыш съезі туралы байыптама 1990 жылы желтоқсан соңында «Өркен» газетінде жарияланды.

Әрине, қай кезде де XX ғасыр басында шыққан қазақ газет-журналдарын іздеу, табу, бүгінгі харіпке көшіру, тақырыпқа қарай топтастыру оңай жұмыс емес. Диханның ерен еңбегі мен қарт ҚазПИ-де жәдит жазуынан мағлұмат берген ұстаздарының тәлімі арқасында күннен-күнге, айдан-айға, жылдан-жылға тың дерек, беймәлім оқиға, тұлға ізін таба берді. Бірде осы ізденісіне Алаш жолындағы ұлт-азаттық «ЕСЕП» партиясы қатарында қуғындалған бекзат ғалым Бүркіт Ысқақовтың риза болғаны да есімде.

1990 жылы біздің М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтында «Қазақ тілі» қоғамының бастауыш ұйымы құрылды. Оның төрағасына – академик Рахманқұл Бердібай, хатшысына Дихан Қамзабекұлы сайланды. Дәлірек айтсақ, Рахаң жас талапты жігітті өзі таңдап алып еді. Осы кезде оның қоғамдық жұмыстағы еңбегі айрықша байқалды.

Осы жылы 22 наурызда отанымызда тұңғыш рет «Ана тілі» газеті ашылды. Ол ә дегеннен А. Байтұрсынұлы бастаған Алаш зиялыларының мұрасын, ой-пікірлерін жариялай бастады. Академияға тақау тұрған осы газетте Дихан қосымша қызмет істеді. Академиядағы жалақы мардымсыз. Сондықтан ол сол 90-жылдардың басында Құрманғазы атындағы Қазақ консерваториясының тіл және әдебиет кафедрасында, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің журналистика тарихы кафедрасында қосымша сабақ берді. Р. Бердібай басқаратын М. Әуезов музейіндегі Халық университетінде бірер жыл ғалым-хатшы болды.

Алматының қазақ мектептерімен де байланысын үзген жоқ. Өзі ҚазПИ-де жүргенде практикадан өткен №2 қазақ тілі мен әдебиетін тереңдетіп оқытатын мектеп-интернатпен қатынасып тұрды. Осындағы өрендерден ақыл-кеңесін аямады.

Құлыншақтай кезінен бастап елге, жұртқа, ортасына жақсылық жасау – Диханның бойына, жанына сіңісті болса, ол күні бүгінге дейін сол шабысынан танбай келе жатыр. Өз басым осы азаматты 36 жылдай жақсы танысам, осы уақыт ішінде бір адам туралы бір жаман пікір айтқанын естімеппін. Бір адамның аузынан ол туралы теріс ой шыққанын да естігенім жоқ. Себебі, оның бүкіл ойы да, сезімі де, қиялы да, жүрегі де, қимыл-әрекеті де адам баласына тек жақсылық жасау.

Д. Қамзабекұлы ғылыми дәрежесіне де, қызмет лауазымына да бейнетқорлықпен, маңдай термен жетті. Ғылымда «мәтін әзірлеу» деген қара жұмыс бар. Ғалым «даяр асқа тік қасық» болмай, өз зерттеу нысанасын, өзі тапты, өз мәтінін өзі даярлады. Тіпті талайларға азық болатын ұшан-теңіз мәтін жариялады. Атап айтсақ, Д. Қамзабекұлының құрастыруымен, ғылыми комментарийлерімен Смағұл Сәдуақасұлының 3 томы, Қошқе Кемеңгерұлының 3 томы, Жүсіпбек Аймауытұлының 5 томы, Хайретдин Болғанбайдың 1 томы, Садуақас Ғылманидың 1 томы және «Омбының Алаш дәптері» атты жинақ жарық көрді. Ол Алаш сөзін, сөйлемін, тіркесін, стилін қапысыз таниды. Ғылыми айналымда жүрген Алаш зиялылары хаттарының біразын Дихан ҰҚК архивінен тауып, жариялаған. Ұлт зиялыларының, алашшыл ақын-жазушылардың басын қосқан «Алқа» әдеби ұйымы бағдарламасының түпнұсқа мәтінін де даярлап, жариялады.

Астана немесе Ақмола – Д. Қамзабекұлы өміріндегі ерекше қала. Елорда болар алдында Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия университетіне Алматыдан қызметке қабылданған бірінші ғалым да – Дихан. Оның мұнда қай күні келгенін дәл білемін – 1996 жылдың 10 маусымы. Университет ашылғаннан кейін тура 17 күннен кейін. Сондықтан да ЕҰУ-дың қалыптасу тарихында Д. Қамзабекұлының орны ерекше.



Астана қ. мемлекеттік архиві ұйымдастыруымен Д.Қамзабектің 60 жас мерейтойына арналған «Ғылымдағы із бен ізгілік» дөңгелек үстелінен.

Мен Еуразия университетіне 1997 жылдың 1 сәуірінде келдім. Сол кездегі ректор Амангелді Құсайынов бұйрығымен қазақ тілі кафедрасының меңгерушісі болып тағайындалдым. Дихан қазақ әдебиеті кафедрасының меңгерушісі. Сөйтіп талай жауапты шақты әріптес ретінде бірге атқарыстық.

Алғашқы астана болу, ғылыми орта қалыптастыру, астаналықтар менталитетін орнықтыру оңай шаруа емес. 1998 жылы Елбасы ұйғарымымен Қазақстанның астанасы «Астана қаласы» болып өзгерді. Рухани сала, әдеби ұғым бойынша «Астана-Астана»

деп тұру құлаққа түрпідей тиеді. «Енді қалай деуіміз керек?». «Бәріміз бас қатырдық. Газеттердің сауалнамасы да болды. Сонда Дихан «байырғы ұғымды жаңғыртып, «байтақ» дейік, жалпыға түсінікті болу үшін «бас қала» дейік» деп ұсынысын айтты. Ақыры «Қазақстанның байтағы», «Қазақстанның бас қаласы», «Қазақстанның бас шаһары», «Қазақстанның елордасы» деген тіркестер Ақмола мен Астананың ұлт санасында табиғи қалпында сіңуіне әсер етті.

«Руханият» деген атаудың иесі де – Д. Қамзабекұлы. 1997 жылы Алматыдан оның «Руханият» атты кітабы шықты. Бұған дейін бұл ұғым «рухани», «рухани жәдігер», «рухани мұра», «рухани тұлғалар» т.б. тіркесте қолданылып, терминдік деңгейге жетпей тұрды.

Дихан Алаш қайраткерлерін, олардың мұрасын зерттей, зерделей, қорыта келе, осы «руханият» деген сөзді қолданды және оған алғаш рет анықтама берді. Бүгінде халық осы сөз қайдан келгеніне мән бермей, жаппай пайдаланады. Сөйтіп, Д. Қамзабекұлының ұлттық сөздік қорға қосқан үлесі табиғи болып кетті.

Бүгінгі «Қазақстан халқы ассамблеясы», жаңылыспасам, 2007 жылға дейін «Қазақстан халықтары ассамблеясы» болып айтылып, жазылып келді. «Қазақстан халқы – бір, сондықтан көптік жалғау керек емес» деп ұсыныс енгізген, сол орынды ұсынысты қабылдатуға биліктің де, Ассамблея басшыларының да көзін жеткізген – Дихан. Оның «ұлыс», «қоңырау» т.б. сөздер мен ұғымдарға байланысты ойлы, зерделі ұсыныстары бар. Түбі олар да зиялылар тарапынан дұрыс қабылданып, қателік түзетіледі деген ойымыз бар.

Дихан Қамзабекұлы Еуразия университетіне бірден тонның ішкі бауындай болып кетті. Белгілі себеппен біраз уақыт Астанадағы Ұлттық музыка академиясының тіл және әдебиет кафедрасын басқарған да кезі бар. Осында қосымша «Руханият» атты академия газетін шығарысты.

Сосын қайтып келіп, университетімізде институт директоры, декан, проректор болды. Өзі бетегеден биік, жусаннан аласа болғаннан кейін, еңбегін айтпайды, жарнамаға жоқ. Талай кесек-кесек еңбек жазса да, бірде-бірінеде тұсаукесер өткізіп көрген емес. Улатып-шулатқанды ұнатпайды. Мәнсіз кітаптарға, сұйық еңбектерге, өтірік мақтауларға жаны қас. Даңғойлық, менменсу Диханда болған емес. Бұл да сабақ алатын мінез, қасиет. Іргелі ғылым жолындағы адам өткінші нәрселермен айналыспайды. Өйткені оның бар мақсаты ұлтқа қызмет ету.

Қазақ әдебиеттану ғылымы қандай дәрежеде дейтін әңгімеге ойыссақ, ол жөнінде біз кенжеміз. Себебі, әдебиеттану, гуманитарлық ғылымдар бойынша диссертациялық кеңестер өз дәрежесінде жұмыс істей алған жоқ. Диссертациялық кеңестер төрағаларының орашалақтығынан, өзісін дұрыс білмегендіктен, жұмысына үстірт қарағандықтан жабылды немесе бейшара күйге түсті. Бұрынғыша (кеңестік) қорғау 2010 жылдың аяғына дейін жүрді. Диссертациялық кеңес жабылар алдында сол кездегі ЖАК төрағасы «қорғататын кеңестер жабылады, қорғайтындар қорғап қалыңдар» деп, жұртты дүрліктірді. Халтура осы кезде қатты кетті. Мысалы, ЕҰУ-дың бір Ғылыми кеңесінде 260 диссертацияның тақырыбы бекітілгеніне куәгермін. Сөйтіп әдебиеттану ғылымын құлдыратып алдық.

Енді «Әдебиеттануында кімдер бар? Дәстүр, тарихи сабақтастық сақталды ма?» – деп сұраса, осы жағынан біз күмілжиміз. Біздің жасымыз 80 ге жақындап қалды, қатарластарым ғылымға өзінің беретіндерін берді, енді ештеңе бер алмайды. Бізден кейінгі толқын «50-дегілердің қатарында кімдер бар?» дегенде, Диханның қатарынан Амантай Шәріп, Бауыржан Омарұлы, Сұлтанхан Аққұлұлы секілді 4-5 жігіттің ғана аты аталынады. Бұл аз. Ал кезінде Ғ. Мүсірепов өз қатарластарын «алыптар тобы» деді. Сенгеннен кейін айтты. М. Әуезов, С. Мұқанов, Ғ. Мұстафин, Ғ. Мүсірепов ХХІ ғасыр көзімен қарағанда, «көсемдер тобы». А. Байтұрсынұлы, М. Дулатұлы, Қ. Жұбанов, С. Сейфуллин, Б. Майлин, І. Жансүгіров, М. Жолдыбайұлы, Т. Шонанұлы, М. Жұмабайұлы, Ж. Аймауытұлы, С. Садуақасұлы, Қ. Кемеңгерұлы т.б. – көсемдер немесе көшбасшылар. Бұлар репрессияға ұшырағаннан

кейін кім қалды дегенде, 50-жылдары жарқырап үлкен топ шықты. Ол топ – кейінгі әдебиеттану алыптары: С. Қирабаев, М. Базарбаев, З. Қабдолов, А. Нұрқатов, Т. Кәкішев, Р. Бердібай, З. Ахметов т.б. Оның сыртында Б. Сахариєв, Ш. Сәтбаєва, Ә. Дербісєлін, С. Ордалиєв, Б. Уахатовтар бар. Әдебиеттану ғылымын дамытқан – осылар. Бұлармен салыстырғанда, қазіргілердің айырмашылығы жер мен көктей. Бүгінде әдебиеттану маман тұрғысынан тоқырап тұр. Өзіміздің замандастарымыздың қартая бастағанын, Дихандардың қатарының аз екенін байқап, қам жейтініміз сондықтан.

Д. Қамзабекұлының кандидаттық диссертациясы қазақтың бір керемет өрен тұлғасы С. Сәдуақасұлының шығармашылығына арналған. Смағұл, Шоқандай «аққан жұлдыз». 33 жыл өмір сүріп, артына өлшеусіз мұра қалдырды. Дихан оның М. Әуезов архивінде сақталған «Сәрсенбек» романын тауып жариялады. 200 беті өшіп кеткен. Сол романда бүгінгі Тәуелсіз Қазақстан болашағы керемет сипаттаған. «Бар қазақ Сарыарқаның төріне жиналады, қазақтың театры болады, шойын жол салынады, зауыт-фабрик тұрғызылады, бүкіл дала қыбырлаған мағал толады, ішінде жыбырлаған жан жүреді. Астана да осы жерге орнайды» деп, көрегендікпен жазады. Ол әлгі романын 1921 жылы бастаған. Міне, сол себепті С. Сәдуақасұлы бойында Фарабидің тұңғық тереңдігі де, Атииланың өжет қолбасшылығы бар. Диханның Смағұлға сіңірген еңбегі көп айтылды. Қазір конференция сайын ғалымдар қайраткердің Астанадағы бейітіне барып, мінәжат етеді. Оның рухы елордаға келіп, елімізге ой салып тұр: «Бүгінгі қазағым қандай? Мемлекетке, Алаш жолына адал ма?...» деп.

«Руханият» атты еңбегі тың дерекке толы, «Алаш және әдебиет» атты кесек монографиясының ішінде зиялыларға байланысты мағлұмат пен тұжырымның бәрі бар. «Пайым» деген еңбегі Тәуелсіздіктен кейінгі қоғамның әдеби, тарихи, аналитикалық пайымы. «Жұрт» атты қызық эсселерден тұратын жинағы бүгінгі талай оқиғаларға, мінездерге замана көзімен қарайды. Өзі көрген, көңілге түйген, естіген құбылыстар, қоғам туралы ойлар, толғаныстар оқырманды баурап, егілтіп отырады.

2007 жылы Алаш автономиясының құрылғанына 90 жыл толды. Осы жылы Д. Қамзабекұлының қолынан Алаш мұрасы жөнінде 90-ға жуық мақала туды. Бұл бір адамға аз ба? Осы Астана қаласындағы мектеп, колледж, университеттерде Алаш мұрасы жөнінде әңгімелер айтылды.

Қоғамдық, проректорлық жұмыс оның қаншалықты көп уақытын алса да, тәуліктің белгілі бір сағаттарын ғылымға арнайды. Бұл – еңбекқорлығының арқасы. Мысалға Д. Қамзабекұлы үш деректі филімнің авторы («Қазақтың Қошкесі», «Бата», «Көздің қарашығындай»)

Еуразия университетінің тағдыры дегеніміз – оның алғашқы қарлығашы Д. Қамзабекұлының тағдыры. Д. Қамзабекұлының тағдыры – университет тағдыры. Бар білімін, білігін, шығармашылық әлеуетін, қайраткерлік ісін осы университетке тікелей байланыстырған жігіт осында көрінді, осында танылды, осында абырой жинады. Ол – ЕҰУ-ды басқарған барлық ректордың тірегі. Ректордың саясатын жүргізуші. Осы университеттің мәртебесі үшін, дәрежесі үшін аянбай қызмет етіп келе жатқаны ұжымға да, республикаға да мәлім. Бүкіл шаралар, форумдар, конференциялар, дөңгелек үстелдер, олардың бағдарламалары, жинақ-материалдары Д. Қамзабекұлынысыз бітпейді. Ол өте тәжірибелі, біліп істейді. Сондықтан, оны университетіміздің «тұғырлы тұлғасы» деу қажет.

Алаш мұрасы өте байтақ, бай әлем. 1988 жылы бастап репрессияланған тұлғалар рухани тұрғыдан ақталды. Олардың мұрасын жариялау, жүйелеу, зерттеу, сіңіру – мыңжылдықтармен есептелетін құбылыс.

Қазақ мемлекеттілігінің іргетасы, негізі Алаш идеясы болу керек. Бұл идеяны темірқазық етсек, адаспаймыз. Алаш мұрасында халқымыздың тағдыры, дүниетанымы, тілі, дүниетанымы, тілі, ділі, дәстүрі барлық қазынасы бар.

Алаш асылдарының ұлттық мемлекет құру жолындағы көшбасшылық идеялары, ұлттық мазмұнда білім-ғылым жолына түсу, бірегей оқулықтар жазу, ұлт баспасөзін дамыту, қазақ тілін ғылым тіліне айналдыру, ұлтты идеялогияны өрістету. Ұлт жұмысын көрейту мәселелері академик Дихан Қамзабекұлының «Түркістан алқасы» (2011), «Алаш-Темірқазық» (2015), «От алаңы» (2016), «Алаш арқауы» (2017), «Түркі алқасы» (2021), «Елшіл жол» (2026), «Байып» (2026) дейтін салықалы зерттеулерінде терең, толық, байыпты баяндалған.

Алаш мұрасы – ұлы даланың игілігі, баға жетпес құндылығы. Оны әділетті Қазақстанның рухани өркендеуіне, зерделі қоғам қалыптастыру келешектің тұлғасын тәрбиелеуге философиялық және психологиялық мәні мен мағынасы айырықша. Сондықтан да алаштанушы Дихан Қамзабекұлы елшіліктің, мемлекетшілдік, түрікшілдік сипаттағы пайымдаулары оқырманның интеллектуалдық-шығармашылық әлеуетін байытудың зертханасы деп еш күмәнсіз бағаласақ болады.

АРХИВ АҚТАРҒАН ТАРИХШЫ

Алаштанушы-ғалым, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры Күлпаш Мырзамұратқызы Ильясова Қызылорда облысының тумасы, 1989 жылы С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің Тарих факультетін тәмамдаған Күлпаштың жолдамамен Қорқыт ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университетінің Тарих кафедрасына келуі оңайға түскен жоқ. Ол уақыттағы провинциялық ЖОО кафедрасына жаңа кадр, оқытушы алғанда жазылмаған дәстүр бойынша басымдық жергілікті университеттің тарих мамандығы бойынша бітіргендерге берілетін. Сондықтан ол әуелгіде бүгін-ертең тарайтыны белгілі болған КОКП кафедрасына уақытша орналасып, кейіннен философия және мәдениеттану кафедрасында оқытушы болды. 1995 жылы



әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-ге бір жылдық тағлымдамаға жіберіліп, ол екі жылдық аспирантураға ұласты (1996-1998). Ғылыми зерттеу жұмыстарын мерзімінде аяқтап, белгілі тарихшы, профессор М. Қойгелдиевтің жетекшілігімен 1999 жылдың 29 маусымында әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-де «Қазақ сьездері: қаралған мәселелері, шешімдері және оның орындалуы, тарихи талдау (1917-1919 жж.)» тақырыбында кандидаттық диссертациясын сәтті қорғайды. Ал оның материалдары 2007 жылы «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында кітап болып шықты. Осы орайда Күлпаштың ғалым, азамат ретінде мінезінің қалыптасуына үлкен ықпал жасаған ҚазҰУ ғимараттарының қабырғалары, дәрісхана рухы мен мәдениеті, кітапхана сөрелері, тарих факультетінің М. Қойгелдиев, Т. Омарбеков, Қ. Атабаев сынды жұлдызды құрамы туралы айтпау мүмкін емес. Ғылымға адалдық, тақырып

таңдау талғамы, оған деген сүйіспеншілік пен құмарлық, озық методология мен кәсіби біліктілік, жоспар және оны жүзеге асырудың тағысын-тағы ғылыми зерттеу жұмыстардың көптеген ұңғыл-шұңғылдарын нақ осы кісілердің жеке үлгі-өнегелерінен үйренді.

Осындай ғылыми дәстүрі қалыптасқан білім ордасынан түлеп ұшқан ҚазҰУ-дың тастүлегі, ғылым кандидаты болып оралғанда, Күлпашты енді Қызылорда мемлекеттік университетіндегі «өз кафедрасына» қабылдамау мүмкін емес еді. 2000-2004 жылдары жалпы тарих кафедрасында аға оқытушы болып жұмыс істеген Күлпаш кафедрадағы «демократтар» лагерін сөзсіз күшейтті. Ал, 2004 жылы факультет деканы, әрі курстасы Айтжан Оразбақовтың ұсынысы бойынша университет ректоры Қылышбай Бисеновтың келісімімен оның жалпы тарих кафедрасының меңгерушілігіне тағайындалуы – күшті кадрлық таңдаулардың бірі еді. Оқытушылардың беделі мен біліктілігін анықтауда студенттердің пікірлері нақты ескерілетін болды. Кәсіби әлеуеті «қанағаттанғысыз» болған жастардың басқа жұмыстарға ауысуына кеңес беріліп, болашағы бар жастардың ғылыми диссертацияларын қорғауға барлық жағдай жасалынды. К. Ильясова кафедра меңгерушісі болған 5 жылдың ішінде кафедрадан 1 ғылым докторы, 4 ғылым кандидаты шықты. Бұл кафедра тарихында болмаған жетістік болатын. Осы жолдар авторының ғылым докторы

атануы да К. Илиясованың «қамшылауының» жемісі. Біз «Күлпаш лаборанттан басқаның барлығын қорғатты» – деп қалжыңдайтынбыз.

2011 жылы Мемлекет тарихы институтының директоры, профессор Б. Аяған Астанаға, өз ұжымына қызметке шақырды. Бұл институт «ғылыми дәрежесі бар екен» деп, кез-келген адамды жұмысқа ала бермейтін шығармашылық орта. Жеке шығармашылық белсенділік танытпасаң, БАҚ мамандары арасында беделің болмаса, ұлттық және халықаралық деңгейде өтетін іргелі іс-шаралардың басы-қасында шетелдік тарихшылармен тең дәрежеде пікірлесе, сұхбаттаса алмасаң – келісіміңді беріп әуре болудың керегі жоқ. Бұл мекеме – провинциялық ЖОО емес. Құдайға шүкір, барлық сынақтардан өтті. Барған бойда «Отан тарихын оқыту: саннан сапаға» атты көлемді мақаласы «Астана ақшамы» газетінің 2011 жылғы «ең үздік мақала» номинациясын жеңіп алды. 2012 жылы Ашаршылық құрбандарын еске алудың 80 жылдығына арналған «1932-1933 жылдардағы ашаршылық ақиқаты» атты ұжымдық ғылыми еңбектің авторы атанды. 2011 жылдан институттың бөлім басшысы ретінде іргелі және қолданбалы ғылыми жобаларға жетекшілік жасады, нәтижесінде Тәуелсіздігіміздің 25 жылдығы аясында «Архив құжаттарындағы ұлттық экономика» (тәуелсіздік кезеңі), «Архив құжаттарындағы Арнайы экономикалық аймақтар» (тәуелсіздік кезеңі)», «Астана – жаңа қала» атты құжаттар мен материалдар жинақтары шықты. Соңғы жоба кейіннен Астана қалалық мемлекеттік архивімен бірлікте «Елорда – тәуелсіздік символы / Елорда – символ независимости», «Ақмоладан Астанаға: тарихи таңдау» атты ғылыми-көпшілік басылымдардың шығуына ғылыми негіз болды.



Төте жазумен қатар түрік және парсы тілдерін өз бетінше үйренген Күлпаш 2014 жылдың 6-20 қазан аралығында Түркияда іс-сапармен болып, «Түрік дүниесін зерттеу қоры» арқылы Стамбул университетінің кітапханалары мен Түркия қазақтарының жеке мұрағаттарында жұмыс жасады. Нәтижесінде «Айтылған тарих және Стамбул жазбалары» кітабын шығарды. Әсіресе, Башқұрт халқының көрнекті зиялысы, М. Шоқайдың серігі, профессор З.В. Тоғанның «Түркістан тарихы» және «Естеліктерінің» түпнұсқасын және Мұстафа Шоқайдың отандық басылымдарда бұрын-соңды жарияланбаған 6 мақаласын («Азат Түркістан», «Хусман-Ғаріп Керим (1892-1934)», «Біздің міндеттеріміз», «Советтердің 17 жылдығы», «Колхоз саясатының жаңа болушысы», «Бейналмалы хукімет») ғылыми айналымға енгізуге өзіндік үлес қосты.

Сонымен қатар Күлпаш республикалық ЖОО оқу процесіне енгізілген «Орта ғасырлардағы Азия және Африка елдерінің тарихы», «Орта ғасырлар тарихы (Шығыс)»

оқу құралдарының авторы ретінде танымал. Осы еңбектері еленіп, ҚР Білім және ғылым министрлігінің «Құрмет грамотасымен» (2015), «Қазақстан Республикасының ғылымын дамытуға сіңірген еңбегі үшін» төсбелгісімен (2017) марапатталады.

2017 жылы Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ проректоры болған Д. Қамзабекұлының тікелей ықпалымен Халықаралық қатынастар факультеті Шығыстану кафедрасының профессоры міндетін атқарушы лауазымына жұмысқа қабылданады. Жаңа ұжым, жаңа орта, тағы да тынымсыз еңбек, тағы да кәсіби шыңдалу, соның арқасында профессор ғылыми атағын алады.

2021-2024 жылдары Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау бойынша Мемлекеттік комиссияның құрамына тартылып, архив құжаттарын құпиясыздандыру жұмыстарына қатысады. Мемкомиссияның Жобалық Кеңсесінің жетекшісі С. Қасымовтың жетекшілігімен «Қазақ съездері: халық еркі мен мүддесі (Сәуір 1917 – желтоқсан 1919)» атты құжаттар мен материалдар жинағын шығарады. Ол алаштанушы-ғалым ретінде Қазақ съездерінің санын жаңартты, 68-ден 144-ке жеткізді. Сондай-ақ, Жеті томдық «Қазақстан тарихы ежелгі дәуірден бүгінгі күнге дейін» академиялық басылымның авторы (6-том, §8), импакт-факторлы «Түрік мәдениеті және Хажы Бекташ Вели зерттеу журналының» сарапшысы болды. Жақында қазақтан шыққан тұңғыш скрипкашы хаһындағы «Тағдыр – тарих: скрипкашы Әлім Алматтың күнделікті өмірі» (2025) атты монографиясы жарық көрді.

Түйіндей келгенде, бір тарихшы қызымыздың жеткен жетістігі болса, осындай-ақ болсын дегіміз келеді. Өкінішке орай әкесі Сыр елінің зиялысы, белгілі журналист Мырзамұрат Илиясовқа балаларының алды Күлпаштың бұл жетістігін және өзінің артында қалған әдеби мұрасын («Қырық жылдық кезеңнің хикаясы») екі кітапқа топтастырып, баспадан шығарғанын көруді тағдыр жазбады. Алайда оның үмітін ақтағанын анасы марқұм Әлимаш апай көріп кетті. Тарих ғылымын әрлеген Сырдың қызы Күлпаш – бүгінде Алаштың қызы. Ұл мен қыз өсірген, немерелі де болып отыр. Оларға бір кездері аналарының – атасы Мырзамұраттың үмітін ақтағанындай, ұлы мен қызы Еркін мен Жамал да өз-өздері жасасып, өмірдегі алатын асулары көп болып, аналарын үнемі қолдап, қуанта жүргей демекпіз.

КІШКЕНТАЙ ЖҮРЕКТЕ – ҮЛКЕН АРМАҢДАР



БІЛІМДІ ЖАСТАР – ҚУАТТЫ МЕМЛЕКЕТ



ЕЛОРДАНЫҢ БЕЛСЕНДІ ТҰРҒЫНДАРЫ



Құрметті әріптестер!

Астана қаласының мемлекеттік архиві Қазақстан тарихшыларының Ұлттық конгресімен бірге «Архив хабаршысы» ғылыми-көпшілік, ақпараттық- әдістемелік журналын 2021 жылдан бастап тоқсан сайын шығарады.

Журналда тарих методологиясы, тарихнама және деректану, архив ісінің тарихы мен тәжірибесі, іс жүргізу, өлкетану, тұлғатану мәселелері бойынша ғылыми мақалалар, архив деректері, сонымен қатар, танымдық, ағартушылық, ақпараттық бағыттағы шолулар, мақалалар мен пікірлер жарияланады.

Редакция қолжазбалаларды электронды форматта қабылдайды. Иллюстрациялар (суреттер, кестелер, графиктер, диаграммалар және т.б.) мәтінге жазылған жеріне қойылады. Мақала мәтіні ҒТАХР-нан басталуы керек (Ғылыми-техникалық ақпараттық халықаралық рубрикаторы мына сілтеме арқылы анықталады <http://grnti.ru/>)

Автор/авторлар туралы ақпарат (әр жолы жаңа жолдан):

- Автордың/авторлардың аты, әкесінің аты, тегі
- Ұйым атауы, қаласы, елі
- E-mail

Мақаланың тақырыбы 10 сөзден аспауы керек:

- қалың қаріп
- бас әріптермен, ортасынан

Аннотация (200-300 сөз). Аннотация мәтінінде абзац, дәйексөздер, аббревиатура болмауы керек. Аннотацияда көлемді формула, мақала тақырыбын қайталау, жұмыс мәтіні мен әдебиеттер тізіміне сілтеме болмауы тиіс. Мақаланың ерекшеліктері мен құрылымын сақтай отырып, қысқаша мазмұны беріледі. Фрагменттерді курсивпен жазуға, астын сызуға және т.б. болмайды.

Кілт сөздер (10-12 сөз)

Кілт сөздер 12 сөзден аспайтын жеке сөздерден де, сөз тіркестерінен де тұруы мүмкін. Оларды курсивпен немесе қалың қаріппен жазуға болмайды.

Мақаланың құрылымы:

- Кіріспе
- Әдістер мен әдістеме
- Талқылау
- Нәтижесі (мақаланың негізгі бөлігі)
- Қорытынды
- алғыс (егер жұмыс грант бойынша дайындалған болса немесе осы мақаланың шығуына үлес қосқан, бірақ оның авторлары болып табылмайтын әріптестердің еңбегін көрсету қажет болса қосуға болады);
- әдебиет – референс. **Әдебиеттер тізімінде соңғы бес жылда жарияланған мақалалар қамтылуы керек.**

Қолжазбалар электронды форматта қабылданады. Иллюстрациялар (суреттер, кестелер, график, диаграмма және т.б.) мәтіннің ішінде орналастырылады.

Мәтін Times New Roman қарпімен теріледі, қаріп өлшемі – 14 кегль, жоларалық интервал – бір, жиектері (барлығы) – 2 см, абзац шегінісі – 1 см, мақалалар мен архив құжаттарының мәтіндерінің стандартты көлемі 50 000 таңбаға дейін (метадеректер мен әдебиеттер тізімін есепке алмағанда 14-16 бет), ақпараттық материалдар, оның ішінде шолулар мен сыни пікірлер – 1000-3000 сөз.

Дереккөздерге сілтемелер дәйексөзден кейін тік жақшада дәйексөз көзінің реттік нөмірін және бетті көрсете отырып беріледі, мысалы [1, л. 25].

Әдебиеттер тізімі мақала мәтінінен кейін орналастырылады. Ресурстың электрондық мекенжайын ғана көрсетуге рұқсат етіледі. Мысалы: URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>

Электронды кітаптарға, журналдарға, газеттерге және т.б. сілтемелер дәл осылай ресімделеді.

Кестелер мен графикалық ақпаратқа қойылатын талаптар

Егер ғылыми мақалаға кестелер мен графикалық ақпараттар (сызбалар, суреттер, фотосуреттер) қоса берілсе, онда олар электронды журналдың талаптарына сәйкес ресімделуі керек.

Кестелер тікелей мақала мәтініне енгізіліп, нөмірленуі және мақала мәтінінде оларға сілтеме болуы керек. Суреттер, графикалар стандартты форматтардың бірінде ұсынылуы керек: PS, PDF, TIFF, GIF, JPEG, BMP, PCX. Нүктелік суреттерді 600 dpi тұнықтықпен орындау қажет. Суреттерде барлық бөлшектер анық көрсетілуі керек.

Әдебиеттер тізімі

Мақала мәтінінде тек сілтеме жасалған дереккөздер (дәйексөздер ретімен немесе ағылшын алфавиті бойынша нөмірленген) ғана болуы керек. Нәтижелері дәлелдемеге пайдаланылған, бірақ жарияланбаған жұмыстарға сілтемелер жіберілмейді. Қолжазбаларды жариялау үшін авторлардан ақы алынбайды.

Әдебиеттер тізімінен кейін библиографиялық мәліметтерді (мақала атауы, автордың (авторлардың) аты-жөні, ұйымның толық атауы, қаласы, елі, автор(лар)дың электрондық поштасы), сонымен қатар, аннотация мен кілт сөздерді орыс және ағылшын тілдерінде (егер мақала қазақ тілінде жазылса), қазақ және ағылшын тілдерінде (егер мақала орыс тілінде жазылса), орыс және қазақ тілдерінде (егер мақала ағылшын тілінде жазылса) көрсету қажет.

Содан кейін библиографияның ағылшын және транслитерацияланған бөліктерінің тіркесімі беріледі. Транслитерация <http://translit-online.ru/> онлайн платформасы арқылы жүзеге асырылады.

Бұл онлайн платформа қазақ әліпбиінің нақты әріптерін транслитерацияламайды. Авторлар бұл жерде қазақша мәтінді транслитерациядан кейін келесі ережелерге сәйкес түзетулер енгізуі керек:

ә г ң ө ү Ұ қ і

а г н о у Ү к я

Егер дереккөздің ресми аудармасы болса және ағылшын тілінде жарияланған болса онда әдебиеттер тізімінің ағылшын және транслитерацияланған бөлігінің тіркесімінде ағылшын тіліндегі ресми аудармасын көрсету қажет.

Мақала қолжазбалары қайтарылмайды және оған пікір білдірілмейді. Мақаланың мазмұнына автор жауап береді.

Редакцияның мекен-жайы: «Астана қаласының Мемлекеттік архиві» ММ, Қазақстан, 010000, Астана қ., М.Әуезов көш., 3, Телефон: 8-7172-280723 (134); E-mail: info@gosarhiv.kz немесе s.bayakhmetov@gosarhiv.kz

Уважаемые коллеги!

Государственный архив города Астана с Национальным конгрессом историков Казахстана с 2021 ежеквартально выпускает научно-популярный и информационно- методический журнал «Архив хабаршысы».

В журнале публикуются научные статьи, исследование, архивные документы по вопросам методологии истории, историографии и источниковедения, истории и практики архивного дела, делопроизводства, краеведения, персонализма, а также обзоры, сообщения познавательного, просветительского и информационного характера.

Редакция принимает рукописи в электронном формате. Иллюстрации (рисунки, таблицы, графики, диаграммы и т.д.) помещаются внутри текста. Текст статьи должен начинаться с МРНТИ (Международный рубрикатор научно-технической информации; определяется по ссылке <http://grnti.ru/>)

Информация об авторе/авторах (каждый раз с новой строки):

- Имя, отчество, фамилия автора/авторов
- Название организации, город, страна
- E-mail

Название статьи не должно содержать более 10 слов:

- шрифт полужирный
- расположение по центру страницы

Аннотация (200-300 слов). Текст аннотации не должно быть абзацев, цитирование, аббревиатур. Аннотация не содержит громоздких формул, не повторяет название статьи, не содержит ссылок на текст работы и список литературы. Аннотация дает краткое изложение статьи, отражая ее особенности и сохраняя структуру статьи. Не допускается выделение фрагментов курсивом, подчеркиванием и т. д.

Ключевые слова (10-12 слов)

Ключевые слова могут состоять как из отдельных слов, так и из фраз, не более 12 слов. Их нельзя писать курсивом или жирным шрифтом.

Структура статьи:

- Введение
- Методы и методология
- Обсуждение
- Результат (основная часть статьи)
- Заключение
- благодарность (если работа подготовлена по гранту или по данной статье труда коллег, которые внесли свой вклад в создание, но не являются его авторами можно добавить, если нужно показать);
- литература – референс. **Список литературы должен включать статьи, опубликованные за последние пять лет.**

Редакция принимает рукописи в электронном формате. Иллюстрации (рисунки, таблицы, графики, диаграммы и т. д.) помещаются внутри текста.

Текст набирается шрифтом Times New Roman, размер шрифта - 14 кеглей, межстрочный интервал-одинарный, поля (всего) - 2 см, отступ абзаца-1 см, стандартный объем текстов статей и архивных документов до 50 000 знаков с пробелами (14-16 страниц без учета метаанных и списка литературы), информационные материалы, в том числе обзоры и критические комментарии-1000-3000 слов.

Ссылки на использованные источники приводятся после цитаты в квадратных скобках с указанием порядкового номера источника цитаты и страницы, например [1, л. 25].

Список литературы размещается после текста статьи. Допускается указание только электронного адреса ресурса. Пример: URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>

Аналогично оформляются ссылки на электронные книги, журналы, газеты и т. д.

Требования к таблицам и графической информации

Если к научной статье прилагаются таблицы и графическая информация (чертежи, рисунки, фотографии), то они должны быть оформлены в соответствии с требованиями электронного журнала.

Таблицы должны быть включены непосредственно в текст статьи, должны быть пронумерованы и сопровождаться ссылкой на них в тексте статьи. Рисунки, графики должны быть представлены в одном из стандартных форматов: PS, PDF, TIFF, GIF, JPEG, BMP, PCX. Точечные рисунки следует выполнить с разрешением 600 dpi. На чертежах должны быть четко представлены все детали.

Список литературы

Ссылка должно содержать только те источники (пронумерованные в порядке цитирования или в английском алфавитном порядке), на которые есть ссылки в тексте статьи. Ссылки на неопубликованные работы, результаты которых используются в доказательствах, не принимаются. Авторам рекомендуется исключить ссылки на страницы и следовать следующему шаблону: номер главы, номер абзаца и т.д.

После списка литературы необходимо указать библиографические сведения (наименование статьи, Ф. И. О. автора (авторов), полное наименование организации, город, страну, адрес электронной почты автора(ов)), а также аннотацию и ключевые слова на русском и английском языках (если статья написана на казахском языке), казахском и английском языках (если статья написана на казахском языке если статья написана на русском языке), на русском и казахском языках (если статья написана на английском языке).

Затем предоставляется комбинация английской и транслитерированной частей списка литературы. Транслитерация осуществляется с использованием онлайн-платформы <http://translit-online.ru/>. Эта онлайн-платформа не транслитерирует специфические буквы казахского алфавита. Авторам следует внести здесь исправления после транслитерации казахского текста в соответствии со следующими правилами:

ә ғ ң ө ү Ұ ҕ і

а ғ н о у Ү к я

Если источник имеет официальный перевод и опубликован на английском языке, официальный перевод на английский язык должен быть указан в сочетании английской и транслитерированной частей ссылок.

Плата за публикацию рукописей не взимается с авторов. Рукописи статьи не возвращаются и не комментируются. За содержание статьи отвечает автор.

Адрес редакции: ГУ «Государственный архив города Астана», Казахстан, 010000, г. Астана, ул. Ауэзова, 3, Телефон: 8-7172-280723 (134); E-mail: info@gosarhiv.kz или s.bayakhmetov@gosarhiv.kz

Dear colleagues!

The State Archive of the city of Astana with the Kazakhstan National historians' congress begins to publish a popular scientific and information-methodical journal «Arhiv habarshysy».

The journal publishes scientific articles, archival data on the methodology of history, historiography and source studies, the history and practice of archival affairs, local history, personalism, as well as reviews and comments of cognitive, educational and informational orientation.

The editorial board accepts manuscripts in electronic format. Illustrations (figures, tables, graphs, diagrams, etc.) are placed inside the text. The text of the article should begin with IRSTI (International rubricator of scientific and technical information; determined by the link <http://grnti.ru/>)

Information about the author / authors (*each time on a new line*):

- Name, patronymic, surname of the author/authors
- Organization name, city, country
- E-mail

The title of the article should not contain more than 10 words:

- font bold
- location in the center of the page

Abstract (200-300 words). The text of the abstract should not contain paragraphs, citations, abbreviations. The abstract does not contain cumbersome formulas, does not repeat the title of the article, contains links to the text of the work and the list of references. The abstract gives a brief summary of the article, reflecting its features and maintaining the structure of the article. Selection of fragments in italics, underlining, etc. is not allowed.

Keywords (10-12 words)

Key words can consist of both individual words and phrases, in any case not exceeding 12 words. They cannot be italicized or bold.

Article structure:

- Introduction;
- Methods and methodology
- Discussion
- Results (main part of the article)
- Conclusion
- gratitude (this section is included if the work was prepared under a grant or there is a need to acknowledge colleagues who contributed to the appearance of this article, but are not its co-authors);
- literature - reference. References should include articles published in the last five years.

The editors accept manuscripts in electronic format. Illustrations (figures, tables, graphs, charts, etc.) are placed inside the text.

The text is typed in Times New Roman, font size is 14 pt, line spacing is single, margins (total) are 2 cm, paragraph indentation is 1 cm, the standard volume of articles and texts of archival documents is up to 50,000 characters with spaces (14-16 pages without taking into account metadata and list of references); information materials, including reviews and reviews - 1000-3000 words.

References to the sources used are given after the quote in square brackets, indicating the ordinal number of the source of the quote and the page, for example [1, l. 25].

The list of references is placed after the text of the article. Only the e-mail address of the resource is allowed. Example: URL:<http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377> Accessed:

Links to e-books, magazines, newspapers, etc. are formatted in the same way.

Requirements for tables and graphic information

If a scientific article is accompanied by tables and graphic information (diagrams, figures, photographs), then they must also be formatted in accordance with the requirements of the electronic journal.

Tables should be included directly in the text of the article, should be numbered and accompanied by a link to them in the text of the article. Figures, graphics must be submitted in one of the standard formats: PS, PDF, TIFF, GIF, JPEG, BMP, PCX. Bitmaps should be done at 600 dpi. The drawings must clearly show all the details.

Bibliography

The reference should contain only those sources (numbered in citation order or in English alphabetical order) that are referenced in the text of the article. References to unpublished works whose results are used in proofs are not accepted. Authors are advised to exclude page references and follow the following pattern: chapter number, paragraph number, etc. Otherwise, incorrect references may occur when preparing the English version of the article.

After the list of references, it is necessary to indicate bibliographic data (title of the article, full name of the author (authors), full name of the organization, city, country, e-mail address of the author (s), as well as annotations and keywords) in Russian and English (if the article is written in Kazakh), in Kazakh and English (if the article is written in Russian), in Russian and Kazakh (if the article is written in English).

Then a combination of the English and transliterated parts of the bibliography is provided. Transliteration is carried out using the online platform <http://translit-online.ru/>. This online platform does not transliterate specific letters of the Kazakh alphabet. Authors should make corrections here after transliterating the Kazakh text in accordance with the following rules:

ә з ң ө ү Ы ы i

a z n o y Y k я

If the source has an official translation and has been published in English, the official English translation must be given in a combination of the English and transliterated parts of the references.

The authors are not charged for the publication of the manuscripts.

The manuscripts of the article are not returned and are not commented on. The author is responsible for the content of the article.

Editorial office address: *State Archive of the city of Astana, Kazakhstan, 010000, Astana, st. Auezova, 3, Phone: 8-7172-280723 (134); E-mail: info@gosarhiv.kz or s.bayakhmetov@gosarhiv.kz*

Журнал Қазақстан Республикасының
Ақпарат және Қоғамдық даму министрлігінің
Ақпарат комитетінде тіркелген
тіркеу № KZ04VPY00027990

Біздің мекен-жайымыз:
010000, Астана қаласы, Сарыарқа ауданы,
М. Әуезов көшесі, 3-үй
тел/факс: +7 (7172) 28-07-26 (қос. 119,134)
e-mail: info@gosarhiv.kz

ТАРЛАН АСТАНА



Астанадағы LRT (жеңіл рельсті көлік) ресми түрде 2026 жылғы 17 мамырда іске қосылды. Ашылу салтанатына Қазақстан Президенті қатысып, алғашқы жолаушы болды.

LRT жүйесінің ұзындығы 22,4 км, онда 18 станция бар. Қызмет көрсететін пойыз саны – 15. Әр пойыз 600-ден астам жолаушыны тасымалдай алады. Бір бағытқа жүру ұзақтығы шамамен 40 минут. Пойыздардың орташа жылдамдығы сағатына 50-60 шақырым болса, қозғалыс аралығы 5-6 минут. Бағыт халықаралық әуежайды «Нұрлы жол» теміржол вокзалымен байланыстырады.

Жақында LRT жүйесіне жаңа атау берілді. Енді ол «Тарлан Астана» деп аталады.

